

**ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСИИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ
ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 327.88

Бо ҳукуки дастнавис

Раҳмонзода Фаромузи Абдучаббор

**РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ БА
ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ
(ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ

номзади илмҳои сиёсӣ

аз рӯи ихтисоси 5.6.2 – Ниҳодҳо,

равандҳо ва технологияи сиёсӣ (илмҳои сиёсӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои сиёсӣ,

профессор, узви вобастаи АМИТ

Муҳаммад А.Н.

Душанбе – 2026

МУНДАРИҶА

Номгӯйи ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	12
 БОБИ I. РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГӢ.....	 22
1.1. Ҷанбаҳои назариявию методологии таҳқиқи радикализми сиёсӣ.....	22
1.2. Навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии радикализм.....	46
 БОБИ II. ЗУҲУРИ ҲИЗБУ ҲАРАКАТҲОИ РАДИКАЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ҲАЁТИ СИЁСИИ ҶОМЕА....	 69
2.1. Радикализм ҳамчун воситаи муборизаи сиёсӣ.....	69
2.2. Таъсири радикализм ба раванди сиёсии ҷомеа.....	93
 БОБИ III. ТАЪСИРИ РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ БА РАВАНДИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	 114
3.1. Радикализми динию сиёсӣ ва заминаҳои пайдоиши он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	114
3.2. Радикализми динию сиёсии минтақавӣ: мақсадҳои фаъолият ва таҳдиду хатари он ба Тоҷикистон.....	135
Хулоса.....	159
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	166
Рӯйхати адабиёт.....	169
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	189

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҲО

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ТЭТ ҲНИ – Ташкилоти экстремистию террористии Ҳизби наҳзати исломӣ

СААД – Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ

САДУМ (аз ихтисораи русии САДУМ – Среднеазиатское духовное управление мусулман) – Идораи рӯҳонии мусулмонони Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон

СҲШ – Созмони ҳамкории Шанхай

ҲИЎ – Ҳаракати исломии Ўзбекистон

ДИИШ (ДОИШ) – Давлати исломии Ироку Шом

ВАО – Воситаҳои ахбори омма

ВҚД ҚТ – Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ММД – Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Радикализм ё тундгарии сиёсӣ аз давраҳои қадим то ба имрӯз яке аз унсурҳои номатлуби ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ маҳсуб мешавад. Дар асрҳои XVIII-XIX баъди пайдоиши ҷараёнҳои ғоявӣ сиёсӣ радикализм ба сифати силоҳи идеологии нерӯҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва омили таъсиррасон ба равандҳои сиёсии ҷомеа табдил меёбад. Ба амал омадани ҷангҳои идеологӣ ба фазои иттилоотӣ идеологии ҷомеа ворид гардидани ғояҳои ифротгарӣ ва террористӣ яке аз воқеиятҳои замони муосир мебошад. Дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва бештар гардидани таъсири ҷангҳои иттилоотӣ идеологӣ радикализми сиёсӣ омили бесуботкунандаи ҷомеа ва таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллии кишварҳои тозаистиклол доништа мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон толи даҳ соли охир радикализми динӣ сиёсӣ дар шакли тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарӣ ва ифротгарӣ зоҳир шуда, ба зехну тафаккури ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Дар аксар маврид шомилшавии ҷавонон ба ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ ва ҷонибдорӣ намудани ғояҳои онҳо зери таъсири ҷунин амалҳои номатлуб рух медиҳад. Технологияҳои иттилоотӣ замони муосир, баҳусус шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ, ба ташкилотҳои мазкур имкон додаанд, ки рӯз то рӯз ғайрияти террористӣ экстремистӣ худро дар фазои маҷозии интернет бештару густурдатар намоянд. Ҷунин вазъият хавфу хатари терроризми иттилоотӣ, бештар шудани радикализми сиёсӣ ва афзоиши руҳияи радикалии ҷомеаро ба вуҷуд меоварад. 26 декабри соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуда буданд, ки «Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғаразнокӣ сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳ ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу куштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои

гуногун ташвиқ менамоянд. Аз ин лиҳоз, сохтору мақомоти марбутаро зарур аст, ки дар роҳи ташвиқу тарғиби тундгароии динӣ садди устувор гузошта, ҷавононро ба ҳушёриву зиракӣ ҳидоят кунанд ва онҳоро дар руҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умумииinsonӣ тарбия намоянд» [167]. Ин ва дигар масъалаҳои марбут ба тавсеаи радикализми сиёсиро ба инобат гирифта, мубрамиати мавзӯро ба таври зерин асоснок намудан мумкин аст:

Якум, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ истиқлолияти сиёсии худро ба даст оварда, ҳамзамон аз сохтори сотсиалистӣ коммунистӣ ба сохтори нави ҷамъиятии дорои хусусияти демократию сармоядорӣ ворид шуд. Гузариш аз як сохтор ба сохтори дигар дар баробари мушкилиҳои соҳавӣ, инчунин ҳамаи идеологиро ба вуҷуд овард. Ин буд, ки дар як муддати кӯтоҳ фазои идеологии кишварро ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароии динӣ сиёсӣ фаро гирифта, дар ҷомеа ва сатҳи шуури ҷамъиятӣ равандҳои оштинопазиро ба вуҷуд оварданд. Чунин вазъият дар ниҳояти қор боиси ба амал омадани ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Ҳарчанд дар шароити имрӯза давлату ҳукумат барои ҳимояи фазои иттилоотӣ идеологии кишвар қорҳои назаррасро анҷом дода бошанд ҳам, ҳуҷумҳои иттилоотӣ идеологӣ низ аз ҷониби нерӯҳои таҳрибқор, баҳусус ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ тадриҷан зиёд мешаванд.

Дуюм, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни кишварҳои пасошуравӣ ягона давлате буд, ки дар фазои сиёсии он ҳизби сиёсии дорои характери динӣ фаъолият менамуд. Чунин ҳолат сиёсӣшавии дин ва таъсири омилҳои диниро дар ҳаёти сиёсии мамлакат бештар намуд. Гузашта аз ин, яке аз наваҳои радикализми сиёсӣ радикализми исломӣ мебошад. Зоҳиршавии радикализми исломӣ дар фаъолияти ташкилоти террористӣ экстремистӣ Ҳизби наҳзати исломӣ ва дигар ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ экстремистӣ мушоҳида мегардид. Айни замон вазъият бетағйир аст. Сарфи назар аз он, ки фаъолияти чунин ташкилоту созмонҳо дар ҳудуди Тоҷикистон мамнуъ эълон шудааст, ҳанӯз ҳам ҳизбу ҳаракатҳои мазкур ба мисли солҳои қаблӣ кӯшиш

менамоянд, ки бо роҳи зӯрӣ ва ғасби ҳокимияти қонунӣ сохтори конститутсионии давлатро тағйир дода, давлати исломӣ ташкил намоянд.

Сеюм, дар шароити имрӯза ба таҳлилу таҳқиқи «терроризм», «экстремизм», «исломи сиёсӣ», «омили исломӣ», «терроризми сиёсӣ», «экстремизми сиёсӣ» асарҳои гуногун баҳшида шудаанд. Инчунин масъалаҳои мазкур дар доираи рисолаҳои илмӣ низ хеле зиёд таҳқиқ гардида истодаанд. Дар ин самт муайян намудани алоқамандӣ ва робитаи радикализми сиёсӣ бо падидаҳои мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқи ин масъала мебошад, зеро мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъзан онҳоро як мешуморанд ва дар чунин маврид сарҳади байни онҳо, нишонаҳои фарқкунанда ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо норавшан боқӣ мемонад. Бо назардошти ин масъала таҳқиқ намудани радикализми сиёсӣ мубрамияти онро бештар менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Радикализми сиёсӣ яке аз падидаҳои ниҳоят мураккаб ва ҳамзамон масъалаи баҳсноки ҳаёти сиёсӣ чамбиятӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, ба масъалаи мазкур олимони соҳаҳои гуногуни илм таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Пажӯҳишгарон масъалаи радикализмро аз мавқеҳои гуногун, аз ҷумла дар робита бо воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, дар алоқамандӣ бо ҷараёнҳои идеявӣ сиёсӣ, аз мавқеи зухуроти терроризм ва экстремизм ва умуман ҳамчун падидаи оштинопазири ҳаёти сиёсии ҷомеа муаррифӣ кардаанд. Бо мақсади он, ки дараҷаи таҳқиқи мавзӯ ба таври равшан нишон дода шавад, асарҳои ба омӯзиши ин мавзӯ баҳшидашударо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст.

Бо мақсади муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои муҳимтарини радикализми сиёсӣ ба инобат гирифтани шаклҳои анъанавии ин падида хеле зарур мебошад. Аз ин рӯ, **гурӯҳи якумро** асарҳое ташкил медиҳанд, ки дар онҳо радикализми сиёсии классикӣ таҳлилу таҳқиқ шудааст. Барои муайян намудани моҳияти радикализми классикӣ асарҳои К. Маркс, Ф. Энгельс [26, с.], В.И. Ленин [23], Н. Нейман [183], А.П. Шмид [184], С.Б. Семенов [61], Г.Н. Канинская [90], И.Л. Морозов [55] аҳаммияти хос доранд. Дар осори К.

Маркс ва В.И. Ленин дар бораи моҳияти радикализм, роҳу усулҳои муборизаи сиёсӣ, баҳусус, истифодаи усулҳои радикалӣ, вобаста ба вазъияти амал намудан маълумоти фаровон мавҷуд аст. С.Б. Семенов ва Г.Н. Канинская ба пайдоиши радикализми классикӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, онро дар мисоли ҷараёнҳои ғоявию сиёсии Фаронса ва Англия нишон додаанд. Дар ҳақиқат, радикализми сиёсӣ дар шакли ҷараёни ғоявӣ бори аввал дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятии Фаронса ва Англия пайдо шуда буд. Аз ин рӯ, таҳқиқоти олимони мазкур барои асоснок намудани сабабҳои пайдоиши радикализми классикӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад.

А.П. Шмид ва Н. Нейман таърихи пайдоиши радикализмро таҳқиқ намуда, ба масъалаи радикализатсияи кишрҳои гуногуни ҷомеа диққати зарурӣ додаанд. Дар таҳқиқоти онҳо пешниҳод мегардад, ки радикализатсия на танҳо дар сатҳи поёнӣ (шахсони осебпазир), балки дар сатҳи миёна (муҳити радикалӣ) ва дар сатҳи болоӣ (дар афкори ҷамъиятӣ ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ) низ зоҳир мегардад. Н. Нейман аввалин марҳилаҳои дар заминаи радикализм пайдо шудани экстремизмро қайд намуда, аз ҷониби онҳо истифода шудани терроризм ва амалҳои террористиро асоснок намудааст. Дар маҷмӯъ, омӯзиши асарҳои олимоне, ки радикализми классикӣ ва таърихи пайдоиши онро таҳқиқ намудаанд, нишон дод, ки моҳият ва хусусиятҳои радикализми сиёсӣ аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ то ба имрӯз бетағйир боқӣ мондаанд. Дар натиҷаи ба амал омадани пешрафти илмию техникӣ ва дигаргуниҳои сохторӣ шакли зоҳиршавӣ ва роҳу усулҳои аз ҷониби радикалистон истифодашаванда тағйир ёфтаанд.

Гурӯҳи дуюмро асарҳои олимоне ташкил медиҳанд, ки дар онҳо радикализми сиёсии замони муосир ва шаклҳои гуногуни зоҳиршавии он таҳқиқ гардидаанд. Дар байни олимони мазкур Г.И. Автсинова [9; 48; 63; 64; 65; 66], И.Н. Лопушанский [25], Е.Ю. Воронина [51], С.Н. Середенко, Н.В. Еремина [38], М.К. Арчаков [10; 70], М.В. Козлов [53], В.В. Волков [78] ва ғ. ба омӯзиши радикализми сиёсӣ ба таври ҷиддӣ машғул шудаанд ва асарҳои онҳо дар самти омӯзиш ва таҳлили ин падида аҳаммияти зиёди назариявию

методологӣ доранд. Инчунин, дар таҳқиқоти олимони мазкур алоқамандии радикализм бо экстремизм ва терроризм низ нишон дода шудааст.

Г.И. Автсинова радикализми сиёсиро дар шароити тағйирпазирии ҷомеа таҳқиқ намуда, зери таъсири омилҳои иҷтимоию фарҳангӣ ташаккул ёфтани ин падидаро асоснок менамояд. Дар омӯзиши радикализми сиёсӣ И.Н. Лопушанский ва Е.Ю. Воронина саҳми арзанда гузоштаанд. Дар таҳқиқоти онҳо радикализми рост ва чап, сабабҳо ва омилҳои ташаккулёбии онҳо, таъсири радикализм ба равандҳои сиёсии ҷомеа, экстремизми сиёсӣ, терроризми сиёсӣ ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо баррасӣ шудаанд. С.Н. Середенко, Н.В. Еремина дар мисоли кишварҳои аврупоӣ зухури радикализми ростро таҳқиқ намудаанд ва хусусиятҳои ташаккулёбии онҳоро муайян кардаанд. М.В. Козлов радикализмро ҳамчун идеология муаррифӣ намуда, хусусиятҳои ташаккулёбии радикализми сиёсиро аз ин мавқеъ шарҳ додааст. Дар таҳқиқоти ӯ зухури радикализми сиёсӣ дар идеологияҳои динӣ, махсусан пайдоиш ва ташаккулёбии ин навъи радикализм дар кишварҳои Шарқи Наздик ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ шудааст.

Гуруҳи сеюмро асарҳои олимоне ташкил медиҳанд, ки ба омӯзиши радикализми динӣ-сиёсӣ ва радикализми исломӣ машғул гардидаанд. Дар миёни муҳаққиқони мазкур А.А. Петрухина [58], В.В. Волков [50], И.П. Добаев [13; 52], С. Семедов [122], В.Н. Пластун [34], В.В. Наумкин [31], М. Хасан [45], Р.Г. Ланда [22], З. Тодуа [41], В.В. Куделев [21], А.К. Зейферд [14], қорҳои назаррас анҷом додаанд.

Дар таҳқиқоти А.А. Петрухина ва В.В. Волков радикализми исломӣ, заминаҳои идеявӣ сиёсии ташаккулёбии он, субъектҳои сиёсии радикализми исломӣ, омилҳои дохилию берунии ба пайдоиши радикализми исломӣ мусоидаткунанда ҳамаҷониба таҳлил гардида, ин зухурот таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллӣ ва низоми муносибатҳои байналмилалӣ муаррифӣ мегардад. И.П. Добаев ва С. Семедов низ аз пажӯҳишгарони шинохтаи радикализми исломӣ мебошанд. Онҳо зухури ин навъи радикализмро дар мисоли кишварҳои Қафқоз ва Осиёи Марказӣ таҳқиқ намуда, хавфу хатари

онро барои давлатҳои минтақаҳои мазкур қайд намудаанд. Дар асарҳои олимони дигар, ба мисли М. Ҳасан, Р.Г. Ланда, З. Тодуа, А.К. Зейферд алоқамандии радикализми сиёсӣ бо омилҳои динӣ, дар заминаи ғояҳои радикалӣ ташаккул ёфтани ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ террористӣ ҳамаҷониба таҳқиқ гардидаанд. Онҳо муътақиданд, ки дар замони муосир сарчашмаи асосии пайдоиши терроризм ва экстремизм идеологияи радикалии исломгароён мебошад.

Гуруҳи чорумро асарҳои ташкил медиҳанд, ки дар онҳо масъалаи тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарӣ ва ифротгарӣ, бахусус, масъалаи радикализатсияи кишварҳои гуногуни ҷомеа ва коҳиш додани таъсири ин зухурот ба афкори ҷамъиятӣ таҳқиқ гардидаанд. Дар ин самт И.Б. Бовина, Б.Г. Бовин, А.Д. Тихонова [74; 75], А.В. Решетняк [37], М.Я. Яхёев [138], М.А. Яворский [135], С.Б. Маргулис, С.В. Демиденко [104], К.Х. Нурдинова [110] ва олимони дигар қорҳои арзишманд анҷом додаанд. Дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони мазкур ба масъалаи сабабҳои шомилшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ террористӣ, роҳу усулҳои тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарӣ, бахусус, баланд бардоштани руҳияи радикалии ҷомеа, таъсиррасонии иттилоотӣ психологӣ ба афкори ҷамъиятӣ, тариқи шабақаҳои иттилоотӣ замони муосир паҳн намудани идеологияи радикалистӣ, хавфу хатари радикализми исломӣ ва паҳншавии ғояҳои тундгарӣ он барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамаҷониба таҳқиқ гардидаанд. Дар умум мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализатсия ва паҳн намудани идеологияи радикалистӣ яке аз омилҳои таъсиррасон ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсии кишварҳои замони муосир мебошанд.

Гуруҳи панҷумро асарҳои олимони ватанӣ ташкил медиҳанд. Ҳарчанд масъалаи радикализми сиёсӣ дар илмҳои сиёсӣ ва ҷамъиятшиносии ватанӣ дар алоҳидагӣ таҳқиқ нагардида бошад ҳам, паҳлуҳои гуногуни онро олимони кишвар таҳлилу баррасӣ намудаанд. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ масъалаҳои гуногуни таъмини амнияти миллӣ ва суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза, хавфу хатари терроризм ва экстремизм,

пахншавии ғояҳои тундгарӣ ва ифротгарӣ, ғайолияти таҳрибии ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ алайҳи манфиатҳои миллии кишвар, омилҳо ва заминаҳои пайдоиши идеологияи радикалӣ, тундгарии динӣ-сиёсӣ, ифротгарии динӣ-сиёсӣ, исломи сиёсӣ ва омилҳои динӣ ҳамаҷониба таҳқиқ гардидаанд. Дар ин самт корҳои илмӣ таҳқиқоти А.Н. Маҳмадов [27; 28; 29; 109], Г.Н. Зокиров [15; 16; 17], С.С. Ятимов [136; 137], М.У. Хидирзода [129], Р.Ш. Нуриддинов [32], М.А. Олимов [111], Қ. Нурулҳақов [33] ва ғ. арзиши зиёди илмӣ назариявӣ доранд. Инчунин, масъалаҳои дар боло зикргардида дар пажӯҳиши диссертатсионии Н.Д. Маҳмадизода [54], А.И. Муминов [56], Н.Д. Назиров [57], З.Д. Раҳматова [60], А.Б. Ҳусайнзода [62] ва ғ. низ таҳқиқ гардидаанд.

Дар асарҳои илмӣ таҳқиқоти А.Н. Маҳмадов таҳдиду хатари идеологияи созмонҳои экстремистӣ ва террористӣ, нақши илм ва маориф дар мубориза бо терроризм, робитаи терроризм бо экстремизми динӣ ва сиёсӣ, таҳдиду хатари кибертерроризм ва киберҷиноятҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд. Дар таҳқиқоти Г.Н. Зокиров зухуроти терроризм ва экстремизм, радикализми сиёсӣ ва ҳавфу хатари онҳо, роҳҳои коҳиш додани радикализми сиёсӣ омӯхта шудаанд. Дар асарҳои С.С. Ятимов масъалаҳои ҷудоғонаи таъмини амнияти миллию ҷамъиятӣ, таъсири омилҳои геополитикӣ дар ташаккули таҳдидҳо, нақши маориф дар мубориза бо терроризму экстремизм, дунявият ҳамчун объекти амнияти миллий, ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллию давлатдорӣ дар шароити муосир ҳамаҷониба таҳлил гардидаанд. Дар корҳои илмӣ таҳқиқоти Қ. Нурулҳақов, Н.Д. Маҳмадизода, А.И. Муминов ва З.Д. Раҳматов хусусиятҳои муҳимми экстремизми динӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ ва террористӣ таҳқиқ гардидаанд. Н.Д. Назиров ва А.Б. Ҳусайнзода ба омӯзиши сиёсӣшавии дин, таъсири омилҳои динӣ ба равандҳои сиёсӣ, таҳдиду хатари исломи сиёсӣ ва радикализми исломӣ ба амнияти миллий машғул гардидаанд.

Гуруҳи шашумро асарҳо ва суханронӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон ташкил медиҳанд. Дар ин осор масъалаи радикализми сиёсӣ ҳамчун омили асосии халалдоркунандаи низоми давлатдорӣ ва монеаи қиддӣ дар роҳи рушди устувори кишвар мавқеи марказиро ишғол менамоянд [165; 166; 167; 168; 174; 175].

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзуҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи иҷрои мавзуи илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон «Масоили амнияти миллий ва муайян намудани таҳдидҳои нав ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (барои солҳои 2019-2024) иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот – муайян намудани табиати радикализми сиёсӣ дар шароити муосир, таҳлилу таҳқиқи омилҳои бавучудоварандаи он ва нишон додани хавфу хатари ин падидаи номатлуб дар марҳилаи навини давлатдории миллии Тоҷикистон мебошад. Барои расидан ба ин мақсад иҷрои вазифаҳои таҳқиқотии зерин зарур доништа шуд.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, асоснок намудани ҷанбаҳои назариявӣю методологӣю таҳқиқи радикализми сиёсӣ ва муайян кардани моҳият ва хусусиятҳои хоси он;
- дар заминаи омӯзиши марҳилаҳои гуногуни ташаккули радикализми сиёсӣ нишон додани навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии он;
- дар заминаи таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии ҷомеа нишон додани нақш ва мавқеи радикализм дар татбиқи муборизаҳои сиёсӣ;
- дар заминаи таҳлилу баррасии усулҳои фаъолияти радикалистӣ муайян намудану нишон додани таъсири радикализм ба раванди сиёсии ҷомеа;
- таҳлилу баррасӣ намудани сабабҳои пайдоиш ва ташаккули радикализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишон додани омилҳои бавучудоварандаи он дар марҳилаи навини давлатдории миллий;
- таҳқиқи фаъолияти таҳрибии ҳизбу ҳаракатҳои террористӣю экстремистӣ ва муайян намудани хавфу хатари онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот – радикализми сиёсӣ ва хусусиятҳои ташаккули он дар шароити ба даст овардани истиқлоли давлатӣ мебошад.

Предмети таҳқиқот – омӯзиш ва таҳлили раванди ташаккули радикализми сиёсӣ ва таъсири он ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Пайдоиш ва ташаккули радикализми сиёсӣ таърихи қадима дорад. Ин падидаи сиёсӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ

вобаста ба тағйирёбии тавозуни қувваҳо шаклҳои зоҳиршавии худро тағйир додааст. Дар шароити имрӯза таҳдиду хатари бештарро радикализми динӣ зоҳир менамояд. Фаъолияти радикалии ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ амнияти миллӣ ва суботи сиёсии кишварҳои гуногуни оламо зери хатар қарор додааст. Ҳарчанд фаъолияти сиёсии ҳамаи радикалҳо хусусияти террористию экстремистӣ надошта бошад ҳам, вале ҳамаи террористон ва экстремистон фаъолияти радикалӣ доранд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи навини давлатдорӣ миллӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти радикалӣ доштани фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ хеле хатарнок мебошад. Гумон меравад, ки радикализми динӣ имрӯз барои ҷомеаи мо аз ҳама таҳдиди номатлуби ғайрианъанавӣ ба шумор меравад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур дар ду марҳила гузаронида шудааст. Дар марҳилаи аввал ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ, таърихи пайдоиш ва ташаккули минбаъдаи радикализми сиёсӣ, шаклҳои зоҳиршавӣ ва навиҳои он таҳқиқ гардидааст. Дар марҳилаи дуюми таҳқиқот заминаҳои пайдоиши радикализми динию сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сабабҳои сиёсишавии дин, таъсири ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳдиду хатари радикализми исломӣ таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Таҳқиқоти мазкур дар шӯбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон солҳои 2017-2021 гузаронида шудааст.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Дар раванди омӯзиши мавзӯ асарҳои илмӣ назариявӣ олимони ватанию хориҷӣ истифода шудаанд. Пеш аз ҳама, дар раванди таҳқиқот ба адабиёти илмие таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шуд, ки дар онҳо бевосита радикализми сиёсӣ таҳқиқ гардидааст. Инчунин, дар таҳқиқоти мазкур адабиёти илмие истифода шудааст, ки алоқамандии радикализм ва экстремизму терроризмро фаро мегирад. Ғайр аз ин, бо назардошти хусусияти инқилобии радикализми сиёсӣ назарияҳои инқилобҳои классикӣ ва инқилобҳои ранга низ ба инобат гирифта шудаанд.

Дар раванди таҳқиқот ба концепсияҳои радикализатсияи ҷомеа ва омилҳои бавучудоварандаи радикализми исломӣ диққати зарурӣ дода шудааст. Дар маҷмӯъ, адабиёти илмӣ назариявии истифодашуда, асосҳои назариявии таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди гузаронидани таҳқиқот паҳлуҳои гуногуни радикализми сиёсӣ ба воситаи методҳои илмӣ институтсионалӣ, функционалӣ, системавӣ, меёрии ҳуқуқӣ, типологӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ таҳлилу баррасӣ гардида, дар заминаи истифодаи иқтисодии методологии онҳо натиҷаҳои илмӣ зарурӣ ба даст оварда шудаанд. Бо ёрии методи институтсионалӣ ва назарияҳои дар ин замина ташаккулёфта муайян намудани марҳилаҳои ташаккулёбии радикализми сиёсӣ, раванди пайдоиш ва рушди инкишофи ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои сиёсии радикалӣ, аз ҷама муҳимтар, сабабҳои пайдоиши онҳо имконпазир гардид. Институтсионизм фаъолияти сохторҳои радикалии дохили системаи сиёсӣ ва ё муҳити берунаи онро ба инобат гирифта, таъсири сохторҳои мазкурро ба равандҳои сиёсии ҷомеа ва умуман ба тағйирпазирии ҷомеа нишон медиҳад. Таҳлили системавӣ имкон дод, ки унсурҳои таркибии радикализми сиёсӣ, аз ҷумла субъектҳои радикализм, мақсадҳои онҳо, роҳи усулҳо ва стратегияҳои онҳо муайян карда шаванд. Дар заминаи таҳлили функционалӣ ба масъалаи муҳолифати раванди сиёсӣ, хусусиятҳои ташаккулёбии ниҳодҳои сиёсӣ, ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ диққати на он қадар зиёд дода шуд, аммо муҳимият ва зарурати вазифае, ки онҳо дар дохили системаи сиёсӣ иҷро мекунанд ва махсусан ба масъалаи нақши онҳо дар ҷаҳолгардонии иштироки сиёсии одамон таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардид. Инчунин, ба воситаи методи функционалӣ паҳлуҳои мусбат ва манфии радикализми сиёсӣ ошкор карда шуданд. Ба воситаи методи меёрии ҳуқуқӣ шаклҳои ифротӣ ва иртиҷоии радикализми сиёсӣ, аз ҷумла экстремизм, терроризм, инқилобгароӣ, ҷудоихоҳӣ ва ғ. муайян гардиданд. Методи таҳлили омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ имкон дод, ки робитаи радикализми сиёсӣ ва шаклҳои зоҳиршавии он бо унсурҳои фарҳангии ҷомеа

муайян карда шавад. Масалан, менталитет, характери миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва монанди инҳо ба робитаи байниҳамдигарии ҳокимият ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳокимият ва муҳолифони он робитаи мустақим дорад. Ба воситаи методи типологӣ дар зербоби 1.2. навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии радикализми сиёсӣ таҳқиқ гардида, дар қисмҳои дигари таҳқиқот иқтидори методологии он барои ба низоми мушаххас даровардани раванди омӯзиши мавзӯ истифода шудааст.

Сарчашмаи маълумотҳо. Дар таҳқиқоти мазкур барои асоснок намудани тамюлҳои хатарзои радикализми динию сиёсӣ як қатор сарчашмаҳои иттилооти расмӣ низ истифода бурда шудаанд. Аз ҷумла, суҳанрониҳо ва паёмҳои солони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегияҳои давлатӣ, сомонҳои интернетии агентҳои иттилоотӣ ва ғ. истифода шудаанд, ки дар маҷмӯъ ҳамаи онҳо ба сифати сарчашмаҳои маълумоти эмпирикии таҳқиқоти диссертатсионӣ хидмат мекунанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Дар таҳқиқоти мазкур ташаккулёбии радикализми сиёсӣ дар шароити муосир ва таҳдиду хатари он ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи иқтидори методологии илмҳои сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Масъалаҳои ҷудогонаи навгони илмӣ таҳқиқот дар бандҳои зерин ифода ёфтаанд:

- дар заминаи таҳлилу баррасии сарчашмаҳои илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ методологии омӯзиши радикализми сиёсӣ асоснок гардида, моҳият ва хусусиятҳои муҳими он муайян карда шудаанд;

- марҳилаҳои гуногуни ташаккулёбии радикализми сиёсӣ таҳқиқ гардида, навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии ин падида, инчунин нишонаҳои фарқкунандаи онҳо нишон дода шудаанд;

- дар заминаи таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии минтақавӣ ҷаҳонӣ нақш ва мавқеи радикализм дар татбиқи муборизаҳои сиёсӣ муайян карда шудаанд;

- усулҳои мухталифи фаъолияти радикалистӣ таҳлилу баррасӣ гардида, таъсири радикализм ба раванди сиёсии ҷомеа асоснок карда шудааст;

- сабабҳои пайдоиши радикализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ гардида, омилҳои бавучудоварандаи он дар марҳилаи навини давлатдорӣ миқдори нишон дода шудаанд;

- фаъолияти таҳрибии ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ экстремистӣ таҳлилу таҳқиқ гардида, хавфу хатари радикализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст;

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Радикализми сиёсӣ ҳамчун падидаи амалияи ҷамъиятӣ таърихи тулонӣ дорад. Аммо олимону муҳаққиқон пайдоиши онро дар сатҳи миллию минтақавӣ ба охири асри XVIII дар Англия ва сипас дар Фаронса мансуб медонанд. Сабабҳои пайдоиши он муборизаҳои сиёсии байни либералистон ва ҷонибдорони сохтори аристократӣ маҳсуб меёфт. Аммо дар солҳои минбаъда, радикализми сиёсӣ ҳамчун усули тағйир додани сохтори иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа аз ҷониби ҳаракатҳои сотсиалистӣ коммунистӣ ва ҳаракатҳои миллию озодихоҳӣ барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ истифода шудааст. Дар шароити имрӯза унсурҳои радикалиро дар таркиби ҳамаи ҷараёнҳои идеявӣ ва идеологияҳои сиёсӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Бинобар ин, радикализми сиёсӣ падидаи хеле мураккаб ва гуногунпахлу буда, омӯзишу таҳқиқи он дар илмҳои сиёсӣ мавқеи хеле муҳимро ишғол намудааст. Таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ методологии радикализми сиёсӣ нишон дод, ки барои омӯзиши ин падида истифодаи муносибати маҷмӯӣ (маҷмуи методҳои гуногуни илмӣ) мувофиқи мақсад аст. Дар умум, радикализм ифодагари дигаргуниҳои ҷиддии иҷтимоӣ сиёсӣ буда, дарбаргирандаи хусусиятҳои рушди таърихӣ ин ё он мамлакат, таҷассумгари хусусиятҳои системаи сиёсӣ, менталитет, майлу рағбати одамон, маданияти сиёсии иштирокчиёни ҳаёти сиёсии ҷомеа, ифодагари ноустувории рафтори одамон ва дар аксар маврид (агар радикализми сиёсӣ

хусусияти экстремистӣ дошта бошад) таҳдид ба манфиатҳои миллии мамлакат мебошад.

2. Мураккабии зухуроти радикализми сиёсӣ, пеш аз ҳама, бо шаклҳои зоҳиршавии он асоснок карда мешавад. Назария ва амалияи радикализми сиёсӣ нишон медиҳад, ки ин падида дар навбати аввал дар шакли радикализми чап ва рост зоҳир мешавад. Чунин навъҳои радикализми сиёсӣ на танҳо то ба имрӯз мавҷудияти худро нигоҳ медорад, балки чараёнҳои зиёди идеявӣ сиёсиро дар худ шомил намудааст. Фаълони радикализми рост ба эҳёи арзишҳо ва идеалҳои анъанавӣ таъя намуда, кӯшиш менамоянд, ки ба кадом роҳу воситае, ки набошад, ҳатто ба воситаи истифодаи зӯроварӣ, дар қомеа тағйироти қиддӣ ба амал оранд. Фашизми Италия, миллатгарии Олмон, ҳаракатҳои миллӣ, ҳизбу ҳаракатҳои динӣ дар симои радикализми рост зоҳир мегарданд. Баръакси ин, радикализми чап худро на танҳо аз замони гузашта, балки дар аксар маврид аз замони ҳозира низ ҷудо менамояд, зидди арзишҳои анъанавӣ ва тартиботи қуҳна амал мекунад ва ба татбиқи арзишҳои нав ва ба талаботи даври замон ҷавобгӯ намудани онҳоро мақсади худ қарор медиҳад. Дар амалияи сиёсӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализми рост бештар хусусияти экстремистӣ ё ифротгарой ва чап хусусияти реформистӣ ё ислоҳотталабӣ дорад. Аммо вобаста ба вазъият тамоюлотҳои инқилобӣ ҳоси ҳамаи онҳо мебошад.

3. Ҷангҳои идеологии ду қарни сипаригардида гувоҳи онанд, ки ҳамаи идеологияҳои сиёсӣ дар ҳолати муҳофизат намудани арзишҳои худ хусусияти консервативӣ ва дар ҳолати мубориза бурдан бо рақибон хусусияти радикалистӣ касб намудаанд. Дар асоси ин далели таърихӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализми сиёсӣ доимо дар раванди ба амал омадани муборизаҳои сиёсӣ зоҳир мегардад. Дар асрҳои XVIII-XIX истифодаи радикализми сиёсӣ дар фаъолияти либералистон, дар асрҳои XIX-XX дар фаъолияти коммунистон ва дар асри XXI дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ ҳеле зиёд истифода шудааст. Дар шароити имрӯза дастовардҳои илмию техникаӣ, баҳусус рушди

технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои террористӣю экстремистӣ имконият дода истодаанд, ки онҳо фаъолиятҳои худро дар сатҳу сифати нав бароранд. Тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгарой ва тундгарой боиси бештар гардидани миқёси радикализатсия мегарданд. Дар баробари ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ ба раванди радикализатсияи ҷомеа як қатор давлатҳо низ мусоидат карда истодаанд. Ба амал омадани инқилобҳои ранга ва бетартибҳои оммавӣю сиёсӣ дар кишварҳои гуногуни олам натиҷаи афзоиш ёфтани радикализатсияи ҷомеа мебошанд.

4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият падидаи радикализми сиёсӣ аз мавҷудияти худ дарак дода буд. Яке аз сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ низ дар Тоҷикистон аз фаъолияти радикалии ҳизбу ҳаракатҳои он давра вобаста мебошад. Ҳатто дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ яке аз ҷонибҳои даргирро низ радикалистон ташкил медоданд. Мавҷудияти радикализми сиёсӣ дар ҳар ҷомеа хусусиятҳои хоси худро дорад. Дар Тоҷикистон зоҳиршавии ин падида дар фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои террористӣю экстремистӣ ба мушоҳида мерасад, ки онҳо зери шиори ҳимояи арзишҳои исломӣ барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ мубориза мебаранд. Дар баробари чунин ҳизбу ҳаракатҳои тундгароие, ки аз ҷониби шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил шудаанд, инчунин ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ минтақавӣ ба суботи сиёсии ҷомеа таҳдид менамоянд. Бинобар ин, айни замон барои Тоҷикистон «ТЭТ ҲНИ», «Гуруҳи 24», «Паймони миллии Тоҷикистон», «Ҳаракати исломии Ёзбекистон», «Ҳизбут-ут-таҳрир», «Ал-Қоида», «Ихвон-ул-муслимин», «Ҷамоати ансоруллоҳ», ҷараёни салафия, «Давлати исломӣ», ҳаракати «Толибон» ҳатари бештар эҷод намуда истодаанд. Зери таъсири фаъолиятҳои экстремистӣю террористӣю онҳо афзоиш ёфтани раванди радикализатсия дар байни қишрҳои гуногуни ҷомеа таҳдиди воқеӣ ба сохтори конститутсионӣ ва амнияти миллии кишвар ба шумор меравад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Дар таҳқиқоти мазкур хусусиятҳои муҳимми зоҳиршавии радикализми сиёсӣ дар шароити ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ таҳлилу таҳқиқ гардида, таҳдиду хатари дар марҳилаи навини давлатдорӣ миллии Тоҷикистон муайян гардидааст. Вобаста ба масъалаи коҳиш додани таъсири радикализми динию сиёсӣ ва пешгирӣ намудани пайдоиши он дар таҳқиқот хулосаву тавсияҳои амалӣ пешниҳод гардидаанд. Аз ин рӯ, хулосаҳо ва натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар омӯзиши минбаъдаи ин масъала ва асоснок намудани сатҳи таҳқиқи он метавонанд истифода шаванд. Ҳамзамон, хулосаҳо, натиҷаҳои таҳқиқот ва маводи диссертатсия ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ, инчунин дар рафти таълими фанҳои сиёсатшиносӣ, амнияти миллий, таҳдиду хатарҳои замони муосир метавонанд истифода шаванд. Хулосаҳои таҳқиқот ва тавсияҳои амалӣ оид ба истифодаи натиҷаҳои таҳқиқотро, пеш аз ҳама, барои шубҳаҳои робита бо ҷомеа ва тарбияи идеологии ҷавонон истифода бурдан мумкин аст. Ғайр аз ин, таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки таҳдиду хатари радикализми сиёсӣ, аз ҷумла радикализми исломӣ ошкор карда шуда, ҳадафҳои ғаразнокӣ ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ ба ҷавонон шарҳ дода шаванд. Аз ин рӯ, натиҷаҳои таҳқиқот ва тавсияҳои амалии таҳқиқотро Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шубҳаҳои тарбияи донишгоҳу донишқадаҳои кишвар метавонанд истифода намоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо иҷрои чунин амалҳо асоснок карда мешавад: а) дар раванди таҳқиқот доираи васеи адабиёти илмӣ истифода гардида, ҷанбаҳои назариявии радикализми сиёсӣ бо таъки ба онҳо муайян карда шудааст; б) дар омӯзиши объект ва предмети таҳқиқот муаллиф методҳои илмӣ мушаххаси соҳаи сиёсатшиносиро ба кор бурдааст; в) дар таҳқиқот доираи васеи сарчашмаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи интернет, натиҷаи

насарсанҷии марказҳои илмию таҳлииро истифода гардида, оқибатҳои нуговори радикализми сиёсӣ муайян шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи доктараби дараҷаи илмӣ дар мавзӯи «Радикализми сиёсӣ ва хусусиятҳои он дар шароити ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)» аз рӯйи мазмуну мундариҷаи худ ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 5.6.2 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ мувофиқат менамояд. Дар банди 8-уми шиносномаи ихтисоси мазкур «Ҳокимият ва оппозитсия дар раванди сиёсӣ», «Субъектҳои ноаён дар сиёсат», дар банди 10-ум «Назариёи аксионизми сиёсӣ», дар банди 11-ум «Омилҳои хавф», «Усулҳои таҳлили хавфҳои сиёсӣ» барои таҳқиқ пешбинӣ гардидаанд.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии доктараб дар таҳқиқи мавзӯи мазкур дар он ифода меёбад, ки ӯ мустақилона натиҷаҳои таҳқиқоти худро ҷамъбаст намуда, барои истифодаи амалии онҳо тавсияҳои худро таҳия сохтааст. Инчунин омода намудани мақолаҳои илмӣ ва маърузаву гузориш дар конференсияҳо, истифодаи методҳои илмӣ таҳқиқоти сиёсӣ дар омӯзиши радикализми сиёсӣ, таҳлилу баррасӣ намудани сарчашмаҳои иттилоотӣ, омӯختани доираи васеи адабиёти илмӣ ва ниҳоят муайян намудани таҳдиду хатари радикализми сиёсӣ дар марҳилаи навини давлатдорӣ миллии саҳми шахсии доктараб дар таҳқиқи ин мавзӯ ба шумор меравад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи шӯбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 21.10.2025 (суратҷаласаи №21) муҳокима гардида, барои ғимоя ба шӯрои диссертатсионӣ пешниҳод шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ва хулосаҳои он дар мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳои муаллиф дар конференсияҳои илмию амалӣ ифодаи худро пайдо намудаанд. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия муаллиф дар ду конференсияҳои илмию назариявӣ

ҷумхуриявӣ маъруза намудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар дарсҳои лексионии фанни таълимии «Сиёсатшиносӣ» метавонанд истифода мегарданд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмии довталаби дараҷаи илмӣ дарҷ шудаанд. Довталаб аз рӯйи мавзуи диссертатсия дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 мақолаи илмӣ чоп намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, шаш зербоб, хулосаҳо, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва руйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 190 саҳифаи компютерӣ мебошад. Адабиёти илмӣ ва сарчашмаҳои иттилоотии истифодашуда 187 номгӯйро ташкил медиҳанд.

БОБИ I. РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГӢ

1.1. Чанбаҳои назариявию методологии таҳқиқи радикализми сиёсӣ

Радикализми сиёсӣ яке аз падидаҳои ниҳоят мураккаби ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ба шумор рафта, дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсири амиқ расонидааст. Дар асрҳои XX-XXI радикализми сиёсӣ аз ҷониби неруҳои сиёсӣ, динӣ ва миллатгарой ҳамчун усули зӯрваронаи ҳалли масъалаҳои гуногун интиҳоб ва истифода шудааст. Замоне ки радикализми сиёсӣ дар шакли бархӯрди рӯйирост зоҳир мегардад, ба суботи сиёсии ҷомеа ба таври воқеӣ таҳдид менамояд. Гузашта аз ин, мафҳуми «радикализм» дар муносибат бо падидаҳои манфии замони муосир ба таври васеъ истифода мешавад. Мушоҳида намудан мумкин аст, ки мафҳуми мазкурро дар муносибат бо намояндагони ғояҳои ифротӣ, ташкилотҳои сиёсӣ, террористону экстремистон ва ғ. истифода менамоянд. Ғайр аз ин, радикализми сиёсӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоию сиёсӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ на танҳо шакли зоҳиршавии худро тағйир додааст, балки мазмуну мундариҷаи он низ дигаргун шудааст. Ин аст, ки дар замони ҳозира радикализми сиёсӣ яке аз масъалаҳои мураккаб, номуайян ва душворфаҳм ба назар мерасад. Бо назардошти чунин омилҳо муайян намудани моҳияти радикализми сиёсӣ, нишон додани алоқамандии он бо падидаҳои дигари хушунатомез, баррасӣ кардани мавқеи он дар равандҳои сиёсии ҷомеа масъалаи мубрам ва саривақтӣ мебошад. Дар ин қисми таҳқиқот чанбаҳои назариявию методологии омӯзиши радикализм, моҳият ва хусусиятҳои он нишон дода шуда, алоқамандии ин зухурот бо падидаҳои дигари ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ муайян карда мешаванд.

Мафҳуми радикализм аз нигоҳи решашиносӣ аз калимаи латинии «radix» пайдо шуда, маънояш «асл, реша» мебошад. Баъдан мафҳуми латинии «radicalis» низ мавриди истифода қарор мегирад, ки он низ ба маъноҳои «аслӣ, решагӣ» ба қор бурда мешавад. Дар баъзе аз мавридҳо

муҳаққиқони масъалаи радикализм онро бо назардошти маъноӣ решаиносияш шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Аммо бояд дар назар дошт, ки радикализм, махсусан радикализми сиёсӣ яке аз падидаҳои мураккабтарини ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ мебошад ва омӯзиши паҳлуҳои гуногуни он бояд бо истифода аз дастовардҳои методологии илмҳои сиёсӣ ва бо назардошти таҷрибаи ҷимояи манфиатҳои миллӣ анҷом дода шавад. Ин аст, ки дар аксар маврид ҷонибдорони андешаҳои сиёсии оштинопазирро радикал ё радикалист меноманд. Зеро онҳо бинобар сабаби ифротию тундгаро буданашон ҳеҷ гоҳ ба созиш моил нестанд ва дар амал татбиқ намудани барномаи сиёсии худро ҳадафи ниҳони худ медонанд. Аммо як қатор муҳаққиқон намоёндагон ва пайравони дигаргуниҳои қатъиро радикалист номидаанд. Онҳо суҳанҳои К.Марксро ҳамчун шиор барои баррасии ин масъала истифода менамоянд. Ҳанӯз дар замони худ К.Маркс чунин гуфта буд: «Асли масъаларо дарк намудан – маъноӣ радикал буданро дорад» [26, с.422]. Дар чунин ҳолат радикал маънии пайрави андешаҳои «оштинопазир»-ро нашошта, маънии пайрави дигаргуниҳои қатъиро дорад.

Дар таърихи афкори сиёсӣ кам мафҳумҳое ба мушоҳида мерасанд, ки ба монанди мафҳуми «радикализм» ба таври васеъ шарҳу тафсир дода шаванд ва бо доираи васеи падидаҳои ҷамъиятӣ алоқаманд гарданд. Агар ба таърихи пайдоиши радикализми сиёсӣ назар афканем, бе ягон мушкилӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки бори аввал он дар охири асри XVIII дар давраи пайдоиши аввалин инқилоби саноатӣ дар Англия пайдо шуда, минбаъд ҳамчун ҷараёни сиёсӣ, фалсафӣ, адабӣ, динӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ густариш пайдо мекунад [61]. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX радикализми сиёсӣ унсuri марказии идеологияи ҳизбҳои сотсиалистӣ ва сотсиал-демократии чапгароро ташкил медиҳад. Айни замон бошад, мафҳумҳои «радикал», «радикалӣ» ва «радикализм» дар адабиёти илмӣ ва услуби коргузори чунон васеъ истифода мешаванд, ки ба назар падидаҳои хеле фаҳмо ва сода менамоянд. Аммо таҳлили муқоисавии адабиёти илмӣ ва таҷзияи онҳо нишон медиҳад, ки мафҳумҳои мазкур,

махсусан мафҳуми «радикализми сиёсӣ» он қадар сермаъно, гуногунпаҳлу ва мураккаб аст, ки барои таҳлилу баррасии он истифодаи муносибати маҷмӯӣ зарур меояд. Ин аст, ки дар илмҳои сиёсии замони муосир таҳлилу таҳқиқи радикализми сиёсӣ ба мушкилиҳои зиёди методологӣ рӯ ба рӯ гардидааст.

Адабиёти илмӣ дар ин самт таълифу таҳиягардида дар аксар маврид ба таҳлилу баррасии таърихи пайдоиш, сабабҳои пайдоиш, натиҷаи ғайолияти ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ бахшида шудаанд, аммо дар ин адабиёт таҳлили маҷмӯи ин масъала ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ хеле камранг ба назар мерасад. Таҳлили радикализми сиёсӣ, пеш аз ҳама, тақозои онро менамояд, ки сохтори он муайян карда шавад. Аз ин рӯ: «радикализм дар навбати аввал метавонад ба чунин маъноҳо ҷаҳмида шавад: ҳамчун методи муборизаи сиёсии нерӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳамчун ҷаҳонбинӣ, ҳамчун назарияи сиёсӣ, ҳамчун таҷрибаи ғарбӣ ва ҳизбҳои сиёсии ҷаҳро ва ростгаро. Радикализм метавонад ҳам хусусияти мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад. Ба ибораи дигар, таъсири он ба муҳити иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа метавонад ҳам созанда ва ҳам таҳрибкор бошад. Пеш аз ҳама, радикализм дар сатҳҳои гуногун зоҳир мегардад, вай метавонад давлатӣ ва ё оппозиционӣ бошад, аз рӯйи мақсади радикалистон метавонад консервативӣ, инқилобӣ, динӣ, миллатгароӣ, ҷудоихоҳӣ, иҷтимоӣ ва ғайраҳо бошад» [50, с.32]. Бинобар ин, масъалаи аввал дар самти омӯзиши радикализми сиёсӣ агар муайян кардани мазмуну моҳияти онро ташкил намояд, масъалаҳои навбатӣ муайян кардани навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии ин падида бояд бошад. Зеро, ҳалли ин масъалаҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои созанда ва ё таҳрибкор доштани радикализми сиёсӣ, оқибатҳои манфӣ ва ё мусбати он ошкор карда шаванд.

Мушкилии асосӣ ҳангоми муайян намудани моҳияти радикализми сиёсӣ дар он ифода меёбад, ки ин падида хеле мураккаб буда, мазмуни гуногун дорад. Ҳанӯз аз охири асри XVIII то ба имрӯз, радикализм хусусияти сиёсӣ пайдо намудааст ва мураккабии сиёсат низ ба ин падида таъсиргузор аст. Дар як қатор сарчашмаҳои илмӣ радикализми сиёсӣ бо бесуботӣ,

ноустуворӣ ва бетартибиҳо алоқаманд доништа мешавад [55]. Дар сарчашмаҳои дигар бошад, онро ҳамчун усули мувофиқи ҳалли зиддиятҳои синфӣ, шакли махсуси тағйир додани ҳаёти ҷамъиятӣ мешуморанд [70]. Дар луғати мафҳумҳои сиёсии амрикоӣ қайд мегардад, ки: «мафҳуми радикал аз як ҷониб ҳиссиёти нофрам ва эҳсосоти нохубро ифода менамояд, зеро он омили аз байн рафтани оромӣ мешавад. Аммо аз ҷониби дигар, ислоҳоти радикалии ҷомеа, ки онро дар кишварҳои гуногуни олам роҳбарону сарварони сиёсии ислоҳотгаро истифода бурдаанд, ба моҳияти радикализм мазмуни нав мебахшад» [186]. Дар чунин мазмун радикал нафаре мебошад, ки меҳодад заминаҳои муҳимтарини пешрафтро асоснок намояд. Дар таърихи навини ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин ҳар ду шакл зоҳир шудани радикализмро мушоҳида намудан мумкин аст. Аммо дар замони муосир шакли аввалаи онро бештар эҳсос менамоем. Махсусан, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии кишварҳои тозаистиклол тавсеаи таъсири радикализми динӣ, экстремизм ва терроризмро дидан мумкин аст, ки дар чунин ҳолат радикализми сиёсӣ ҳамчун падидаи манфӣ ва харобиовар бояд доништа шавад. Зеро он ҷанбаи прогрессивӣ надорад, тағйир додани вазъият бо роҳи ислоҳот дар таркиби барномавию идеологии онҳо дида намешавад ва асоси муборизаҳои онҳоро зӯроварии сиёсӣ ва ифротгароӣ ташкил медиҳанд.

Бо вучуди он ки дар робита ба мафҳуми «радикализм» таърифи ягона мавҷуд нест, бо назардошти якчанд омилҳо мазмуну мундариҷаи ин падидаро нишон додан мумкин аст. Пеш аз ҳама, шарҳи идеологии мафҳуми радикализми сиёсиро хеле зиёд вохӯрдан имконпазир аст. Мувофиқи яке аз ин таълимот, радикализм яке аз хусусиятҳои ҷараёнҳои ғоявию сиёсии ҷомеаҳои сармоядорӣ ё капиталистӣ мебошад, ки намояндагони он системаи капиталистиро танқид намуда, дар заминаи сохтори капиталистӣ гузаронидани ислоҳоти радикалиро зарур мешуморанд. Намояндагон ва ғаёлолони ин навъи радикализм дар муқобили ҳаракатҳои зиддидемократӣ ва камбуду норасоӣҳои сохтори сармоядорӣ баромад менамуданд. Аммо гуфтан мумкин аст, ки ин навъи радикализм намунаи куҳна ва шакли аввалияи ин

падидаро ташкил медиҳад. Ба чунин хусусияти таърихии радикализм нигоҳ накарда, дар баъзе луғатҳо ва донишномаҳои солҳои охир дар чунин шакл тафсир гардидани моҳияти радикализми сиёсиро мушоҳида намудан мумкин аст [143, с.423]. Чунин тарзи баррасии масъала бояд ҳамчун истисно ва инъикоси таърихи ташаккулёбии радикализми сиёсӣ бошад, на ҳамчун муносибати нав.

Чи тавре ки дар боло ишора гардид, дар бисёре аз сарчашмаҳо радикализм қарори қатъӣ ва бе созиши сиёсӣ амалӣ намудани мақсадҳо, маҷмуи ғояҳо ва амалҳои иҷтимоию сиёсӣ мебошад, ки барои ташкил намудани тағйироти амиқи ниҳодҳои сиёсӣ ва ё системаи сиёсии ҷомеа нигаронида шудааст. Олими рус С.Ф. Самойлов пешниҳод менамояд, ки радикализмро на ҳамчун маҷмуи ғояҳо, балки як навъ рафтори сиёсӣ бояд тасаввур намуд. Ӯ нишонаҳои муҳимтарини радикализмро ба таври зерин муайян намудааст: дар мувофиқа бо талаботи доктринаи мушаххас ба таври қатъӣ рафтор намудан; тасаввуроти утопиявӣ (хаёлӣ) доштан; истифодаи амалҳои зӯрваронаро зарур шуморидан; ба инқилоб рӯ овардан [119]. Олими доғистонӣ Я. Яҳёев радикализмро ба ду гурӯҳ: созанда ва таҳрибкор ҷудо менамояд. Ба андешаи ӯ, радикализми созанда рушди прогрессивии ҷомеаро тақозо менамояд ва дуҷумин бошад тамоюлоти консервативӣ ва таҳрибкорӣ дорад. Бо вучуди ин, ӯ муътақид аст, ки ҳама гуна зухуроти радикализм вайрон намудани низоми идоракунии сиёсӣ ва сохтори ҷамъиятиро тақозо менамояд. Ба андешаи ӯ, фаъолияти иҷтимоию сиёсӣ, ки бо идеологияи ифротӣю агрессивӣ ва амалҳои таҳрибкорӣи ғавқулода асос меёбанд ва барои тағйир додани низоми иҷтимоию сиёсӣ ҷомеа нигаронида шудаанд, хоси радикализми сиёсӣ мебошад [138].

Чунин шарҳу тавзеҳи моҳияти радикализм бо мазмуни решашиносии он мувофиқат менамояд. Зеро тағйироти радикалӣ ин тағйироти сода ва рӯякӣ набуда, балки дигаргуниҳои бунёдӣ, амиқ ва хеле ҷиддӣ мебошад. Дар ин шакл таҳлилу баррасӣ намудани ин масъала то андозае моҳияти ин падидаро ошкор менамояд, аммо як қатор хусусиятҳои онро нишон

намедихад. Агар тағйироти бунёди ро ҳамчун раванди аз решаи бун дигаргун намудани системаи сиёсӣ муаррифӣ намоем, пас тамоюлоти муҳофизатӣ ва руҳияи консервативии ҷомеа ҳамчун аксуламали ҷунун навӣ радикализм аз мадди назар дур мемонад. Гузашта аз ин, дар шароити имрӯза дар симои радикализми динӣ куллан шакли дигари онро, ки на барои таъмин намудани пешрафти ҷамъиятӣ, балки барои эҳё ва наҳзати арзишҳои динию мазҳабӣ талош меварзанд, кӯшиши тағйир додани системаи сиёсии ҷомеаро мушоҳида намудан мумкин аст. Бинобар ин, дар шароити муосир таҳлилу баррасии радикализми сиёсӣ аз рӯйи меъёри «решакан намудан», «аз бунёд нобуд сохтан», «теша ба реша задан» агар анҷом дода шавад, пас бе ягон мушкилӣ дидан мумкин аст, ки ин навӣ радикализм бо экстремизми динӣ, терроризм ва радикализми исломӣ рост меояд. Махсусан, дар шароити кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷунун вазъиятро мушоҳида намудан мумкин аст. Зеро баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ меъёрҳои давлати дунявӣ, ҳуқуқбунёд ва демократиро ҳамчун принципҳои марказии сохтори конститутсионии давлат муайян намудаанд. Аммо ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ дар зери шиори наҳзати ислом барои несту нобуд сохтани ниҳодҳои сиёсии мавҷуда камар бастаанд. Ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҳаракати исломии Ёзбекистон» (айни замон Ҳаракати исломии Туркистони Шарқӣ), «Ихвон-ул-муслимин», «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», ҷараёни идеявӣ мазҳабии «Салафия», ҳаракати «Толибон» ва ҷанде дигарон бо роҳи инқилобӣ нияти дар ҳудудҳои Осиёи Марказӣ ташкил намудани хилофати исломиро доранд.

Дар баробари ҳамаи ин муносибати равоӣ нисбат ба падидаи радикализм дар байни олимони афзалияти бештар дорад. Назарияи равоӣ ё психологӣ моҳият ва хусусиятҳои радикализдро бо назардошти мизочҳои психологӣ ва қарорҳои қатъии сарварони сиёсӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ шарҳу тавзеҳ медиҳад. Аз ҷунун дидгоҳ радикализм ҳамчун меъёри рафтор муайян гардида, кӯшиши ба самъи дигарон расонидани андешаҳои сиёсии худ ва

қабул надоштани ҳеҷ гуна созиш дар ин раванд мебошад. Тибқи чунин фаҳмиш радикализм аз маҷмуи боварҳо дида, бештар ба навъи мизочи психологӣ бештар шабоҳат пайдо менамояд. Намояндагони назарияи мазкур ба чунин хусусиятҳои ин падида таъя намуда, мавҷудияти консерватизми радикалӣ ва ё сотсиализми радикалиро ҳақ мебароранд [130]. Бояд гуфт, ки назарияи психологӣ дар шарҳу тавзеҳи радикализм замоне манфиатбахш буда метавонад, ки агар суҳан дар бораи рафтори радикалии шахсони алоҳида равад. Аммо дар сатҳи иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсӣ чамбиятӣ зоҳир шудани радикализм истифодаи методҳои гуногуни соҳаи илмҳои сиёсиро тақозо менамояд.

Дар бисёре аз мавридҳо радикализмро ҳамчун усули мубориза ва воситаи дар амал татбиқ намудани мақсадҳои сиёсӣ муаррифӣ менамоянд. Ба андешаи М.Нойман: «радикализм шакли муошират, системаи интеллектуалӣ ва ё идеали сиёсӣ нест, вай танҳо воситаи анҷом додани корҳо ва дар амал татбиқ намудани мақсадҳои сиёсӣ мебошад» [183]. Чунин андешаҳо ба он хотир ҷолиби диққатанд, ки онҳо баъзе хусусиятҳои дигари радикализми сиёсиро ошкор менамоянд. Дар амалияи сиёсӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализм метавонад ҳам хоси радикалистон ва ҳам хоси дигарон бошад. Зеро радикалистон на ҳама вақт роҳи усулҳои радикалиро барои расидан ба мақсадҳои худ истифода мебаранд. Аммо чунин ҳолат радикал будани онҳоро аз байн намебарад. Барои амалӣ намудани мақсадҳо вобаста ба вазъияти сиёсӣ интихоб намудани роҳи усулҳо яке аз шартҳои муҳимтарини расидан ба муваффақият барои сиёсатмадорони сатҳҳои гуногун доништа мешавад.

Барои нишон додани ин воқеият ду ҳолати таърихиро каме таҳлил менамоем. Дар аввал андешаҳои яке аз сиёсатмадорони машҳури радикалӣ В.И. Ленинро ёдовар мешавем, ки ӯ рафтори баъзе аз пайравони худро масхараомез танқид мекард. Ӯ рафтори сиёсии баъзе аз ҷонибдорони худро, ки мехостанд доимо роҳи усулҳои радикалии ҳешро бетағйир дар ҳама ҳолат истифода менамоянд, қабул надошт. Ӯ аз пайравони худ даъват ба амал

меовард, ки бо истифодаи як шакли мубориза, чи қадаре ки он радикалӣ ҳам набошад, қаноатманд нашаванд, балки садҳо ва ҳазорҳо роҳу усулҳои муборизаро санҷанд ва аз миёни онҳо ҳамонро интихоб намоянд, ки бо вазъияти сиёсӣ мувофиқ аст ва бо харҷи неруи камтар натиҷаи бештар медиҳад. Дар соли 1921 В.И. Ленин ба таври қатъӣ тавсия менамуд, ки дар соҳтмони сотсиализм усулҳои ислоҳотӣ ва бисёр эҳтиёткоронаи давраи гузаришро истифода намоянд. Ӯ пайравони худро огоҳ менамуд, ки инқилобгарон агар зери таъсири омилҳои беруна ҳам, ки набошад, зери таъсири бемуваффақиятии худ метавонанд маҳв шаванд, махсусан агар онҳо хушёрро аз даст дода, тасаввур намоянд, ки дар ҳама ҳолат ва ҳама вақт масъалаҳоро ба таври инқилобӣ ҳал намудан мумкин аст. Дар кадом ҳолат ба таври инқилобӣ амал намудан ва дар кадом ҳолат ислоҳотро афзалтар доништан, ба моҳияти таносуби замонию маконии ин масъалаҳо сарфаҳм рафта натавоништан, ба андешаи В.И. Ленин, ҳаттои асосии инқилобгарон ва дигар сиёсатмадорон мебошад [23, с.398].

Чунин андешаҳо барои дарки воқеияти сиёсии замони муосир низ хеле мувофиқанд. Яъне, радикалистон на ҳама вақт роҳу усулҳои радикалиро барои расидан ба мақсад истифода менамоянд. Аммо истифодаи усулҳои ғайрирадикалӣ маънои онро надорад, ки онҳо дигар радикалист нестанд. Баръакс, бо дарназардошти вазъият амал намудану роҳу усулҳои мувофиқи муборизаро истифода кардан яке аз нишонаҳои радикализми имрӯзаро ташкил медиҳад. Масалан, ташкилотҳои террористию экстремистии замони муосир усулҳои назарфиребиро истифода намуда, ҷавононро мағзшӯӣ менамоянд ва барои бештар намудани пайравон ва ҳаммаслакони худ чунин усулҳоро мувофиқи мақсад медонанд. Маданияти стратегӣ ва тафаккури стратегӣ мавҷудияти мақсади умумӣ ва ташаккули мақсадҳои дигарро дар робита бо мақсади умумӣ тақозо менамояд. Мақсади умумии ташкилотҳои террористию экстремистӣ тағйир додани сохтори сиёсии ҷомеа ва системаи сиёсии давлат мебошад. Худ ба худ ин мақсади умумӣ хусусияти радикалию экстремистӣ дорад. Зеро амалӣ гардидани ин мақсад бо роҳи қонунӣ

ғайриимкон аст, аз ин рӯ, амалҳои ғайриқонунӣ онҳоро метавонад ба мақсад ноил гардонад. Мақсадҳои дигаре, ки дар назди онҳо гузошта мешавад, зермақсад ва ё тобеи мақсади умумӣ буда, аз методҳои ғайрирадикалӣ метавонанд иборат бошанд. Масалан, зиёд намудани пайравон ва ҷонибдорон бо усулҳои радикалӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, чунин мақсадро ба воситаи назарфиребӣ, мағзшӯӣ ва паҳн намудани ғояҳои ифротгаро ва тундгаро амалӣ мегардонанд. Чунин хусусияти радикализми сиёсӣ, аз ҷумла радикализми исломӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар зербоби охирини рисола таҳлилу баррасӣ гардида, роҳи усулҳои пешгирӣ намудани онҳо вобаста ба вазъияти сиёсӣ пешниҳод шудаанд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмию фалсафӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки: «қисми зиёди файласуфон, муаррихон, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, фарҳангшиносон, равоншиносон ва ҳуқуқшиносон дар таҳқиқоти худ то ин ё он дараҷа ба масъалаи радикализми сиёсӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд» [79]. Ҳар яки онҳо паҳлуҳои алоҳидаи падидаи мазкурро таҳқиқ намуда, барои таҳлилу баррасии он усулҳои худро пешниҳод кардаанд ва инчунин хулосаҳои худро нисбат ба ин падидаи мураккаб баён доштаанд. Номушаххасӣ ва мураккабии падидаи радикализм, гуногунпаҳлу будани он ба олимону муҳаққиқон имкон надодааст, ки нисбат ба ин масъала таҳлили яксон анҷом диҳанд. Яке аз муҳаққиқони ин масъала Г.И. Автсинова хеле бамаврид қайд менамояд, ки «муайян намудани мазмун ва мундариҷаи радикализм мушкилиҳои зиёдро пеш меорад. Мушкилии мазкур на танҳо бо номуайянии мундариҷаи ин падида алоқаманд аст, балки мураккабии ин падида дар он ифода меёбад, ки ҳанӯз аз асри XVIII сар карда, то ба имрӯз муносибат ба ин падидаи мазкур дар шакли тезу тунд сурат мегирад. Агар дар миёни як гурӯҳ олимон мафҳуми «радикализм» бо бетартибию парокандагӣ, ноустуворию вайронкорӣ алоқаманд дониста шавад, дар миёни гурӯҳи дигари олимон онро воситаи муҳимтарини ҳалли муборизаҳои синфӣ ва дигаргунсозии ҳаёти ҷамъиятӣ муаррифӣ менамоянд» [9, с.33].

Ғайр аз ин, дар марҳилаҳои гуногуни рушду инкшофи ҷомеа ба мундариҷаи радикализми сиёсӣ унсурҳои иловагӣ ҳамроҳ гардида, мазмуну мундариҷаи падидаи мазкурро каме тағйир додаанд. Одатан, дар луғатномаҳо мафҳуми «радикализм» аслан дар ду маъно шарҳ дода мешавад: «дар мавриди аввал ҳамчун намоёндаи меъёрҳои оштинопазир ва амалҳои қатъӣ (дар чунин маврид радикализм дар муқобили оппортунизм қарор мегирад); дар мавриди дуюм бошад ҳамчун таълимоти иҷтимоию сиёсӣ, ки барои пурра тағйир додани институтҳои мавҷудаи ҷомеа нигаронида шудаанд ва гурӯҳҳои муташаккили одамон, ки барои дар амал татбиқ намудани андешаҳои мазкур кӯшиш ба харҷ медиҳанд» [49].

Яке аз муҳаққиқони радикализм, олими канадагӣ М.Нюманн дар луғати мухтасари Оксфорд, ки соли 1802 таҳия гардида буд, бори нахуст шарҳи мафҳуми радикализмро овардааст. Дар луғати мазкур мафҳуми «радикал» чунин шарҳ дода шудааст: «радикал» – ҳомии ислоҳоти қатъӣ ва радикалӣ; нафаре, ки дар самти демократикунонии ҷомеа нисбат ба ислоҳоти сиёсӣ андешаҳои пешқадам дорад ва аз андешаҳои идеявии ҳизбҳои либералӣ пайравӣ менамояд [183]. Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло хулосаҳои гуногун баровардан мумкин аст. Аввал ин, ки ҳанӯз дар ибтидои асри XIX алоқамандии радикализм бо амалияи сиёсӣ ва идеологияи сиёсӣ мушоҳида мегардад. Дувум ин, ки онро радикализми классикӣ номидан мумкин аст. Зеро ин навъи ғаълонокии сиёсиро дар он давра танҳо бо демократикунонии ҷомеа алоқаманд намудаанду бас. Дар он давра радикализми сиёсӣ бо муборизаи сиёсии либералҳо ва консерваторҳои фаронсавӣ ва баъдан англис зоҳир мегардад. Аммо каме дертар радикализми сиёсӣ дар идеологияи сотсиалистӣ низ пайдо мешавад. Айни замон дар таркиби ҳамаи идеологияҳои сиёсӣ дар маҷмӯъ унсури радикализмро пайдо намудан мумкин аст. Аз он давра сар карда, то ба имрӯз радикализм дар зери таъсири инқилобҳои илмӣ-техникӣ, пешрафтҳои иттилоотию технологӣ мазмуну мундариҷа ва шаклҳои зоҳиршавии худро қомилан тағйир додааст.

Дар луғати энциклопедии фалсафӣ шарҳи мафҳуми «радикализм» ба таври зайл омадааст: 1) идеяҳо ва амалҳои иҷтимоию сиёсӣ, ки барои ба таври қатъӣ тағйир додани институтҳои мавҷуда нигаронида шудаанд; 2) муносибати оштинопазир бо анъанаҳои эътирофгардида [145, с.558]. Ба ҳамин монанд мафҳуми «радикализм» дар энциклопедияи сотсиологӣ низ шарҳ дода шудааст: «радикализм (аз лот. radicalis – аслӣ) мафҳуме мебошад, ки барои ифодаи ҳизбу чараёнҳои идеявӣ сиёсӣ ва ҳамчунин барои ифодаи руҳияи чамъият ба қор бурда мешавад, ки онҳо барои пурра тағйир додани системаи иҷтимоию сиёсӣ кӯшиш намуда истодаанд» [144, с.296]. «Радикализми сиёсӣ – назария ва амалия мебошад, ки ташаккулдиҳандагони он барои анҷом додани дигаргуниҳои ҷиддии иҷтимоию сиёсӣ тамоми кӯшишҳои худро ба ҳарч медиҳанд ва ҳеҷ гоҳ ба созиш моил нестанд» [144, с.297]. Дар таърифҳои мазкур радикализм ҳамчун падидаи умумӣ нишон дода шудааст, вале дар онҳо муайян нагардидааст, ки бо кадом роҳу усулҳо дигаргуниҳои иҷтимоию сиёсӣ анҷом дода мешаванд.

Ба ҳамин монанд таърифи дигари радикализм дар “Луғати тафсирии забони русӣ”-и С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова низ дида мешавад. Дар луғати мазкур: 1) радикализм - ҳаракати сиёсӣ дониста мешавад, ки он дар заминаи тартиботи мавҷуда анҷом додани ислоҳоти демократӣ ва 2) рафтори қатъии намоёндагони ин навъи ислоҳотро ифода менамояд [141, с.639]. Ба андешаи мо, дар луғати мазкур мафҳуми радикализм ҳеле маҳдуд шарҳ дода шудааст. Дар таърифи мазкур ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализм хусусияти мусбат дошта, танҳо бо раванди демократикунонӣ, пешрафт, устуворӣ, тартибот ва монанди инҳо алоқаманд буда, омилҳои манфии он, ба мисли таҳрибкорӣ, террор, ифротгарӣ, тундгарӣ, иғвоангезӣ сарфи назар шудаанд. Падидаи мазкур дар луғатҳои энциклопедии илмҳои сиёсӣ каме васеътар шарҳу тавзеҳ гардидааст. Масалан, дар сарчашмаҳои мазкур «радикализм – тамоюлотҳои идеологӣ ва амалии сиёсатмадороне муаррифӣ мегардад, ки онҳо бо амалҳои қатъӣ ва ниҳонӣ худ мақсаддоранд, ки сохтори сиёсии ҷомеа ро тағйир диҳанд. Шаклҳои радикализми аз рӯйи дараҷаи

фаъолнокии пайравони он ва вобаста ба тағйироти банақшагирифтаи онҳо муайян намудан мумкин аст. Масалан, радикалҳои муътадил (либералҳо, сотсиал-демократҳо) кӯшиш менамоянд, ки ислоҳоти ҷомеаро бе истифодаи методҳои маҷбурнамоӣ ва дигар методҳои ғайриқонунӣ амалӣ созанд. Аммо ифротгароён ё экстремистон барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии худ ҳамаи воситаҳои мавҷуда, ҳатто террорро низ истифода мебаранд [170].

Хусусияти манфии радикализмро олими рус И.Л. Морозов хеле хуб муайян кардааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ алоқамандии радикализм ва экстремизмро таъин намуда, хусусияти экстремистӣ пайдо намудани ин падидаро нишон додааст. Ба ақидаи ӯ, «радикализи сиёсӣ – принципи асосии идеологияи экстремистӣ буда, мувофиқи он системаи сиёсии мавҷуда беадолатона, ноухдабаро ва ғайри қобили эътироф доништа мешавад. Радикалистон бошанд дар зерӣ таъсири чунин андешаҳо кӯшиш менамоянд, ки системаи сиёсии мавҷударо дар кутоҳтарин муддат аз байн баранд» [55, с.22-23]. Воқеан ҳам радикализм дар аксар маврид бо экстремизм алоқамандӣ дошта, ба устуворӣ, оромӣ, субот ва рушди муназзами ҷомеа таҳдид менамояд.

Аммо баъзан мавридҳои низ дида мешавад, ки намоёндагони ҳокимияти давлатӣ аз мавҷудияти радикализи сиёсӣ дар самти ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ истифода намуда, ба дастовардҳои хуб ноил мегарданд. Масалан, мавҷудияти радикализм мақомоти давлатиро аз мавҷудияти мушкилиҳои ҷомеа ҳушдор медиҳад, ки ҳалли бетаъхири онҳо имкон фароҳам меорад, ки пеши роҳи хуруҷи радикализм гирифта шавад.

Файласуфи рус Г.И. Автсинова низ мафҳуми «радикализи сиёсӣ»-ро хуб шарҳ додааст. Ба андешаи ӯ: «радикализи сиёсӣ падидаи иҷтимоию фарҳангии мебошад, ки пайдоиши он бо рушди таърихӣ, равонӣ, динӣ, иҷтимоию сиёсии мамлакат алоқаманд буда, зоҳиршавии он аз майлу рағбати одамон, шаклҳои рафтори сиёсии онҳо вобаста мебошад. Яъне, дар ин ҷо майлу рағбати одамон нисбат ба дигаргунӣҳо, тағйироти босуръат, истифодаи методҳои зӯрварона дар назар дошта шудааст» [48, с.13]. Яке аз

таърифҳои хеле ҷолиби диққатро муҳаққиқи дигари рус И.Н. Лопушанский пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, «радикализм категорияи мураккабе мебошад, ки қўшиши комилан дигаргун намудани сохтори ҷамъиятиро ифода намуда, ҳадафҳои идеологӣ ва воситаҳои амалигардонии ин ҳадафҳоро дар худ нигоҳ медорад» [25, с.17].

Таҳлили таърифҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки радикализм, махсусан радикализми сиёсӣ падидаи хеле мураккаб ва гуногунпахлу буда, омӯзишу таҳқиқи он дар илмҳои сиёсӣ мавқеи хеле муҳимро ишғол намудааст. Бо назардошти муҳтавои таърифҳои мавҷуда, гуфтан мумкин аст, ки радикализм ифодагари дигаргуниҳои ҷиддии иҷтимоӣ сиёсӣ буда, дарбаргирандаи хусусиятҳои рушди таърихӣ ин ё он мамлакат, таҷассумгари хусусиятҳои системаи сиёсӣ, менталитет, майлу рағбати одамон, фарҳанги сиёсии иштирокдорони ҳаёти сиёсии ҷомеа, ифодагари ноустувории рафтори одамон ва дар аксар маврид (агар радикализми сиёсӣ хусусияти экстремистӣ дошта бошад) таҳдид ба манфиатҳои миллии мамлакат мебошад.

Ғайр аз ин, дар раванди омӯзиши зухуроти радикализми сиёсӣ як қатор олимону муҳаққиқон амалияи ҷамъиятӣ ва сиёсати амалиро ба инобат гирифта, қўшиш намудаанд, ки мазмуну мундариҷаи ин масъаларо бо назардошти рафтори субъектҳои сиёсат шарҳ диҳанд. Зеро чунонки маълум аст, дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI радикализм аз ҷониби неруҳои сиёсӣ, динию мазҳабӣ ва миллию этникӣ ҳамчун воситаи муборизаи сиёсӣ ва яке аз роҳҳои расидан ба мақсадҳои стратегияи идеологӣ ба таври васеъ истифода мегардад. Бо назардошти чунин вазъият айни замон мафҳуми «радикализми сиёсӣ» дар муносибат бо зухуроти мухталифи ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ истифода мешавад. Масалан, васоити ахбори омма аз ҳама бештар ба чунин падидаҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, намоёндагони андешаҳои ифротӣ, як қатор созмонҳои сиёсӣ, руҳониёни ифротӣ ва террористонро радикалист ё худ тундагаро меноманд. Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки мафҳуми «радикализми сиёсӣ» дар тули ду садсолаи охир ба яке аз зухуроти мураккаби ҳаёти ҷамъиятӣ табдил ёфта, бо равандҳо ва падидаҳои гуногуни

дигар алоқамандӣ пайдо намудааст. Бояд ёдовар шуд, ки зухуроти мазкур дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар шаклҳои мухталиф зоҳир гардида, то ба имрӯз мазмуну мундариҷаи он хеле мураккаб шудааст. Таҳлили адабиёти илмӣ замони шуравӣ ва пасошуравӣ имкон медиҳад, ки гуногунрангӣ ва гуногуншаклии зухуроти радикализми сиёсӣ нишон дода шавад.

Ҳамин тариқ, баъди Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ, яъне баъди ба вуҷуд омадани ҷаҳони дукутба радикализм аз ҷониби идеологҳои шуравӣ ҳамчун зухуроти мусбат арзёбӣ гардида, иттифоқии пуриктидори ҳаракати коммунистӣ доништа мешуд. Дар чунин шароит ба раванде таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардид, ки мувофиқи он радикализм ифодагари «норозигии оммаи мардум аз буржуазияи хурд ва миёна мебошад, ки чунин тамоюлот ҳамроҳшавии мардум ба таркиби синфи коргарро метезонад» [139, с.31].

Дар давраи «ҷанги сард» аз ҷониби давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар муносибат бо ҳаракатҳои коммунистӣ мафҳуми «радикализми чап» мавриди истифода қарор гирифт. Мувофиқи чунин навъи ҷаҳонбинӣ «мундариҷаи радикализми чапро шуури зиддибуржуазӣ ё худ зиддикапиталистӣ ташкил менамуд» [39, с.272]. Инчунин, қайд намудан бамаврид аст, ки мувофиқи анъанаҳои мавҷудаи илмҳои сиёсӣ ҳизбҳои сиёсии чапгаро ва ростгароро аз ҳам фарқ менамоянд. Ҳизбҳои чапгаро дорои идеологияи зиддикапиталистӣ ё худ ҷонибдори адолати иҷтимоӣ, маҳдудкунанда ё ин ки маҳкумкунандаи моликияти хусусӣ, ҷонибдори моликияти коллективӣ ва дорои монанди ин арзишҳо мебошанд. Аммо, ҳизбҳои ростгаро баръакс ҷонибдори арзишҳои ғарбӣ, ҷонибдори моликияти хусусӣ, ҳимоятгари ҳуқуқи инсон, маҳкумкунандаи иқтисоди нақшавӣ ва ғ. ба шумор мераванд. Аз ин баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки чунин баҳогузорӣ аз мавқеи манфиатҳои сиёсӣ иқтисодии давлатҳои ғарбӣ амалӣ гардида истодааст. Аммо, агар чунин баҳогузорӣ аз мавқеи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва лагери давлатҳои сотсиалистӣ анҷом дода шавад, пас манзараи сиёсӣ баръакс мешавад. Яъне ҳизбҳои сотсиалистӣ коммунистӣ ростгаро ва ҳизбҳои либералию капиталистӣ чапгаро муаррифӣ мегарданд. Чун илмҳои сиёсӣ бори аввал дар

ИМА ва Аврупои Ғарбӣ ба вучуд омад ва ба таври институтсионалӣ дар самти ҳимояи манфиатҳои миллӣ истифода гардид, чунин анъана то ҳанӯз боқӣ мондааст. Аммо гуфтан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик, баъди мустаҳкам гардидани таҷрибаҳои назариявӣ амалии давлатҳои пасошуравӣ ва махсусан рушди иқтисодии давлатҳои зиддиғарбӣ манзараи назарияҳои сиёсӣ низ комилан тағйир меёбад, ки чунин ҳолат ба мазмун ва мундариҷаи радикализми сиёсӣ низ таъсир расонида, баҳогузориҳои онро боз ҳам мураккабтар мегардонад.

Дар солҳои бозсозӣ, махсусан, баъди ба амал омадани низоҳои этникийи миллӣ ва эҳсос гардидани фаъолияти нерӯҳои сиёсии радикалӣ олимону муҳаққиқон ба омӯзиши масъалаи радикализми сиёсӣ каме ҷиддитар машғул гардида, нисбат ба моҳияти ин мафҳум андешаҳои худро ба таври мухталиф баён намудаанд. Масалан, дар ин давра дар «Луғати энциклопедии фалсафӣ» ҳам радикализми чап ва ҳам радикализми рост ҳамчун навҳои гуногуни ҳаракатҳои зиддидемократӣ муаррифӣ гардида, дар заминаи онҳо фаъолгардии радикализм ва экстремизм асоснок карда мешавад. Дар луғати мазкур қайд мегардад, ки «радикализм ва экстремизми муосир роҳи усулҳои хушунатомез ва зӯрваронаро интихоб намуда, барои расидан ба ҳадафҳои худ онҳоро ба таври васеъ мавриди истифода қарор медиҳанд» [146, с.536]. Аз чунин шарҳу баён ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар луғати мазкур мафҳумҳои «радикализм» ва «экстремизм» ҳаммаъно муаррифӣ гардида истодаанд, ки чунин навъи ҷаҳонбинӣ, ба андешаи мо хоси тафаккури олимони он замон маҳсуб меёфт.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ олимону муҳаққиқон масъалаи радикализми сиёсиро аллакай дар шароити иҷтимоӣ сиёсии муосир таҳлилу баррасӣ намуда, моҳияти онро каме васеътар шарҳу тавзеҳ додаанд. Дар Луғати энциклопедии «Сиёсатшиносӣ», ки соли 1993 чоп гардида буд, шарҳи мафҳуми «радикализми сиёсӣ» чунин оварда шудааст: «радикализм – тамоюлотҳои истифодаи усулҳои ниҳой ва оштинопазир дар сиёсат» [142, с.328]. Ба андешаи мо, таърифи мазкур хеле сода ва ҳамзамон номушаххас

мебошад. Гузашта аз ин, дар луғати мазкур мазмуни радикализми сиёсӣ бо мазмуни экстремизми сиёсӣ қариб, ки ҳамшабеҳ доништа шудааст. Зеро дар луғати мазкур «экстремизм – ҷонибдорӣ ва пайравӣ аз андешаҳои оштинопазир» маънидод гардидааст [142, с.400]. Ҳамин тариқ, ба ақидаи муаллифони луғати мазкур, радикализм – ин тамоюлот ва экстремизм – ҷонибдорӣ ва пайравӣ мебошад. Яъне, радикалист нафаре мебошад, ки ба амалҳои оштинопазир майл менамояд ва экстремист бошад, нафарест, ки амалҳои оштинопазирро анҷом медиҳад. Номушаххасии мафҳуми мазкур имкон намедиҳад, ки амалҳои нерӯҳои гуногуни сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва сарварони сиёсӣ шарҳу тавзеҳ дода шаванд. Зеро бо назардошти ҷаҳонбинии мазкур таҳлили як қатор амалҳои номатлуб ва паҳлуҳои гуногуни онҳо норавшан боқӣ мемонад. Масалан, аз ҷониби як гурӯҳи ҷангиён анҷом дода шудани амали террористӣ ва амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии онҳо ба воситаи усулҳои зӯрварона радикализм муаррифӣ мегардад ё экстремизм? Зеро амали террористӣ на танҳо амали оштинопазир, балки амали қатъие мебошад, ки дар раванди муборизаи сиёсӣ истифода мегардад. Аз чунин баррасӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки радикализм амали қатъии оштинопазир ва экстремизм амали қатъии оштинопазир мебошад. Аммо ба андешаи мо, чунин шарҳу баён моҳияти аслии радикализми замони муосир, махсусан радикализми диниро ифода карда наметавонад.

Ба ақидаи олими рус В.В. Волков, «номушаххасии мафҳуми «радикализми сиёсӣ» маънои онро надорад, ки ин зухурот ҳамчун падидаи сиёсӣ мавҷудияти худро аз даст дода бошад. Баръакс, дар шароити муосир ва махсусан дар шароити бархӯрди манфиатҳои геосиёсӣ коркарди таърифи мушаххас ва объективии радикализм масъалаи хеле мураккаб ва ҳамзамон зарурӣ маҳсуб меёбад. Дар ин ҷо сухан дар бораи фарзияи илмие меравад, ки дар заминаи он табиат, моҳият ва хусусиятҳои фарқкунандаи радикализм муайян карда мешавад» [78, с.64].

Бинобар ин, дар доираи чунин фарзия кӯшиш менамоем, ки хусусиятҳои муҳимми мафҳуми «радикализми сиёсӣ»-ро нишон диҳем. Дар

аксар маврид мушоҳида намудан мумкин аст, ки ба воситаи ин мафҳум чараёни идеявиеро ифода менамоянд, ки пайравони он системаи сиёсӣ ва тартиботи сиёсии мавҷударо танқид намуда, зарурати тағйироти қатъии сохтори ҷамъиятиро пеш мегузоранд. Аз ҷониби дигар, дар раванди ҳалли масъалаҳои мураккаби ҷамъиятӣ ва ё ҳалли низоъҳои иҷтимоӣ истифода намудани усулҳои зӯрварона ва амалҳои оштинопазирро низ амали радикалӣ меноманд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, олими рус А.М. Кадиев қайд менамояд, ки «радикализм навъи махсуси амалияи иҷтимоӣю сиёсӣест, ки асоси онро идеологияи зӯрварона ташкил медиҳад ва дар самти тағйир додани системаи сиёсӣю иҷтимоӣ мавҷуда амалҳои оштинопазирро мавриди истифода қарор медиҳад» [89, с.129]. Аз ин рӯ, радикализми сиёсӣ ҳам идеологияи радикалӣ ва ҳам амалҳои радикалиро дар худ нигоҳ медорад. Бояд таъкид намуд, ки ҷаҳонбинӣ, андеша ва ақидаҳои оштинопазир асоси идеологияи радикализмро ташкил намуда, танқиди сохтори конститутсионии давлат ва кӯшиши тағйир додани системаи сиёсии мавҷуда мундариҷаи андешаҳои мазкурро ифода менамоянд. Аммо амалҳои радикалӣ зухуроти хеле мураккаб буда, муайян намудани нишонаҳои фарқкунандаи онҳо низ мушкилиҳоро пеш мегузорад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки амалҳои радикалӣ дар ду шакл зоҳир мегарданд: шакли якуми амалҳои радикалӣ фаъолиятҳост, ки дар онҳо зӯрвари сиёсӣ истифода намегардад (масалан, эътирозҳои ҷамъиятӣ, корпартоӣ, банд намудани роҳҳо ва ғ.); шакли дуюми амалҳои радикалӣ фаъолиятҳост, ки дар онҳо истифодаи зӯрвари сиёсӣ дида мешавад (экстремизм, терроризм, табаддулоти давлатӣ, ғасби ҳокимият, наслкушӣ ё генотсид, ҷазоҳои оммавӣ ва ғ.). Маҳз амалҳои радикалиро, ки дар онҳо истифодаи зӯрвари сиёсӣ дида мешавад, ҳамчун экстремизми сиёсӣ маънидод намудан мумкин аст. Зеро экстремизми сиёсӣ фаъолиятест, ки дар он зӯрвари сиёсӣ ва амалҳои ғайриқонунӣ дида мешавад. Аз ин рӯ, экстремизми сиёсӣ яке аз шаклҳои амалҳои радикалӣ ба шумор рафта, барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии худ зӯрвари сиёсиро истифода

менамояд. Ҳамин тариқ, мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализм ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ аввал ба экстремизм ва баъдан шакли ниҳони он – терроризм табдил меёбад.

Дар шароити имрӯза радикализми сиёсӣ ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба эҳсосот ва шуури мардум, ба рафтори сиёсии шаҳрвандон ва субъектҳои сиёсат ва дар маҷмӯъ ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсири амиқ мерасонад. Зоҳиршавии онро дар шаклҳои гуногун ва дараҷаҳои гуногуни қишрҳои иҷтимоию сиёсии ҷомеа мушоҳида намудан мумкин аст. Дар шароити баамалоии бухронҳои сиёсӣ ва муташанниҷ гардидани авзои сиёсии минтақа ва ҷаҳон, ба амал омадани бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ, якбора паст гардидани сатҳи зиндагии мардум омилҳои ғайриқонунии радикалиро экстремистиро бештар менамоянд ва миқёси ғайриқонунии сиёсии ғайриқонуниро меафзоянд. Агар падидаи мазкур ба таври васеъ таҳлил гардаду паҳлуҳои гуногуни он ба инобат гирифта шавад, пас мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализм ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ хеле мураккаб ва гуногунпаҳлу мебошад. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои олам нишон медиҳад, ки бартараф намудани бухронҳо ва расидан ба марҳилаҳои навбатии тараққиёти ҷамъиятӣ бе роҳандозии ҷораҳои қатъӣ ва радикалӣ дар ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ҳам дар сатҳи давлати алоҳида ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ номумкин аст. Талаботи объективии амалияи сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ тақозои онро менамояд, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва муносибатҳои методологии радикализми сиёсӣ таҳлилу таҳқиқ гарданд ва дар навбати аввал шаклҳои зоҳиршавии он, унсурҳои таркибӣ, субъектҳо, хусусиятҳо ва дигар нишондодҳои сифатӣ миқдории ин падида муайян карда шаванд.

Илмҳои сиёсӣ аллакай аз лиҳози методологӣ яке аз илмҳои ташаккулёфтаи замони муосир ба шумор мераванд. Бо истифода аз муносибатҳои методологӣ ва иқтидори методологии илмҳои сиёсӣ радикализми сиёсӣ низ метавонад дар сатҳи зарурӣ таҳлилу таҳқиқ гардад. Яке аз чунин методҳо, ки барои омӯзиши ғайриқонунии сиёсии субъектҳои

гуногуншакл ва гуногунсатҳ истифода шуданаш мумкин аст, методи институтсионалӣ мебошад. Методи институтсионалӣ дар охири асри XIX дар Аврупои Ғарбӣ пайдо гардида, имкон медиҳад, ки фаъолияти субъектҳои сиёсӣ ва ниҳодҳои сиёсӣ вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ таҳлилу таҳқиқ гарданд. Бо ёрии методи институтсионалӣ ва назарияҳои дар ин замина ташаккулёфта муайян намудани марҳилаҳои ташаккулёбии радикализми сиёсӣ, раванди пайдоиш ва рушду инкишофи ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои сиёсии радикалӣ, аз ҳама муҳимтар сабабҳои пайдоиши онҳо имконпазир мебошад. «Институтсионизм фаъолияти сохторҳои радикалии дохили системаи сиёсӣ ва ё муҳити берунаи онро ба инобат гирифта, таъсири сохторҳои мазкурро ба равандҳои сиёсии ҷомеа ва умуман ба тағйирпазирии ҷомеа нишон медиҳад» [91]. Ғайр аз ин, истифодаи методи мазкур имкон медиҳад, ки нақш ва мавқеи ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои радикалӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа муайян карда шуда, ташкилотҳои мазкур ба қатори дигар ташкилотҳои радикалӣ мансуб доништа шавад. Дар чунин шароит ба инобат гирифтани риояи меъёрҳои сиёсии муқарраргардида, инкор намудани онҳо ва дар алоқамандӣ ба онҳо зоҳир намудани муносибатҳои оштинопазир меъёрҳои муҳимми таҳлили институтсионалӣ бояд бошанд. Бо назардошти чунин омил дар навбати аввал муайян намудан лозим аст, ки радикализми сиёсӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа то кадом андоза таъсир расонида истодааст. Маҳз чунин муносибат имкон медиҳад, ки мавқеи он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа нишон дода шавад. Дар баробари методи институтсионалӣ инчунин методи функционалӣ низ дар омӯзиши радикализми сиёсӣ хеле мувофиқ аст. Методи мазкурро идомаи мантиқии методи институтсионалӣ низ муаррифӣ кардан мумкин аст.

Омӯзиши радикализми сиёсӣ дар заминаи таҳлили функционалӣ тақозои онро менамояд, ки ба масъалаи муҳолифатҳои раванди сиёсӣ, хусусиятҳои ташаккулёбии ниҳодҳои сиёсӣ, ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ диққати он қадар зиёд дода нашавад, балки ба муҳиммият ва зарурати вазифаҳое, ки онҳо дар дохили системаи сиёсӣ иҷро мекунанд, махсусан ба

масъалаи нақши онҳо дар фаъолгардони иштироки сиёсии одамон диққати бештар додан зарур аст. Инчунин, ба воситаи методи функционалӣ паҳлуҳои мусбат ва манфии радикализми сиёсиро ошкор намудан мумкин аст. Радикализм метавонад бо дарназардошти манфиатҳои ҷомеа барои гузаронидани ислоҳоти қатъӣ, ҳалли саривақтии масъалаҳои мубрами ҷомеа, мушкилиҳои мураккаби иҷтимоӣ сиёсӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва неруҳои сиёсӣ истифода шавад. Аммо дар баробари ин хусусиятҳои манфии радикализм бештар ба назар мерасанд.

Дар шароити зоҳиршавии радикализми сиёсӣ намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатиро зарур аст, ки яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини функционалии онро ба инобат гиранд. Яъне, шиорҳо ва даъватҳои радикалӣ, пеш аз ҳама, вазифаи сафарбарнамоии оммаро доранд. Бинобар ин, барои намояндагони табақаи ҳукмрон радикализми сиёсӣ дар чунин шароит вазифаи иттилоотӣ огоҳнамоиро иҷро мекунад. Фаъл гардидани руҳияи радикалӣ ва тавсеаи миқёси фаъолиятҳои радикалӣ, пеш аз ҳама, аз мавҷудияти шароити нгувори ҷамъиятӣ, норозигии одамон аз қарорҳои сиёсӣ, муташанниҷ гардидани авзои иҷтимоӣ сиёсӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар чунин шароит намояндагони ҳокимияти давлатӣ, махсусан табақаи ҳукмрон барои бартараф намудани бӯҳронҳои баамаломата бояд ҷораҳои бетаъхир андешида, қарорҳои қатъӣ қабул намоянд. Аммо ин яке аз паҳлуҳои масъала аст. Дар шароити афзоиши руҳияи радикалии қишрҳои гуногуни ҷомеа бо назардошти хусусиятҳои муҳими замони муосир, аз ҷумла тавсеаи миқёси ҷангҳои иттилоотӣ ва бархӯрди манфиатҳои геосиёсӣ паҳлуҳои дигари ин масъаларо низ ба инобат гирифта зарур аст.

Пеш аз баррасии паҳлуҳои дигари масъала як ҳолатро дар муносибат бо мавқеи истифодабарии таҳлили функционалӣ махсус бояд таъкид намуд. Дар раванди таҳлили функционалии падидаҳои гуногуни ҷамъияти сиёсӣ бояд давраҳои гуногуни таърихӣ ва таҳаввулоти падидаи мавриди назар ба назар гирифта шавад. Зеро бо гузашти вақти муайян ва марҳилаҳои таърихӣ вазифаҳои падидаҳои ҷамъиятӣ низ тағйир меёбанд. Радикализми сиёсӣ

ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ таърихи чандасра дорад ва дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ нақш ва мавқеи он дар ҳаёти сиёсӣ аз лиҳози функционалӣ хеле дигаргун гардидааст. Бо назардошти чунин омил яке аз хусусиятҳои дигари радикализми сиёсии замони муосир, ки ба равандҳои сиёсии ҷомеа ва махсусан ба раванди ташаккули давлатдории миллӣ таъсири манфӣ мерасонад, метавонад нишон дода шавад.

Аз ин рӯ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки айни замон яке аз вазифаҳои муҳимтарини радикализми замони муосирро ҳимояи манфиатҳои абарқудратҳо ва субъектҳои фазои геосиёсӣ ташкил медиҳад. Субъектҳои мазкур дар раванди рақобатҳои геосиёсӣ роҳи усулҳо ва воситаҳои гуногунро барои расидан ба мақсадҳои худ истифода мекунанд. Дар чунин шароит радикализми сиёсӣ ва ташаккули руҳияи радикалӣ дар кишварҳои мавриди назари онҳо ҳамчун воситаи ноором гардонидани ҷомеа ва бо ин роҳ пиёда сохтани мақсадҳо ва манфиатҳои худ мебошад. Бинобар ин, таҳлили функционалӣ дар омӯзиши радикализми сиёсӣ имкон медиҳад, ки чунин хусусияти ин падидаи иҷтимоию сиёсӣ возеҳу равшан гардонида шавад.

Истифодаи шаклҳои гуногуни методологияи меёрии ҳуқуқӣ низ дар омӯзиши радикализми сиёсӣ хеле муҳим мебошад. Ба воситаи методи мазкур шаклҳои ифротӣ ва иртиҷоии радикализми сиёсӣ, аз ҷумла экстремизм, терроризм, инқилобгароӣ, ҷудоихоҳӣ ва ғ. муайян карда мешавад. Зеро ғайриқонунӣ, ҷонибдорон ва намояндагони ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ доимо ғайриқонунӣ, зиддисистемавӣ, бесуботкунанда ва харобиовар доранд. Таҳлили равандҳои сиёсӣ ва ғайриқонунӣ сиёсии нерӯҳои гуногун дар заминаи методи меёрии ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки рафтори қонунӣ ва ғайриқонунии онҳо муайян карда шавад.

Дар омӯзиши радикализми сиёсӣ истифодаи методи иҷтимоӣ-фарҳангӣ низ хеле муҳим аст. Ин метод имкон медиҳад, ки робитаи радикализми сиёсӣ ва шаклҳои зоҳиршавии он бо унсурҳои фарҳангии ҷомеа муайян карда шавад. Масалан, менталитет, характери миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва монанди инҳо ба робитаи байниҳамдигарии ҳокимият ва ҷомеаи шахрвандӣ,

ҳокимият ва муҳолифони он робитаи мустақим дорад. Унсурҳои иҷтимоию фарҳангии ҷомеа дар шакли таҷрибаҳои таърихӣ қодиранд, ки ба рафтори сиёсии одамон, ҳифзи анъанаҳои сиёсӣ ва шаклҳои фаъолият таъсиргузор бошанд. Ин аст, ки хусусиятҳои фарҳангиро миллиро дар таркиби ҳар кадом режимҳои сиёсии ҷомеа мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳар як фарҳанг ҳамчун воситаи шинохти манзараи ҷаҳон, дар худ стратегияи рушди ҷомеа, ғояҳои нигоҳ доштани мавҷудияти он, намунаҳои муошират, стандартҳои рафтор ғ.-ро нигоҳ медорад.

Дар муносибат бо радикализми сиёсӣ ва барои омӯзиши сабабҳои пайдоиши он истифода намудани методи иҷтимоӣ-фарҳангӣ боз ба он хотир зарур аст, ки имрӯзҳо равандҳои ҷаҳонишавӣ сарҳадҳои фарҳангии ҷомеаҳои миллиро аз байн бурда истодаанд. Дар натиҷа таъсири байниҳамдигарии фарҳангҳо, ба фазои ҷомеаҳои гуногун ворид шудани фарҳангҳои бегона, бегонашавии фарҳангӣ, аз ҷумла ворид шудани ғояҳои тундгарой, ифротгарой ва террористӣ суръати тоза пайдо намудаанд. Ин равандҳоро рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ тақвият медиҳанд. Дар чунин шароит яке аз сабабҳои асосии пайдоиш ва ташаккули радикализми сиёсӣ таъсири фарҳангҳои бегона мебошад. Дар робита бо ин масъала як ҳолатро махсус бояд таъкид намуд, ки ҳар як ҷомеа ва давлати милли дар давраи мавҷудияти худ бояд марҳилаҳои гуногуни рушду инкишофро сипарӣ намояд. Мавҷудияти мушкилиҳои ҳалталаби иҷтимоию иқтисодӣ ва пайдоиши бухронҳои сиёсӣ иқтисодӣ хоси марҳилаҳои аввали рушди ҳар як ҷомеа мебошад. Аммо дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангӣ таъсири арзишҳои фарҳангии ҷомеаҳои тараққикарда, инчунин ғояҳои ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ дар ташаккули руҳияи радикалистӣ ҷавонон бештар таъсир мегузорад. Дар робита бо он ки дар чунин шароит таъсири манфии радикализми сиёсӣ чи гуна коҳиш дода шавад ва пайдоиши он чи гуна пешгирӣ гардад, натиҷаҳои таҳқиқоти худро дар мисоли ҷомеаи Тоҷикистон дар зербоби охири рисола

нишон додем ва таъсири манфии радикализми сиёсӣ ва радикализми диниро ба таври муфассал таҳлил намудем.

Ҳамин тариқ, радикализми сиёсӣ зухуроте мебошад, ки андешаҳои оштинопазир ва ақидаҳои хушунатомезро дар худ нигоҳ медорад. Инчунин, дар шароити муосир ва махсусан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «тундгароии хушунатомез» истифода мешавад, ки мақсад аз истифодаи ин ибора ҳамон радикализме мебошад, ки ба устувории пояҳои истиқолият ва ваҳдати миллӣ ҳалал ворид намуда, ба сохтори конститутсионии давлат таҳдид менамояд. Қайд намудан бамаврид аст, ки радикализм дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошад. Чунин ҳолат аз омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, динӣ мазҳабӣ ва сиёсӣ идеологии минтақаҳои мазкур вобастааст. Барои минтақаи Осиёи Марказӣ ва махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатари радикализми исломӣ хеле зиёд аст ва дар аксар маврид дар зери ин мафҳум ифротгароёни динӣ ва тундгароёни исломӣ дар назар дошта мешаванд. Зеро дар давлатҳои Осиёи Марказӣ як қатор созмонҳои экстремистӣ-террористӣ ба таври пинҳонӣ амал менамоянд, ки таҳрибкорӣ-иғвоангезӣ ва бо ин роҳ ноором сохтани вазъияти дохилии мамлакат мақсади онҳо мебошад. Бо назардошти чунин шароит гуфтан мумкин аст, ки радикализми сиёсӣ зухуроти иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад, ки иғвоангезӣ-шӯрандозӣ, хушунатгароӣ-ифротгароӣ хоси онҳост, ки чунин вазъият ба сохтори конститутсионии давлат ва ба манфиатҳои ҳаётан муҳими мамлакат таҳдиди ошкоро ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқи омӯзиши паҳлуҳои гуногуни радикализми сиёсӣ ба инобат гирифтани истифода намудани иқтидори методологии илмҳои сиёсӣ хеле зарур мебошад. Дар ин самт методҳои институтсионалӣ, функционалӣ, меёрии ҳуқуқӣ, модернистӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ хеле муҳим ба назар мерасанд. Ба воситаи методҳои мазкур раванди пайдоиш ва ташаккули радикализми сиёсӣ, нақш ва мавқеи он дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, таъсири он ба равандҳои сиёсии дохилию беруна, вазифаҳои он ва ғ.-ро возеҳу равшан намудан мумкин аст. Дар маҷмӯъ, таҳлилу таҷзияи

таълимоти сиёсӣ оид ба радикализм имкон медиҳад, ки ин падидаи иҷтимоию сиёсиро дар маъноҳои зерин ифода намоем:

Якум, дар маънои решашиносии он, яъне радикализм аз калимаи латинии «radix» пайдо шуда, маънояш «реша, асл» мебошад. Дар заминаи фаҳмиши решашиносӣ ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳоро радикалӣ номидан мумкин аст, ки мақсадашон ба таври қатъӣ ва бунёдӣ тағйир додани ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа мебошад. Чунин шакли фаҳмиши радикализмро дар соҳаи коргузорӣ ва сарчашмаҳои хабарии васоити ахбори омма бештар мушоҳида намудан мумкин аст.

Дуюм, вобаста ба вазъияти сиёсии ҷомеа, ки дар чунин ҳолат аз рӯи мавқеи ишғолнамудаи субъектҳои фаъолияти сиёсӣ ва дар шароити мушаххаси таърихӣ сиёсӣ онҳо радикалӣ муаррифӣ карда мешаванд. Чунин шарҳу тавзеҳи радикализмро фаҳмиши идеологии ин падида номидан мумкин аст. Зеро дар шароити мушаххаси таърихӣ ғояҳои идеологӣ дар муносибат бо ҳамдигар хусусияти радикалӣ касб намуда, хусусияти манфӣ ва ё мусбат доштани онҳо аз мавқеи идеологии субъектҳои фаъолияти сиёсӣ муайян карда мешавад.

Сеюм, фаҳмиши инструменталии радикализм мебошад. Дар доираи ин фаҳмиш радикализм ҳамчун шакли рафтори иҷтимоию сиёсӣ муаррифӣ мегардад. Дар чунин ҳолат радикализм воситае мебошад, ки онро на танҳо ташкилотҳои радикалӣ, балки нерӯҳои сиёсӣ чамъиятӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои худ истифода менамоянд. Аз чунин мавқеъ таҳлилу баррасӣ намудани рафтори гурӯҳҳои эътирозӣ ва тазоҳургарон қобили қабул аст ва хусусияти радикалии онҳо возеҳу равшан карда мешавад.

1.2. Навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии радикализм

Чунонки омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ методологии радикализми сиёсӣ нишон дод, вай яке аз падидаҳои хеле мураккаб ва гуногуншакл мебошад. Аз ин рӯ, барои муайян намудани баъзе хусусиятҳои радикализми сиёсӣ инчунин ба инобат гирифтани таҳлилу баррасӣ кардани типологияи

он низ хеле муҳим ба шумор меравад. Таҳлили адабиёти илмӣ ва равандҳои сиёсии дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ мавҷудбуда нишон медиҳанд, ки то ба имрӯз радикализм вобаста ба тағйирёбии тавозуни қувваҳо ва дигаргуншавии вазъияти сиёсӣ идеологии ҷаҳон дар шаклҳои гуногун зоҳир гардидааст. То ба имрӯз вобаста ба мавқеи неруҳои сиёсӣ ва барномаҳои сиёсӣ амалии онҳо радикализми чап ва рост, вобаста ба мақсади неруҳои иҷтимоӣ сиёсӣ радикализми динӣ, миллӣ, демократӣ, сотсиалистӣ, зиддисотсиалистӣ ва ғ., вобаста ба усулҳои дар амал татбиқ намудани мақсадҳо радикализми реформистӣ ва радикализми экстремистиро муайян намудаанд. Аз рӯйи тартиби мазкур дар аввал хусусиятҳои радикализми чап ва рост, таърихи пайдоиш ва ташаккули минбаъдаи онро нишон додан зарур мебошад. Зеро хронологияи пайдоиши радикализми сиёсӣ нишон медиҳад, ки бори аввал қай чунин навъҳои радикализм пайдо шудаанд.

Ҳангоми баҳогузори мавқеи ҷойгиршавии неруҳои сиёсӣ аз рӯйи нишондодҳои чапгарой ва ростгарой, мушоҳида намудан мумкин аст, ки радикализми асри XIX дар намунаи Фаронса хеле муассир таҷассум ёфтааст. Он замон дар тамоми мамлакат се лагери ғайбӣ дида мешуд. Лагери аввал монархистон ва ҷумҳурихоҳони муътадил ба шумор мерафтанд, ки онҳоро радикалистони рост гуфтан мумкин аст. Дувум, радикалистони марказӣ ба шумор мерафтанд. Лагери сеюм сотсиалистон буданд, ки онҳоро радикалистони чап меномиданд [90, с.45]. Радикализми рост талаб менамуд, ки дар Конститутсия тағйирот ворид карда шавад ва шакли мавҷудияти президенти ҷумҳуриявӣ ва сенат бекор карда шавад. Онҳо институтҳои сиёсии мазкурро ба он хотир эътироф намекарданд, ки тариқи овоздиҳии умумӣ ва бевосита интихоб намегардиданд ва интихоби онҳо бавосита амалӣ карда мешуд. Радикалҳои марказӣ бошанд зидди клерикализм, яъне ҳамроҳ кардани намоёндагони дин дар умури давлатӣ баромад менамуданд. Ба андешаи онҳо, католикҳо душманони ашаддии сохтори ҷумҳуриявӣ мебошанд. Радикалистони чап бошанд, бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ

иқтисодӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамуданд. Онҳо пешниҳод мекарданд, ки давлат бояд ба муқобили сармояи бузург ва инҳисори иқтисодӣ муборизаи беамон барад ва инчунин пешниҳод менамуданд, ки бо истифодаи системаи андозситонӣ нобаробарии иҷтимоӣ коҳиш дода шавад, вақти корӣ камтар карда шуда, кӯдакон ба меҳнат ҷалб нагарданд, ҳифзи иҷтимоӣ ва озодии иттифоқҳои касаба таъмин карда шавад.

Аммо дар асри XX мазмуну мундариҷаи радикализм ба куллӣ тағйир ёфта, махсусан фаҳмиши радикализми ҷап ва рост ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Зеро идеалҳои ҳаракатҳои идеявӣ сиёсӣ дар зери таъсири як қатор равандҳои таърихӣ дигаргун шуданд. Фаъолони радикализми рост ба эҳёи арзишҳо ва идеалҳои анъанавӣ таъя намуда, кӯшиш менамоянд, ки бо ҳар қадам роҳу восита, ки бошад, ҳатто ба воситаи истифодаи зӯроварӣ дар ҷомеа тағйироти ҷиддӣ ба амал оранд. Радикализми рост дар асри XX аллакай ба замони гузашта рӯ оварда, анъанаҳои пештар мавҷудбударо эҳё кардан меҳост ва чунин тамоюлотро идеали худ медонист.

Барои он ки анъанагароии радикалистони рост бо анъанагароии консерваторон омезиш наёбад ва сарҳади онҳо муайян гардад, як қатор муҳаққиқон мафҳуми алоҳидаро нисбат ба анъанагароии радикалистони рост истифода намудаанд. Дар аксар маврид дар муносибат бо ин падида мафҳуми «анархизм» истифода мешавад. Аммо дар муносибат бо радикализми динӣ, махсусан, радикализми исломӣ, ки он низ яке аз навъҳои радикализми рост мебошад, мафҳуми «фундаментализм» (бунёдгарой) истифода мешавад. Анъанагароии консерваторон барои эҳёи анъанаҳои пештар мавҷудбуда нигаронида нашуда, баръакс, барои нигоҳ доштани муносибатҳои мавҷуда ва тартиботи мавҷуда равона гардидааст. Бинобар ин, ҳангоми баррасии радикализми рост чунин хусусияти анъанагароии консерваторон бояд ба назар гирифта шавад. Зеро анъанагароии консервативиро радикализм гуфтан мумкин нест. Чунки онҳо барои тағйир додани сохтори ҷамъиятӣ ва системаи сиёсӣ мубориза намебаранд. Баръакс, онҳо барои нигоҳ доштани системаи сиёсӣ иҷтимоии мавҷуда талош меварзанд. «Консерватизм замоне пайдо

мегардад, ки ба тартиботи мавҷудаи ҷамъиятӣ омилҳои мухталиф таҳдид менамоянд ва дар чунин шароит консерваторон ҳамчун ҷимоятгарони арзишҳои мавҷуда талаботҳои ҳаётии системаи сиёсиро қонеъ гардонидани мешаванд» [36].

Архаистон (кухнапарастон, бунёдгароён) замоне ба миён меоянд, ки тартиботи ҷамъиятии ба онҳо писанд пурра ва ё қисман аз байн рафтааст. Бинобар ин, барои эҳёи арзишҳои азбайнрафта ва ҷорӣ намудани тартиботи писандида бо ҳар роҳу восита талош меварзанд. Бо ин мақсад архаистон (бунёдгароён) ба ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ ворид гардида, бо ҳар роҳу восита, ҳатто ба воситаи истифодаи зӯроварии сиёсӣ ва тундгароии хушунатомез меҳоянд ҳадафҳои худро амалӣ созанд. Ҳамин тариқ, консерватизм меҳояд пояҳои тартиботи мавҷударо мустаҳкам намояд, архаист (бунёдгаро, фундаменталист) бошад баръакс, меҳояд пояҳои тартиботи мавҷударо заиф гардонида, оҳиста-оҳиста (баъзан вақт бо роҳи инқилоб) онро пурра аз байн бибарад. Аз ин рӯ, консерватизм аз архаизм аз рӯйи тамоюлот ва мақсадҳои сиёсии худ фарқ менамояд. Аммо онҳоро як арзиш бо ҳам муттаҳид месозад. Ҳар дуи ин ҷараёнҳои идеявӣ ба замони гузашта нигаронида шудаанд ва арзишҳои анъанавиро сарчашмаи асосии таҳдиди ҷомеа мешуморанд. Бояд таъкид намуд, ки консерватизм одатан зидди инқилоб мебошад, аммо архаизм (фундаментализм) вобаста ба вазъият ҷонибдори инқилоб ва аксулинқилоб аст [42, с.390].

Дар баъзе асарҳои илмӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки мафҳумҳои «консерватизми инқилобӣ»-ро низ истифода бурдаанд [40]. Аммо таҳлили равандҳои сиёсӣ нишон медиҳад, ки рӯ овардан ба инқилоб хоси радикалистон аст. Ҳамин тариқ, архаизм (фундаментализм) ҳамон радикализми рост мебошад, ки барои баргардонидани арзишҳои азбайнрафта кӯшиш менамояд ва дар заминаи идеологияи инқилобӣ тундгароӣ барои амалӣ намудани ҳадафҳои радикалии худ талош меварзад.

Радикализми рост таърихи хеле қадима дорад. Аммо дар асри XX ва ибтидои асри XXI фаъолият ва мавҷудияти радикализми рост ва экстремизм

хеле равшан ва баръало эҳсос мегардад. Намунаҳои классикии радикализми рост дар нимаи аввали асри XX дар шакли фашизми Италия, миллатгароии Олмон ва каме дертар дар шакли ҳаракатҳои миллӣ зоҳир гардидаанд. Масалан, режими франкистӣ дар Испания, салазаровӣ дар Португалия, пиночетҳо дар Чили ва монанди инҳо шаклҳои миллии радикализми рост маҳсуб меёфтанд. Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI як қатор ҳизбҳои сиёсӣ низ чунин хусусиятро доро мебошанд. Дар замони шуравӣ дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ташкилотҳои дорои хусусияти радикализми рост пурра аз байн бурда шуда буданд. Аммо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ онҳо дар фазои пасошуравӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир гардиданд. Айни замон радикализми исломӣ ва экстремизми динӣ ба як қатор давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла ба давлатҳои Осиёи Марказӣ ба таври ҷиддӣ таҳдид менамоянд. Чунончи, созмонҳои террористию экстремистии «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Ҷамоат», «Давлати исломӣ», «Ихвон-ул-муслимин», «Ҳаракати исломии Ёзбекистон» ва ғ. ҳамчун радикалистони рост ба сохтори конститутсионӣ ва тамомияти арзии мамлакатҳои мазкур таҳдиди ҷиддӣ ба шумор мераванд. «Зеро меъёрҳои демократӣ, секуляризм, давлати ҳуқуқӣ идеалҳои сохтори конститутсионии кишварҳои Осиёи Марказиро ташкил медиҳанд, ки онҳо радикалистони исломӣ на танҳо қабул надоранд, балки меҳоятанд аз байн бибаранд ва дар ҷойи он давлати исломӣ ташкил намоянд» [65]. Ҳамин тариқ, радикализми рост ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ гуногунпаҳлу ва хеле мураккаб мебошад. Таҳлили ғояҳои назариявӣ, идеологияҳои радикалӣ ва тамоюлоти сиёсии радикалистон нишон медиҳад, ки онҳо барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии худ тамоми воситаҳоро истифода менамоянд ва аз ҳама бештар ба усулҳои зӯроварии сиёсӣ ва ғайриқонунии рӯ меоваранд. Инчунин, моҳият, хусусият ва мундариҷаи радикализми рост ва шаклҳои зоҳиршавии он аз шароити мушаххаси таърихӣ, хусусиятҳои миллию фарҳангӣ, анъана ва мафкураи халқиятҳои мамлакати алоҳида ва ё минтақаи алоҳида вобаста мебошад.

Дар амалияи ҷамъиятӣ ба ғайр аз радикализми рост, инчунин радикализми чапро низ мушоҳида намудан мумкин аст. Радикализми чап аз рӯйи як қатор нишонаҳо ва идеалҳои худ пурра дар муқобили радикализми рост қарор мегирад. Агар радикализми рост тартиботи мавҷударо танқид намуда, барои эҳёи арзишҳои анъанавии пештар мавҷудбуда талош намояд, радикализми чап баръакс, худро на танҳо аз замони гузашта, балки дар аксар маврид аз замони ҳозира низ ҷудо менамояд. Ба ибораи мушаххас радикалистони чап зидди арзишҳои анъанавӣ ва тартиботи ҷуҳна баромад менамоянд. Идеали радикалистони чап ба амал баровардани арзишҳои нав ва ба талаботи даври замон ҷавобгӯ мебошад. Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар баробари радикализми рост инчунин радикализми чап низ хеле таъсирнок гардидааст. Одатан, нерӯҳои сиёсии буржуазӣ ва либералию демократӣ аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ характери радикализми чапро дар худ нигоҳ медоштанд. Дар охири асри XIX ва дар ҷули асри XX ҳаракатҳои сотсиалистӣю коммунистӣ низ ҳамчун радикализми чап дар таърихи инсоният таъсири амиқ расонидаанд. Бояд гуфт, ки дар шуури мардумони Аврупои Ғарбӣ ва ИМА бо шарофати ба роҳ мондани тарғиботу ташвиқоти идеологӣ аз ҷониби мақомоти расмӣ ин давлатҳо дар зерӣ мафҳуми радикализм падидаеро мефаҳманд, ки дар муқобили тартиботи ҷуҳна ва корношоям баромад менамояд.

Бояд қайд намуд, ки радикализми чап низ ба монанди радикализми рост вобаста ба истифодаи усулҳои муборизаи сиёсӣ метавонад дар шаклҳои муътадил ва ё экстремистӣ баромад намояд. Мутаассифона, дар адабиёти илмӣ дар муносибат ба арзишҳои идеологии онҳо консепсияи мушаххас ба назар намерасад. Дар робита бо ин масъала бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки инқилобҳои ранга ҳамчун зухуроти радикализми чап ва экстремизми чап дар замони муосир баромад менамоянд. Яъне, дар ин ҷо чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки ҳам радикализми рост ва ҳам чап инқилобро ҳамчун воситаи муборизаи сиёсӣ ва яке аз роҳҳои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ истифода менамоянд. Бинобар ин, ҳангоми баҳогузориҳои ин ё он инқилоб ва ё

мавриди омӯзиш қарор додани ин падидаи иҷтимоию сиёсӣ тамоюлотии идеологии он ва ҷанбаҳои радикалии он бояд ба инобат гирифта шавад. Дар кадом шакле, ки набошад, инқилоб ғайолияти радикалӣ маҳсуб меёбад. Аммо муайян бояд кард, ки инқилобро радикалистони рост ё чап ба амал баровардаанд ва ё ба амал баровардан мехоҳанд? [76, с.15].

Тавре ба мушоҳида мерасад, радикализми рост ва чап метавонанд дар навбати худ дар шаклҳои гуногун зоҳир шаванд. Чунончӣ, айни замон дар назария ва амалияи сиёсӣ радикализми миллатгарой ва радикализми диниро ба гурӯҳи ростгароҳо дохил менамоянд. Радикализми миллатгарой дар ғайолияти ҳизбу ҳаракатҳои гуногун зоҳир гардида, одатан ба идеологияи халқӣ-соцсалистӣ ва ё фашистӣ бештар таъйин менамояд. Ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои зерин чунин ғояҳо пайгирӣ менамоянд: яқум, инқилоби миллӣ. Дар ин замина мехоҳанд, ки давлату миллатро бо роҳи инқилобӣ ба анъанаҳо ва устураҳои замони гузашта дигаргун созанд. Устураҳои сиёсӣ дар идеологияи радикализми рост унсури марказии ҷаҳонбинии сиёсии онҳо ташкил медиҳад. Чунин шакли ҷаҳонбиниро дар Италия ва Олмони фашистӣ дида мумкин буд. Айни замон низ чунин ҳаракатҳо мавҷудияти худро нигоҳ доштаанд. Зеро миллатгароии манфур дар шакли наҷодпарастӣ ва ба худӣ бегона ҷудо намудани одамон айни замон дар як қатор кишварҳои олам мавҷуд аст, ки барои пайдоиши дастаҳои гуногуни ҷинойтпеша сабаб мегардад. Инчунин, эълон намудани намояндагони миллатҳои дигар, ки дар ҳудуди кишвар маскунанд, ҳамчун душманони дохилии миллат ва як қатор кишварҳои дигар ҳамчун душманони берунаи миллат боиси ба амал омадани низоъҳои гуногун мешаванд. Дар баробари ин, инкор намудани демократияи парлумонӣ, системаи бисёрҳизбӣ, гуногунандешӣ хоси радикализми миллатгарой мебошад. Намояндагони чунин ҷараёнҳо таъқиби мухолифониро яке аз шартҳои асосии давлатсозӣ медонанд.

Инчунин радикализми диниро низ ба гурӯҳи радикалистони рост дохил менамоянд. Чунин ҳизбу ҳаракатҳо ҳам дар дини насронӣ ва ҳам дар дини ислом мавҷуданд. Масалан, асоси ҷаҳонбинии ташкилотҳои радикалии

исломиро таълимоте ташкил медиҳад, ки мутобиқи он дар муқобили «кофирон» ҷиҳод кардан ва дар «ҷанги муқаддас» иштирок намудан вазифаи ҳар як мусулмон мебошад. Онҳо на танҳо «беҳудоён» ва намояндагони мазҳабҳои дигарро кофир мешуморанд, балки он мусулмононро ҳам кофир мешуморанд, ки дар тобеияти намояндагони динҳои дигар ҳастанд, бо онҳо дар муошират қарор доранду ғояи «ҷиҳод»-ро маҳкум месозанд [70, с.74].

Дар мавриди радикализи миллатхоҳӣ ва динӣ бояд як ҳолатро махсус ёдовар шуд. Миллатгароӣ ва миллатхоҳӣ падидаҳои аз ҳамдигар тафовутдошта мебошанд ва аз ин рӯ, миллатгароии муътадил ва фарҳангӣ ҳоси ҳамаи идеологияҳои давлатӣ аст. Ҳамаи миллатҳо барои ҳифзи симои фарҳангии худ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд. Ҳатто ЮНЕСКО анъанаҳои фарҳангӣ ва арзишҳои миллии давлатҳои гуногунро ҳамчун мероси фарҳангии таърихӣ баърият ҳифз менамояд ва ба номи миллатҳои гуногун сабт мекунад. Дар амалияи сиёсии ҳамаи давлатҳо дар сатҳи гуногун масъалаи ташаккули ҳувиати миллии шаҳрвандони он кишварҳо ба назар мерасад. Аммо дар раванди миллатгароӣ истифода намудани усулҳои зӯрварӣ, таҳқири миллатҳои дигар ва ба худӣ бегона ҷудо намудани одамон ҳоси радикализи миллатхоҳӣ мебошад. Дар таркиби динҳои ҷаҳонӣ низ равия ва ҷараёнҳои гуногун вуҷуд доранд, ки қисме аз онҳо хусусияти радикалӣ доранд. Масалан, вақте радикализи исломӣ мегӯянд, ҳамаи равияҳои дини исломро дар назар надоранд, балки он ҷараёнҳоро ишора мекунанд, ки тағйир додани сохтори сиёсӣ ва режими сиёсии давлатро ҳадафи худ қарор дода, ин амалро бо усулҳои зӯрварона ва муносибатҳои оштинопазир анҷом додан меҷаҳанд.

Зохир гардидани радикализи ҷаҳӣ ва рост дар кишварҳои гуногун олам вобаста ба масъалаҳои сиёсӣ идеологии онҳо метавонад дар шаклҳои гуногун ба мушоҳида расад. Масалан, дар Исроил ҳизбҳои ҷаҳгаро ва ростгаро на аз рӯйи масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, балки вобаста ба ташаккули давлати Исроил барномаҳои сиёсии худро ташаккул додаанд. Дар ин кишвар радикалистони ростгаро барои ғасби ҳудуди кишварҳои араб, ки

дар онҳо яҳудиён маскунанд, талош меварзанд ва радикалистони чапгаро бошанд аз ҳудуди ғасбшуда берун баровардани неруҳои ҳарбии Исроилро талаб менамоянд. Дар Россия бошад айнаи замон радикалистони ростгаро сиёсати хориҷии Россияро дар муносибат бо кишварҳои Ғарб танқид намуда, аз сари нав дида баромадани онро талаб менамоянд, то ки ин кишвар муносибатҳои худро бо Ғарб беҳтару хубтар созад. Дар чунин маврид масъалаҳои марказии барномаи сиёсии радикалистони ростро демократияи ғарбӣ ва капитализм ташкил медиҳанд. Аммо радикалистони чапгаро бошанд аз ҳизбу ҳаракатҳои сотсиалистӣю коммунистӣ ташаккул ёфта, сиёсати хориҷии ИМА-ро танқид менамоянд ва аз Россия талаб доранд, ки бо бозиҳои ғаразнокӣ Ғарб хотима бахшад ва шарикони стратегияи худро дар Шарқ ҷустуҷӯ намояд [80]. Агар ҳаёти сиёсӣю идеологии кишварҳои дигар низ ба таври васеъ ва бо назардошти таърихи сиёсии онҳо таҳлилу баррасӣ гардад, чунин ҳолатро ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Як қатор олимон ба радикализми чап ва радикализми рост тақсим намудани типологияи радикализми сиёсиро номукамал ва нопурра шуморида, онро танҳо барои баҳогузорӣ намудани мақсадҳое, ки гурӯҳҳои радикалӣ дар назди худ гузоштаанд, мувофиқ мешуморанд. Барои мисол, муҳаққиқи рус Е.Ю. Воронина ибраз медиҳад, ки ба воситаи типологияи радикализми «чап ва рост» дидгоҳҳои иқтисодӣ ва ё мавқеъҳои идеологии муқобили ҳамдигарро аз ҳам ҷудо намудан мумкин аст. Ба андешаи ӯ, дар чунин шароит масъалаҳои миллатгароӣ ва арзишҳои фарҳангӣ аз мадди назар дур мемонанд, ҳол он ки дар сиёсати хориҷӣ ва барномаҳои сиёсии неруҳои сиёсӣ масъалаҳои фарҳангӣю миллии мавқеи марказиро ишғол намудаанд. Бо назардошти чунин зарурат ӯ дар типологияи радикализми чап ва рост унсурҳои навро ворид намуда, модернизатсияро ҳоси чапгароҳо ва анъанাগароиро ҳоси ростгароҳо медонад [80].

Барои муайян намудани шаклҳои зоҳиршавии радикализми сиёсӣ ба назар гирифтани алоқамандии он бо инқилобҳо низ хеле зарур аст. Ҳарчанд ҳамаи радикалистон инқилобгаро набошанд ҳам, ҳамаи инқилобгароён

радикалист ҳастанд [66, с.73]. Бинобар ин, яке аз усулҳои дигари муайян намудани шаклҳои зоҳиршавии радикализми сиёсӣ бояд бо назардошти типологияи инқилобҳо муайян карда шавад. Дар адабиёти илмӣ типологияи гуногуни инқилобҳо пешниҳод карда шудаанд. Як гурӯҳ олимони инқилобҳои классикӣ ва ғайриклассикӣ, инқилобҳои ҷомеаҳои тараққикарда ва ҷомеаҳои қафомонда, инқилобҳои Ғарб ва Шарқро аз ҳам фарқ менамоянд [180]. Инчунин инқилобҳои асри XIX ва асри XX-ро низ аз ҳам фарқ менамоянд [46]. Аз сабаби он ки радикализми сиёсии замони муосир диққати моро ба худ ҷалб менамояд, типологияи инқилобҳои муосирро ҳамчун заминаи таҷассуми радикализми сиёсӣ интихоб менамоем. Дар ин самт ҳашт навъи инқилоб нишон дода шудааст: 1. Инқилобҳои демократӣ (Мақсадашон тағйир додани системаи сиёсии ҷомеа мебошад. Чунин инқилобҳо дар муқобили режимҳои сиёсии монархистӣ ва диктаторӣ ба амал меоянд); 2. Инқилобҳои миллӣ ва миллӣ-озодихоҳӣ (Мақсадашон ташкил намудани давлатдории миллии худ мебошад. Чунин инқилобҳо дар дохили кишварҳои сермиллат ва империяҳо ба амал меоянд); 3. Инқилобҳои иҷтимоӣ (Мақсадашон аз байн бурдани беадолатии иҷтимоӣ мебошад, ҳалли масъалаҳои дигар дуҷумдараҷа шуморида мешаванд); 4. Инқилобҳои сотсиалистӣ (Мақсадашон ташкил намудани давлати коммунистӣ мебошад); 5. Инқилобҳои зиддисотсиалистӣ (Мақсадашон ташкил намудани давлати сармоядорӣ мебошад); 6. Инқилобҳои модернистӣ (Мақсадашон баланд бардоштани иқтидори иқтисодию сиёсии давлати худ мебошад); 7. Инқилобҳои халқӣ-сотсиалистӣ (Мақсадашон дар заминаи идеологияи миллатхоҳӣ ва этатизм ташкил намудани давлати тавоно мебошад); 8. Инқилобҳои динӣ (Мақсадашон ташкил намудани давлати теократӣ мебошад) [82].

Чунонки ба мушоҳида мерасад, ҳашт навъи инқилоб ҳамчун падидаҳои иҷтимоию сиёсӣ ба вуҷуд омадаанд ва мутаносибан ҳашт навъи радикализми сиёсиро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Зеро радикализми сиёсӣ унсури муҳимтарини чараёнҳои инқилобиро ташкил медиҳад. Инҳо мутаносибан: 1.

Радикализми демократӣ; 2. Радикализми миллӣ ва миллӣ-озодихоҳӣ; 3. Радикализми иҷтимоӣ; 4. Радикализми сотсиалистӣ; 5. Радикализми зиддисотсиалистӣ; 6. Радикализми модернистӣ; 7. Радикализми халқӣ-сотсиалистӣ; 8. Радикализми динӣ мебошанд.

Радикализми сиёсиро унсури ҳатмии инқилобҳо муаррифӣ намуда, ба назар гирифтани алоқамандии радикализм ва инқилобҳои рангаи замони муосирро низ хеле муҳим мешуморем. Аз сабаби он ки инқилобҳои ранга хусусияти сунъӣ ва субъективӣ дошта, аз берун барои сарнагун кардани табақаи ҳукмрон ташкил карда мешаванд, онҳоро ҳамчун технологияи тағйир додани авзои сиёсии ҷомеа номидан мумкин аст. Бо назардошти чунин хусусият инқилобҳои ранга воситаи амалӣ намудани ҳадафҳои геостратегии субъектҳои геосиёсӣ мебошанд ва аз ин рӯ, унсури радикалистии онҳоро дар зербоби навбатӣ нишон додем. Аз сабаби он ки дар зербоби мазкур радикализми сиёсӣ ҳамчун воситаи муборизаҳои сиёсӣ муаррифӣ гардидааст, баррасии унсури радикалиии инқилобҳои ранга дар зербоби мазкур мувофиқи мақсад шуморида шуд.

Дар шароити муосир таъсири радикализми динӣ нисбат ба дигар навъҳои радикализм бештар аст. Дар адабиёти илмӣ низ радикализми динӣ яке аз навъҳои радикализми сиёсӣ муайян шудааст. Дар таҳқиқоти як гурӯҳ олимон қайд мегардад, ки «истифодаи ғояҳои динӣ ва идеологияи динӣ барои дар амал татбиқ намудани ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ба таври қатъӣ тағйир додани ниҳодҳои мавҷудаи ҷомеа моҳияти радикализми диниро ташкил медиҳад» [52; 122]. Дар чунин шакл ташаккул ёфтани радикализми диниро олими рус Н.Кутузова таъкид менамояд. Ба андешаи ӯ, «радикализми динӣ идеологияе мебошад, ки дар доираи анъанаҳои динии мавҷуда ташаккул меёбад ва дар аввал бо роҳи муқобилият нишон додан ва танқид намудани таълимоти динии таҳаммулгаро рушду инкишоф пайдо мекунад. Тадричан, баъди бештар гардидани пайравон ва ҷонибдорони он вай хусусияти миллӣ ва сиёсӣ касб менамояд» [96, с.165]. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, ӯ се шакли зоҳиршавии радикализми диниро ба таври зайл нишон додааст:

радикализми динӣ дар маҷмӯъ; радикализми динӣ-этникӣ; радикализми динӣ-сиёсӣ.

Дар чунин шакл таҳлилу баррасӣ намудани ин масъала ба он хотир ҷолиб аст, ки тавассути он заминаҳои ташаккулёбии радикализми динӣ-сиёсиро мушоҳида намудан мумкин аст. Дарвоқеъ радикализми сирф хусусияти динидошта дар ғайолияти руҳониёне дида мешавад, ки дар амал татбиқ намудани лоиҳаи иҷтимоию динии худро тавассути таълимоти динӣ мақсади худ қарор додаанд. Чунин шакли радикализм одатан ба бетартибҳои иҷтимоӣ оварда намерасонад, зеро дар он даъвати одамон ба эътирозҳои оммавӣ ё амалқардҳои сиёсӣ дида намешавад. Радикализми динӣ-этникӣ бошад зери таъсири омилҳои берунӣ (равандҳои сиёсии минтақавию ҷаҳонӣ) эҳёи дину мазҳаби миллию этникиро мақсади худ интихоб менамояд. «Радикализми динӣ-сиёсӣ бошад, пеш аз ҳама, метавонад идомаи радикализми динӣ-этникӣ бошад, зеро ғайолияти он хусусияти сиёсӣ касб намуда, барои пайдоиши экстремизм замина мегузорад» [71]. Бо роҳи зӯроварӣ ғасб намудани ҳокимият, бо роҳи барангехтани кинаву адовати динию мазҳабӣ дар сатҳи давлатӣ татбиқ намудани ғояҳои динӣ мақсади асосии радикализми динӣ-сиёсӣ мебошад. Чунин тарзи масъалагузорӣ боз аз он хотир ҷолиби диққат аст, ки дар шароити муосир ҳама гуна ҷараёнҳои радикализми динӣ-сиёсӣ, аз ҷумла ваҳҳобиягарой, салафиягарой, исломгарой, толибонгарой ва ғ. дар баробари хусусияти сиёсӣ доштанишон, инчунин хусусияти миллию этникӣ низ доранд. Маҳз зери таъсири чунин ҷараёнҳои радикалии динӣ-сиёсӣ дар кишварҳои гуногуни мусулмонӣ ҳизбу ҳаракатҳои ифротие пайдо мешаванд, ки барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ геосиёсии баъзе кишварҳо истифода мегарданд ва аз ҷониби онҳо дастгирӣ ва пуштибонӣ меёбанд.

Радикализми динии дар замони муосир зоҳиршаванда дар аксари мавридҳо бо радикализми исломӣ як шуморида мешавад ва дар он хусусиятҳои бунёдгарой, салафиягарой, ваҳҳобиягарой ва ифротгарой ба мушоҳида мерасанд. «Дар байни олимоне, ки радикализми исломиро таҳқиқ

кардаанд, нисбат ба ин падида мафхумҳои гуногун истифода шудааст. Чунончи, Ю.Б. Шипитсин, И.П. Добаев, Г. Мирский радикализми исломиро бо мафхумҳои «исломизм» ва «исломи сиёсӣ» ифода намудаанд» [13; 134; 163]. Дар таҳқиқоти В.В. Горбатова, В.С. Ишегеев ва дигарон мафхуми «экстремизми исломӣ» истифода мешавад [81; 88]. Бо вучуди он ки радикализми исломӣ бо мафхумҳои гуногун ифода шудааст, онро дар ду ченак таҳлилу баррасӣ намудан мумкин аст: якум, таълимоти идеологӣ ва дуюм, ҳамчун амалияи иҷтимоию сиёсии бо таълимоти мазкур асосёфта.

Дар асарҳои олимони рус радикализми исломӣ дар аксари мавридҳо дар заминаи масъалаҳои исломгарой ва исломи сиёсӣ таҳлилу таҳқиқ гардидааст. Дар чунин маврид радикализми исломӣ назария ва амалияи ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ мебошад, ки бо таълимоти исломии бунёдгари асос ёфта, барои ташкил намудани тартиботи давлатӣ дар мувофиқа бо меъёрҳои исломӣ кӯшиш менамояд [52, с.28].

Алоқамандии радикализми исломӣ бо исломгарой ва ҳаммаъно донишони онҳо низ аз ҷониби олимони гуногун таъкид гардидааст. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти А.А. Игнатенко алоқамандӣ ва умумияти радикализми исломӣ, исломгарой ва исломи сиёсӣ возеҳу равшан нишон дода шудааст. Ба андешаи ӯ, «исломизм – идеология ва фаъолияти амалие мебошад, ки дар заминаи он ҳамаи масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсию этникӣ, тамоми муҳолифатҳои дар ҷомеа мавҷуда танҳо бо истифодаи меъёрҳои исломӣ, ки дар шариати ислом оварда шудаанд, сурат мегирад, ва субъектҳои ин навъи фаъолият барои ташкил намудани ин гуна шароит кӯшиш менамоянд» [18, с.40]. Дар таълимоти Г. Мирский бошад, таърифи исломизм ба таври зерин муайян шудааст: «исломизм – ҳаракати радикалистӣ мебошад, ки ба ғояҳои бунёдгари исломӣ такя мекунад» [163]. Бо андешаҳои мазкур қисман розӣ шудан мумкин аст, зеро бунёдгари исломӣ шаклҳои гуногуни зоҳиршавӣ дорад ва на ҳамаи онҳо метавонанд хусусияти радикалистӣ дошта бошанд. Танҳо он шакли бунёдгари исломиро, ки барои ташкил намудани давлати исломӣ ё ҳилофати исломӣ кӯшиш намуда, барқарор намудани тартиботи

давлатиро дар заминаи шариати ислом бо роҳи зӯроварӣ, қатлу куштор ва амалҳои террористӣ анҷом додан меҳаханд, радикализми исломӣ номидан мумкин аст. Аз ин рӯ, радикализми исломӣ ҳаракати сиёсӣ мебошад, ки бо таълимоти динӣ-идеологӣ ва амалияи иҷтимоӣ сиёсии ин таълимот асос ёфта, дар фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ ва ташкилотҳои террористӣ зоҳир мешавад. Аз ин рӯ, исломи сиёсӣ ва исломгароӣ, агар чунин хусусиятҳоро дар худ доро шаванд, онро зухуроти радикализми исломӣ номидан мумкин аст. Хусусияти радикалистӣ касб намудани исломи сиёсӣ дар таҳқиқоти сиёсатшиноси ватанӣ Н.Д. Назиров дар сатҳи зарурӣ инъикос гардидааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ раванди сиёсишавии ислом, ташаккули исломи сиёсӣ ва сар задани низоҳои гуногун дар кишварҳои Осиёи Марказиро таҳқиқ намуда, хусусияти радикалӣ доштани ин падида ва таҳдиду хатарҳои онро муайян кардааст [57].

Бояд гуфт, ки бунёдгарии динӣ маҷмуи андешаҳо ва мулоҳизарониҳое мебошад, ки мувофиқи онҳо баргаштан ва рӯ овардан ба меъёрҳои ибтидоӣ зарур доништа мешавад. Дар аксар маврид шаклҳои зоҳиршавии он аз фарҳанги миллӣ, анъанаҳои миллӣ ва менталитети миллӣ вобаста аст. Дар баъзе мавридҳо бунёдгароӣ дар шароити ба вучуд омадани бухронҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан, бухронҳои сиёсӣ (қоҳиш ёфтани таъсир ва нуфузи нерӯҳои сиёсӣ) пайдо гардида, дар муқобили онҳо истодагарӣ менамояд ва баъзан истифодаи усулҳои зӯровариро низ раво медонад [30].

Дар адабиёти илмӣ зери мафҳуми «бунёдгарии исломӣ» яке аз падидаҳои ҳаёти ҷамъиятии кишварҳои мусулмониро мефаҳманд, ки он бо фаъолияти гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ алоқаманд буда, дар амалияи ҷамъиятӣ даъватҳо барои истифодаи меъёрҳои исломӣ ва ба таври қатъӣ риоя намудани онҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ ва сиёсиро тақозо менамояд [128, с.78]. Ба чунин маъно ифода ёфтани бунёдгарии исломӣ онро бо радикализми исломӣ наздик месозад. Лоихаи бунёдгарии исломӣ анҷом додани чунин корҳоро мақсади худ медонад: «дар муносибат бо фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ, дар оила, ҳуқуқ ва анъанаҳо эҳё намудани арзишҳо ва меъёрҳои

исломӣ, ташкил намудани шароити мусоид барои рушди иқтисоди исломӣ ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои адолатнокии иҷтимоӣ, қонун намудани талаботи моддии одамон» [68]. Чунин зухуротро аз як ҷониб ҳамчун эҳёи анъанаҳо агар муаррифӣ намоем, аз ҷониби дигар онро майлу хоҳиши рӯ овардан ба арзишҳои исломӣ аз ҷониби он гурӯҳҳои номидан мумкин аст, ки ҳаёти онҳо дар натиҷаи модернизатсия, дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ҳалалдор шудааст.

Олими рус В.В. Наумкин муътақид аст, ки моҳияти аслии падидаҳои бунёдгариҳои исломӣ ба воситаи мафҳуми салафиягарой ифодаи пурраи худро пайдо менамояд. Зеро дар таълимоти салафиягарой бозгашт ба исломи ноб ва рӯ овардан ба анъанаҳои исломии асри VII-VIII масъалаи марказӣ ба шумор меравад [31, с.112]. Чунин мақсад ҳарчанд дар аввал истифодаи усулҳои террористию экстремистиро тақозо накунад ҳам, дар марҳилаи баъдӣ, замоне, ки пайравон ва ҳаммаслакони онҳо бештар мегарданд, бо роҳи зӯрварӣ ва ғайриқонунӣ ғасб намудани ҳокимиятро талаб мекунад. Аммо то фаро расидани ин марҳилаи амалиётӣ онҳо дар баъзе ҷомаҳо аллакай низоъҳои гуногуни мазҳабию диниро ба вуҷуд меоваранд, ки чунин равандро аз мураккаб ва муташанниҷ гардидани вазъият дарак медиҳад. Муҳаққиқи ватанӣ Қ. Нурулҳақов қайд менамояд, ки: «даъвои сохтани хилофати исломии ибтидоӣ як стратегияи ҳадафмандона ба хоҳири аз ҳам пароканда кардани ҷомаҳои исломӣ, гирифтани пеши рушди ҳаматарафаи кишварҳои мусулмонӣ, муаррифии ислом ҳамчун дини ба воқеияти имрӯза носозгор, рамзи қашшоқию қафмондагӣ, ҷаҳолату таассуб, дар байни мусулмонон коштани тухми низоъу тафриқа ҷиҳати ғорат кардани боигарии онҳо мебошад» [33, с.42]. Ба салафияи ифротӣ «Ихвон-ул-муслимин» бо тамоми зергурӯҳҳои он, аз қабили «ат-Такфир ва-л-ҳиҷра», «ал-Ҷиход», «Муназзамат-ут-тахрир-ил-исломия», «Ҷизб-ут-тахрир-ил-исломӣ», «Ҷабҳат-ун-нусра», «ал-Қоида», «ас-Салафияту-л-ҷиходия» шомил мешаванд, ки шохаи аз ҳама ифротгарои он созмони «ал-Қоида» аст [33, с.42-43].

Агар радикализми исломиро бо ҷараёни салафиягарой муқоиса намоем, мушоҳида кардан мумкин аст, ки радикализми исломӣ на танҳо падидаи динӣ, балки бештар падидаи сиёсӣ мебошад. Ба андешаи олими рус Р.Г. Ланда, «баъди панисломизми асри XIX ва миллатгароии ибтидои асри XX радикализми исломӣ марҳилаи навбатии рушди иҷтимоию сиёсии субъектҳои геосиёсии ҷаҳони ислом мебошад» [22, с.79]. Чунин мулоҳизаронӣ бо назардошти кишварҳои исломӣ то андозае ба ҳақиқат созгор аст. Зеро дар кишварҳои мазкур радикализми исломӣ ҳамзамон дар баробари дигар хусусиятҳои худ яке аз самтҳои афзалиятноки афкори ҷамъиятиро ифода менамояд, ки инъикосгари саъю талоши як қисми ҷомеа барои нигоҳ доштани анъанаҳои динӣ, фарҳанги миллий ва дар шароити ба амал омадани равандҳои ҷаҳонишавӣ эҳё намудани хувияти миллию динии онҳо мебошад. Чунин тамоюлотро дар кишварҳои арабӣ бештар мушоҳида намудан мумкин аст. Аммо ҳаракатҳои наҳзатӣ ва эҳёгарӣ (салафиягарой) дар ислом аз асрҳои IX (ҳанбалиҳо) аллакай пайдо гардида буд ва дар кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла дар шакли ваҳҳобия дар Арабистони Саудӣ, ҳизбу ҳаракатҳои ба он наздик дар Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Индонезия, дар шакли ваҳҳобияи нав дар Осиёи Марказӣ ва Қавқоз то ба имрӯз мавҷудияти худро идома медиҳанд. Олими араб М. Ҳасан қайд менамояд, ки мафҳуми «ваҳҳобия» одатан дар муносибат бо пайравони ин ҷараён, ки дар Арабистони Саудӣ ҳастанд, истифода бурда мешавад, аммо нафаронро салафӣ меноманд, ки берун аз ҳудуди Арабистон ғайриҷаҳонӣ мебаранд, ҳол он ки салафӣҳо низ ғояҳои ваҳҳобияро ҷонибдорӣ мекунанд [45, с.37]. Ваҳҳобия ҳаракати динию сиёсӣ мебошад, ки пайравони он мусулмонони суннимазҳаб ҳастанд ва номи ин ҳаракат аз номи асосгузори он Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб гирифта шудааст. Ба ғайр аз ин, як зумра ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ, ки таълимоти исломро ҳамчун силоҳи идеологӣ истифода мекунанд, ҳамчун ташкилотҳои радикалистӣ аз ҷониби як қатор давлатҳои ғайриисломӣ маблағгузорӣ ва дастгирӣ меёбанд. Махсусан, дар раванди низоъҳои сиёсии Шарқи Наздик давлатҳои гуногуни

олам бо ташкилотҳои экстремистию радикалистӣ бо назардошти манфиатҳои худ бархӯрд намудаанд ва чунин тамоюлот то ба имрӯз идома дорад.

Ҳамин тариқ, бунёдгариҳои исломӣ, салафия ва ваҳҳобияро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо хусусияти радикалӣ доранд. Танҳо марҳилаҳои таърихии пайдоиш ва ҷанбаҳои ғоявӣ дар байни онҳо тафовути на он қадар бештарро ба вуҷуд меоварад. Дар шароити имрӯза бошад радикализми исломӣ тамоми ғояҳои радикалӣ – аз бунёдгарӣ сар карда, то экстремизм ва терроризмро дар худ нигоҳ медорад. Аммо як ҳолатро махсус таъкид бояд кард, ки радикализми исломӣ бо дини ислом ҳеҷ монандӣ надорад. Ин паҳлуи масъаларо муҳаққиқи исроилӣ Э. Сиван хеле бамаврид қайд намудааст. Ба андешаи ӯ, бавучудоваранда ва паҳнкунандаи экстремизм ва терроризм исломи радикалӣ мебошад, ки онро ҳеҷ гоҳ бо исломи асли ҳамаҷае дониш мумкин нест. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2010 дар ин бора таъкид намуда буданд, ки: «террорист ватан, миллат, дин ва мазҳаб надорад ва ба роҳ мондани сиёсати дугона нисбат ба нерӯҳои террористӣ дар ҳама ҳолатҳо бояд қатъиян маҳкум карда шавад» [158]. Соли 2018 бошад Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳбати дар маросими ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгарии ҳушунатомез» қайд намуданд, ки: «Террорист - террорист аст ва ӯ ҳеҷ гоҳ “худӣ” ё “бегона” ва ё “таҳаммулгарову” “тундгаро” буда наметавонад» [174].

Ҳама гуна экстремизм ва терроризм хусусияти радикалистӣ дорад. «Зеро экстремизм ифодагари ҷонибдорӣ андешаҳои ифротӣ буда, меъёрҳо ва қоидаҳои дар ҷомеа мавҷударо пурра инкор менамояд. Экстремизме, ки дар ҳаёти сиёсии ҷомеа зоҳир мешавад, экстремизми сиёсӣ мебошад; экстремизме, ки дар соҳаи муносибатҳои динию мазҳабӣ зоҳир мешавад, экстремизми динӣ номида мешавад» [20]. На танҳо дар дини ислом, балки дар ҳамаи динҳо унсурҳои экстремистӣ мавҷуданд. Фаъолони догматизми динӣ дар бештари мавридҳо экстремизмро барои амалӣ намудани мақсадҳои

сиёсии худ истифода намуда, бо ёрии он анҷом додани мухолифат ва эътирозхоро асоснок менамоянд. Яке аз таърифҳои маъмули экстремизми диниро мутахассисони Маркази таҳқиқоти стратегии Россия пешниҳод намудаанд. «Дар таҳқиқоти онҳо зери мафҳуми «экстремизми динӣ» аз ҷониби гурӯҳҳои радикалии исломӣ бо мақсади ғасби ғайриқонунии ҳокимияти сиёсӣ истифода гардидани ғояҳо ва андешаҳои динӣ, инчунин истифода гардидани роҳу усулҳои ғайриқонунии муборизаи сиёсӣ, ки пеш аз ҳама, бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузори давлат мувофиқат намекунад, фаҳмида мешавад» [20, с.18].

Шарқшинос ва арбоби давлатию сиёсии шинохтаи рус Е.М. Примаков низ ба тафовутҳои байниҳамдигарии масъалаҳои дар боло матраҳгардида диққати худро равона карда, қайд намуда буд, ки «Барои фаҳму дарки ояндаи кишварҳои мусулмонӣ ва муносибатҳои мутақобилаи онҳо бо кишварҳои дигар зарур доништа мешавад, ки байни бунёдгарии исломӣ ва экстремизми исломӣ фарқ гузошта шавад. Падидаи аввал ба монанди бунёдгарии динҳои дигар тарбияи динии мусулмонон ва риояи анъанаҳои диниро пайгирӣ менамояд. Падидаи дуюм бо роҳи зӯроварӣ ҳам дар дохили як кишвар ва ҳам дар кишварҳои дигар паҳн намудани модели давлатдорӣ исломӣ ва ҷорӣ намудани қоидаҳои рафтори исломиро мақсади худ қарор медиҳад. Чунин амалҳо танҳо бо роҳи маҷбурнамоӣ ва зӯроварӣ анҷом дода мешаванд» [35, с.19].

Бо вучуди он ки радикализми исломӣ падидаи мураккаб ва гуногунпаҳлуст, дар он ду чараёни аз рӯйи методҳои фаъолият аз ҳамдигар фарқкунандаро нишон додан мумкин аст: чараёни радикалистии муътадил ва чараёни радикалистии ифротӣ (экстремистӣ). Ҳарчанд чунин гурӯҳбандӣ шартӣ бошад ҳам, ба воситаи он хусусияти ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ва роҳу усулҳои дар амал татбиқ намудани мақсадҳои онҳоро муайян намудан мумкин аст. Зеро тибқи андешаҳои идеологҳои радикализми исломӣ «давлати исломӣ» ва «тартиботи исломӣ»-ро ҳам бо роҳи осоишта ва ҳам бо роҳи ғайриосоишта (ба воситаи зӯроварӣ ва хушунат) ташкил намудан

мумкин аст. Агар усули якумро фаъолони ҷараёни радикалистии муътадил интихоб намуда бошанд, усули дуюми дар амал татбиқ намудани мақсадҳои хоси радикалистони ифротӣ мебошад.

Ба ҷараёни радикалистии муътадил як қатор ташкилоту созмонҳои динӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва сарварони сиёсӣ дохил мешаванд, ки онҳо барои амалӣ намудани мақсадҳои худ истифодаи методҳои экстремистӣ ва террористиро инкор менамоянд. Бинобар ин, усули асосии муборизаҳои онҳо анҷом додани тарғиботу ташвиқот дар байни аҳоли, даъват барои иҷрои расму русуми исломӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд радикалистони исломӣ ниҳодҳои демократиро инкор намоянд ҳам, дар кишварҳои худ барои расидан ба мақсади сиёсӣ, ғолиб омадан дар интихоботҳо ва мувоҷеҳ нашудан ба таъқибот аз усулҳои экстремистию террористӣ даст мекашанд.

Ҳизбу ҳаракатҳои радикалистии муътадил дар як қатор кишварҳо ба таври қонунӣ фаъолият менамоянд (Эрон, Судон, Яман ва ғ.), дар баъзе кишварҳои дигар фаъолияти онҳо қисман қонунӣ ба назар мерасад (Миср, Лубнон, Арабистони Саудӣ), ва дар бархе аз кишварҳо умуман ғайриқонунӣ дониста мешаванд. Дар чунин шароит ба назар гирифтани идеологияи давлатӣ, барномаҳои сиёсии ҳизбу ҳаракатҳо, мақсадҳои сиёсии онҳо хеле муҳим аст.

Ташкилот ва ҳизбу ҳаракатҳои радикалистии муътадил, ки фаъолияти онҳо қонунан иҷозат дода шудааст, ғояҳои худро бе мамоният дар байни аҳоли паҳн менамоянд, меъёрҳои демократии сохтори давлатиро эътироф намуда, ҷонибдори сулҳ ва муқобили зӯроварӣ будани худро намоишкорона тарғиб мекунанд. Сарфи назар аз ин, онҳо тамоми неруи худро барои муттаҳид намудани дигар қувваҳои исломӣ сарф намуда, ба даст овардани ҳокимиятро мақсади ниҳонии худ қарор медиҳанд. Дар як қатор кишварҳо табақаи ҳукмрон аз тарси бештар нашудани шиддати иҷтимоӣ ва ба мавқеъҳои экстремистӣ тела надодани ташкилотҳои мазкур маҷбур мешавад, ки бо чунин тарзи фаъолият тоқат намояд.

Ҳизбу ҳаракатҳои фаъолиятшон қисман қонунӣ ташкилотҳои исломии тарзи фаъолиятшон омехта мебошанд. Чунин ташкилотҳо барои амалӣ намудани нақшаҳои худ дар сохтори хеш ду гурӯҳ таъсис медиҳанд: гурӯҳи қонунӣ ва ғайриқонунӣ. Масалан, «Ихвон-ул-муслимин» дар Миср, «Ҳизбуллоҳ» дар Лубнон ва ғ. ба чунин навъи ҳизбу ҳаракатҳо дохиланд. Ин навъи ташкилотҳо дар фаъолияти қонунии худ ба корҳои башардӯстона, аз ҷумла сохтани масҷидҳо, мактабҳо, боғчаҳои бачагона, додани кӯмакпулӣ ба ниёзмандон ва ғ. машғул мешаванд, аммо дар ин раванд тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарой ва бештар намудани пайравони худро ҳадафи аслии худ мешуморанд. Шояд ғайриқонунии ин ташкилотҳо ҷонибдори ғояҳои экстремистӣ ва бо роҳи зӯроварӣ расидан ба мақсадҳояшон мебошад. Бинобар ин, онҳоро аз рӯйи чунин тарзи фаъолият радикалистони ифротӣ (экстремистӣ ва террористӣ) номидан мумкин аст.

Фаъолияти радикализми исломии ифротӣ дар муқобили ҳар давлате, ки равона шуда бошад, на танҳо ғайриқонунӣ аст, балки таҳдид ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии ин кишвар дониста мешавад. Радикализми исломии ифротӣ дорои чунин нишонаҳо мебошад: характери минтақавӣ ва байналмилалӣ доштани фаъолияти он, бераҳмона истифода намудани амалҳои террористӣ дар муқобили аҳолии осоишта, ба ҳар гуна вазъият мутобиқ намудани худ, дар муборизаҳои худ истифода намудани воситаҳои навини иттилоотӣ коммуникатсионӣ, дар фаъолияти сиёсӣ ва таблиғотии хеш истифода намудани роҳи усулҳои гуногун ва дастовардҳои навини илму техника. Мақсадҳоеро, ки радикалистони исломии ифротӣ пайгирӣ мекунанд, амалинашаванда ва ҳаёӣ мебошанд. «Пурра аз байн бурдани тартиботи ҷаҳонӣ ва дар ҷойи он дар заминаи шариати ислом ташкил намудани тартиботи нав, аз ҷумла давлатҳои исломӣ ва хилофати исломӣ мақсади ҳаёлии онҳо мебошад» [41, с.10].

Агар шояҳои муътадил ва ифротии ҳизбу ҳаракатҳои радикалистии исломӣ аз ҳамдигар тафовут дошта бошанд ҳам, дар дараҷаи муайян алоқамандии онҳо ба мушоҳида мерасад. Баъзан вақт дидан мумкин аст, ки

ҳаракатҳои радикалии муътадил дар вазъияти нугувори худ ташкилотҳои радикалистии ифротиро барои кӯмак даъват намуда, бо онҳо ҳамкорӣ менамоянд. Аммо дар умум мушоҳида мегардад, ки ташкилотҳои радикалистии муътадил дар изҳороти расмӣ худ ҳама гуна амалҳои террористии радикалистони ифротиро маҳкум намуда, худро аз онҳо ҷудо кардани мешаванд. Дар навбати худ, ташкилотҳои экстремистӣ (радикализми ифротӣ) ҳизбу ҳаракатҳои муътадилро барои садоқатманд буданашон бо ҳокимият хоинони дин эълон мекунанд. Бо вуҷуди ин ҳама мақсади умумии онҳо, яъне эҳёи арзишҳои динӣ, ташкил намудани тартиботи исломӣ ва давлати исломӣ ҳамаи онҳоро барои ҳамкорӣ водор месозад.

Типологияи дигаре, ки дар омӯзиши радикализми сиёсӣ хеле арзишманд аст, ин типологияи ба радикализми реформистӣ ва экстремистӣ ҷудо намудани ин падида мебошад. Дар робита бо хусусиятҳои ин навъбандӣ чанд масъаларо ба назар гирифтани зарур аст. Аввал ин, ки нишондоди аз ҳама муҳимми типологияи мазкурро усулҳои муборизаи сиёсӣ ташкил медиҳанд. Масалан, радикализми реформистиро баъзан радикализми муътадил меноманд. Зеро ҷонибдорон ва пайравони он дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба воситаи ислоҳот ва усулҳои ғайризӯроварона меҷӯянд дар амал татбиқ менамоянд. Чунин хусусият дар радикализми чап ва рост ба мушоҳида мерасад. Аммо радикализми экстремистӣ бошад, дар ҳама маврид усулҳои зӯроваронаро ҳамчун воситаи расидан ба мақсадҳои сиёсии худ интихоб менамоянд. Аз ҷумла, ташкили инқилоб, табaddулотии давлатӣ, эътирозҳои оммавӣ, истифодаи терроризм, тарғибу ташвиқи ғояҳои террористию экстремистӣ ва ғ. усулҳо ва воситаҳои радикализми экстремистӣ мебошанд. Дар забони тоҷикӣ чунин навъи радикализмро ба воситаи мафҳуми «тундгароии хушунатомез» ифода менамоянд, ки бо моҳияти он хеле мувофиқ аст. Типологияи мазкур барои таҳқиқи хусусиятҳои радикализми сиёсӣ арзиши зиёди методологӣ дорад. Ба воситаи типологияи мазкур тафовути байниҳамдигарии радикализм аз экстремизм, терроризм ва дигар падидаҳои номатлуб дар сатҳи зарурӣ нишон дода мешавад.

Дар маҷмӯъ, радикализм категорияи умумие мебошад, ки дар заминаи мақсадҳои идеологӣ ва роҳи усулҳои дар амал татбиқ намудани онҳо барои тағйир додани сохтори ҷамъиятӣ кӯшиш менамояд. Ислохотгарой (реформизм) ҳаракати радикалистие мебошад, ки одатан дар доираи сохтори ҷамъиятии мавҷуда мақсадҳои идеологии худро ба амал баровардан мехоҳанд. Масалан, демократизатсия, либерализатсия, рушди иқтисоди бозаргонӣ, ё ин ки баръакс эҳёи арзишҳои сохтори ҷамъиятии пештара. Экстремизм (ифротгарой) ҳаракати иртиҷоии радикалистие мебошад, ки мақсади идеологии онро аз байн бурдани сохтори ҷамъиятӣ мебошад. Аз ин рӯ, экстремизми иҷтимоӣ-сиёсӣ, экстремизми динӣ-сиёсӣ, экстремизми этникӣ, фарҳангӣ ва ғ.-ро мушоҳида намудан мумкин аст [25, с.14-18]. Терроризм дар илмҳои сиёсӣ ҳамчун усули ҳалли мақсадҳои экстремистӣ шинохта шудааст. Терроризмро ифротгароён дар лаҳзаҳои зарурӣ, масалан дар раванди баргузориҳои интихоботҳо, инқилобҳои ранга, табaddулотии давлатӣ ва тағйир додани вазъияти сиёсӣ ҳамчун усули расидан ба мақсад истифода мебаранд. Чунонки ба мушоҳида мерасад, радикализм аз падидаҳои дигари номбаршуда (экстремизм, терроризм ва ғ.) на танҳо тафовут дорад, балки мазмуни нисбатан васеътарро ифода мекунад. Ба ибораи дигар, ҳамаи падидаҳои номбаршуда унсuri таркибии радикализм мебошанд. Яке аз масъалаҳои, ки мураккабии радикализми сиёсиро асоснок намуда, таҳқиқи маҷмуии онро тақозо мекунад, маҳз дар чунин ҳолат ифода меёбад.

Дар таҳқиқоти олимони Ғарб тафовутҳои байниҳамдигарии типологияи мазкур то андозае нишон дода шудаанд. Чунончи, ба андешаи онҳо, радикализми экстремистӣ аз рӯйи табиати худ зиддидемократӣ мебошад. «Вай барои бекор намудани демократияи конститутсионӣ ва аз байн бурдани волоияти қонун кӯшиш менамояд. Аз ин рӯ, ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ аз сабаби он ки ба идеологияҳои аз худашон фарқкунанда нафратдоранд, дар ҷомеаҳои либералию демократӣ дар доираи қонун фаъолият карда наметавонанд» [105]. Аммо радикализми реформистӣ дар сурати дар худ нигоҳ доштани хусусияти прогрессивӣ метавонад дар ҷомеаи демократӣ

вучуд дошта бошад. Радикализми реформистӣ танҳо дар муқобили табақаи ҳукмрон қарор мегирад, аммо радикализми экстремистӣ на танҳо дар муқобили синфи ҳукмрон, балки дар муқобили онҳое мубориза мебаранд, ки андешаҳояшонро қабул надоранд. Ифротгароён ахлоқи алоҳидаеро пайравӣ мекунанд, ки хоси гурӯҳи онҳост. Ислоҳотгароён бошанд дар аксар маврид ба ахлоқи универсалӣ ва арзишҳои умумӣ таъя менамоянд. Радикализми реформистӣ ба мероси сиёсии давраи Эҳё таъя намуда, пешрафти инсоният ва боварӣ ба нуруи ақлу хирадро тарғиб менамояд. Радикализми экстремистӣ бошад, бо низоми боварҳои ирратсионалӣ, дар бештари мавридҳо бо боварҳои динию мазҳабӣ асос ёфта, дар заминаи онҳо меҳаҳад ҳаёти ҷамъиятиро тағйир диҳад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи навъҳо ва шаклҳои зоҳиршавии радикализми сиёсӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои бевоситаи ин падида дар шароити гуногун муайян карда шаванд. Инчунин, омӯзиши ин масъала барои муайян намудани раванди тағйирёбии ин падида заминаи назариявӣ методологӣ фароҳам меоварад. Дар маҷмӯъ, раванди ташаккулёбии радикализми сиёсӣ дар тули се қарни сипаришуда нишон медиҳад, ки дар навбати аввал ин падида дар шакли радикализми ҷап ва рост зоҳир мешавад. Вобаста ба шаклҳои зоҳиршавии ҷараёнҳои инкилобӣ навъҳои зерини радикализмро нишон додан мумкин аст: радикализми демократӣ; радикализми миллӣ ва миллӣ-озодихоҳӣ; радикализми иҷтимоӣ; радикализми сотсиалистӣ; радикализми зиддисотсиалистӣ; радикализми модернистӣ; радикализми ҳалқӣ-сотсиалистӣ; радикализми динӣ. Инчунин аз рӯйи усулҳо ва воситаҳои муборизаи сиёсӣ радикализми реформистӣ ва экстремистиро низ аз ҳам ҷудо намудаанд. Таҳқиқи типологияи радикализми сиёсӣ муайян намуд, ки дар минтақаҳои гуногуни олам вобаста аз мавқеи ҷуғрофии давлат, хусусиятҳои фарҳангии маънавӣ, вазъи иҷтимоӣю иқтисодии ҷомеа зухуроти радикализм низ метавонад шакли худро тағйир диҳад. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, бахусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон радикализми динӣ-сиёсӣ дар симои ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ зоҳир мегардад ва ба амнияти

миллии кишварҳои мазкур ба таври воқеӣ таҳдид менамояд. Ҳизбу ҳаракатҳои радикалию экстремистие, ки зери шиори дини ислом фаъолият менамоянд, барои расидан ба мақсадҳои худ, яъне ба даст овардани ҳокимият ва тағйир додани сохти конститутсионии давлат истифодаи ҳама гуна зӯроварию раво мебинанд. Ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон чанд маротиба шохиди чунин воқеаву ҳодисаҳо гардидаанд ва айни замон низ таъсири манфии радикализми диниро эҳсос менамоянд.

БОБИ II. ЗУҲУРИ ҲИЗБУ ҲАРАКАТҲОИ РАДИКАЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ҲАӢТИ СИЁСИИ ҶОМЕА

2.1. Радикализм ҳамчун воситаи муборизаи сиёсӣ

Бо мақсади муайян намудани нақш ва мавқеи радикализм дар раванди баамалоии муборизаҳои сиёсӣ нишон додани шаклҳои таърихӣ муборизаҳои сиёсӣ ва дар заминаи онҳо ташаккул ёфтани радикализми сиёсӣ зарур дониста мешавад. Чи тавре ки дар зербоби 1.1. ишора гардид, радикализми сиёсӣ дар охири асри XVIII дар Англия пайдо шудааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки дар давраҳои пештараи таърихӣ инсоният бо ғояҳо ва тамоюлҳои радикалӣ рӯ ба рӯ нашуда буд. Аз давраҳои қадим, аниқтараш баъди пайдоиши сиёсат ва давлат муборизаҳои сиёсӣ оғоз гардиданд, ки дар ин раванд руҳияи радикалӣ ва усулҳои радикалии фаъолияти сиёсӣ инсониятро доимо ҳамроҳӣ намудаанд. Аммо дар охири асри XVIII дар Англия радикализм на танҳо ҳамчун падидаи сиёсӣ, балки ҳамчун падидаи фалсафӣ, адабӣ, динӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ дар кишрҳои гуногуни ҷомеа густариш пайдо кард. То ин давраи таърихӣ дар ин кишвар тасаввуроти одамон дар бораи ҳокимият, сиёсат, давлат ва меъёрҳои адолати иҷтимоӣ пурра ташаккул ёфта буд. Ғояҳои прогрессивии давраи Эҳё ба тағйирёбии афкори ҷамъиятӣ таъсири амиқ расониданд. Дар чунин шароит ғояҳои секулярӣ (дунявӣ), махсусан ғояи давлати дунявӣ ҳамчун таълимоти радикалӣ дар муқобили монархияи теократӣ қарор гирифт. Аммо шакли мукамалтари радикализми сиёсӣ дар давраи баамалоии инқилоби Фаронса ба мушоҳида расид.

Инқилоби Фаронса диктатураи яқобинҳоро ба вучуд овард. Дар ин давра аллакай хусусиятҳо ва нишонаҳои муҳимтарини радикализми сиёсӣ ташаккул ёфта буд. Аввал ин, ки ғояҳо ва фаъолиятҳои радикалистон дар муқобили ниҳодҳои асосии ҷомеа, ки дар заминаи анъанаҳои пештара побарҷо буданд, равона карда шуд. Дуюм, намояндагони ҳаракати радикалӣ ҳимояи манфиатҳои мазлумонро ҳадафи асосии худ эълон намуда, амалҳои

худо бо зарурати ҳимояи кишрҳои заифи ҷомеа ҳақ баровардани шуданд. Аз ҷумла, яқобинҳо худро «санкюлот» (фар. sans – бе, culotte – шимҳои кӯтоҳ) номида, бо камбизоатони шаҳрншин ҳамтақдир нишон додан меҳостанд. Сеюм, инқилобгароён – равшанфикрони он давра чунин эълон мепоштанд, ки гӯё оммаи мардум мақсад ва вазифаҳои дигаргуниҳои инқилобиро мустақилона дарк карда наметавонад, аз ин рӯ, ақаллияти инқилобие, ки барои дарки сабабҳои асосии вазъияти ногувори мазлумон қодир аст, бояд аксарияти сиёсии камфаъолро идора намояд. Аз таърих маълум аст, ки натиҷаи чунин муборизаҳои сиёсӣ оқибат ба ташаккули диктатураи яқобинҳо оварда расонд, аммо барои мо дар сатҳи муташаккил пайдо шудани радикализми сиёсӣ дар ин давраи таърихӣ хеле ҷолиб аст.

Дар давраҳои минбаъдаи таърихӣ хусусиятҳои муҳимми радикализми сиёсии фаронсавӣ дар кишварҳои дигар ва аз ҷониби неруҳои сиёсии гуногун истифода шуданд. Хусусияти радикализми инқилоби Фаронса, пеш аз ҳама, ба воситаи нишондоди якуми дар боло номбаргардида муайян карда мешавад. Дигаргун намудани ниҳодҳои асосии ҷомеа ҳамчун нишонаи аввалини радикализми сиёсӣ дар давраи инқилоби Фаронса возеҳу равшан буд. Чи тавре ки маълум аст, инқилоби Фаронса, пеш аз ҳама, ба муқобили ашрофзодагон ва руҳониён равона шуда буд. Аз ин рӯ, сохтори аристократӣ ва теократии ҷомеа объекти асосии радикалистон интиҳоб гардид. Онҳо сохтори идеалии ҷомеаро дар шиори зерин ифода менамуданд: «Озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ». Дар маҷмӯъ, радикализми охири асри XVIII дар шакли мукаммали худ дар дохили идеологияи либерализм ташаккул ёфт. Ҳарчанд ғояи «озодӣ» унсури таркибии онро ташкил дода бошад ҳам, ғояҳои «бародарӣ» ва «баробарӣ» ба гӯшаи фаромӯшӣ рафтанд. Дар ин давра дар муқобили радикализми либералӣ консерватизм ҳамчун ҷараёни идеявӣ сиёсӣ ба майдон омад. Бори аввал мафҳуми «консерватизм» аз ҷониби мутафаккири асри XIX фаронсавӣ Ф.Шатобриан пешниҳод гардидааст [173]. Консерватизм дар оғоз идеологияи феодалии давраи инқилоби Фаронса –

идеологияеро, ки барои ҳифзи арзишҳои феодали ва афзалиятҳои дарборӣ кӯшиш менамуд, ифода мекард.

Ба шикаст рӯ ба рӯ гардидани инқилоби Фаронса маънои шикасти ғояҳои радикалиро намошт. Аллакай аз миёнаҳои асри XIX сар карда, дар натиҷаи мустаҳкамшавии пояҳои сармоядорӣ, либерализм ба меъёрҳои асосии сохтори давлатдорӣ аксари кишварҳои аврупоӣ таъсиррасониро шуруъ кард. Идеологияе, ки дар давраҳои пештара хусусияти радикалӣ дошт, тасаввуроти бунёдии одамонро дар бораи ниҳодҳои демократӣ ташаккул медиҳад ва баъди эътироф гардидану мустаҳкам шудани ниҳодҳои мазкур, аз катори ҳаракатҳои радикалӣ худро берун мекашад.

Рушди сармоядорӣ, ки ба мустаҳкамшавии мавқеи либералҳо боис гардида буд, дар солҳои минбаъда натавонист масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоиро ҳал намояд. Дар чунин шароит ба сахнаи сиёсии таърих гурӯҳи иҷтимоии наво, ки аз сохтори ҷамъиятии мавҷуда азият мекашид, ворид гардид. Ноухдабароии ғояҳои либералӣ дар самти ҳалли масъалаҳои иҷтимоии синфи коргар, боиси аз сари нав дида баромадани мавқеи ногувори онҳо шуд. Дар ин давра синфи коргар аллакай озодиҳои шахрвандиро соҳиб гардида, барои мубориза шароити сиёсӣ фароҳам омада буд. Ба андешаи идеологҳои синфи коргар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба воситаи иқтисодиёт имконпазир мегардад. Дар чунин шароити тезу тунд идеологияи сотсиализм ташаккул ёфт, ки мақсади асосии он аз байн бурдани тарзи истехсолоти сармоядорӣ интиҳоб карда шуд. Ҳамин тариқ, хусусияти радикалии идеологияи сотсиалистӣ дар талаби тағйир додани сохтори иқтисодии ҷомеа зоҳир мегардад.

Муайян намудани идеологияи сотсиалистӣ ҳамчун ҳаракати радикалистии давраи сармоядорӣ ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки идеологияи либералии пештар хусусияти радикалистидошта акнун хусусияти консервативӣ ба худ гирифтааст. Рушди нобаробари иҷтимоӣ иқтисодӣ дар кишварҳои гуногун барои онҳо маънои онро дошт, ки аксари масъалаҳои ҳалталаби ҷомеа дар маркази диққати либерализме қарор дорад, ки дар

марҳилаи аввали пайдоиш аст. Бо назардошти хусусиятҳои бевоситаи ташаккулёбии идеологияи сотсиалистӣ гуфтан мумкин аст, ки радикализм ҳамчун нишонаи идеологияи либералӣ ба таркиби сотсиализм мегузарад ва хусусияти радикалии либерализм коҳиш меёбад.

Ҳаракатҳои сотсиалистӣ дар баробари самтгирҳои худ нисбат ба барҳам задани ниҳодҳои сохтори ҷамъиятӣ, нишонаҳои дигари радикализми давраҳои пештараи таърихи дар худ ташаккул медиҳад. Сотсиалистон худро ҷимоятгари қишрҳои заиф ва мазлум муаррифӣ намуда, бо ин роҳ дар муборишаҳои сиёсии худ дар муқобили сохтори сармоядорӣ ҷонибдори бештар пайдо мекунанд. Аз ҷониби дигар фаъолони ҳаракати сотсиалистӣ доимо иброз медоранд, ки оммаи мардум моҳияти аслии назарияи пешрафти ҷамъиятиро дуруст сарфаҳм рафта наметавонад, аз ин рӯ, барои ташкил намудани ҳаракатҳои инқилобӣ, сарнагун кардани сохтори сармоядорӣ ва барои сохтани ҷомеаи нав инқилобгарони касбиро роҳбар таъин менамоянд.

Ҳаракатҳои радикалие, ки дар ин мубориша ғалаба ба даст меоранд, диктатураи пролетариатро ташкил мекунанд. Муборишаи сотсиалистон таърихи муборишаи яқобинҳои Фаронсаро ба хотир меоварад, ки ҳам аз рӯйи нишонаҳои радикалӣ ва ҳам аз рӯйи натиҷаҳои мубориша дар як шакл ба амал меоянд. Аз сабаби он ки дар ҳудуди Россияи подшоҳӣ сотсиалистон дар муқобили ашрофзодагони консерватор қарор доштанд, ин муборизаро либералҳо на танҳо ҷонибдорӣ намуданд, балки дар он иштироки бевосита меварзиданд. Инқилоби февралӣ соли 1917 аз рӯйи мақсад ва мундариҷаи худ инқилоби либералӣ ба шумор меравад. Зеро дар он мубориша бо ашрофзодагони консерватор ва ба даст овардани озодиҳои иқтисодию шахрвандии либералӣ масъалаҳои марказӣ ба шумор мерафт. Дар навбати худ болшевикон, ҳамчун радикалистони сотсиалистӣ, арзишҳои демократиро инкор накарда бошанд ҳам, аз сабаби майл намудани либерализм ба сохтори сармоядорӣ онро қабул надоштанд [55, с.28]. Чунин муносибатҳои оштинопазир 25 октябри соли 1917 бо ғалаби сотсиалистон анҷом пазируфт.

Баъд аз ин воқеаи муҳимми таърихӣ муборизаҳои сиёсӣ хусусиятҳои навро соҳиб мешаванд ва дар ин замина шаклҳои зоҳиршавии радикализми сиёсӣ низ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Дар кишварҳои аврупоӣ, ки ниҳодҳои демократию сармоядорӣ мустаҳкам шудаанд, шакли зоҳиршавии консерватизм ва радикализм хеле тағйир меёбад. Баъди ғалабаи сотсиалистон дар Инқилоби Октябри соли 1917 идеологияи либералие, ки дар давраҳои пештар хусусияти радикалӣ дошт, бештар хусусияти консервативӣ касб менамояд ва барои ғимояи худ талош мекунад. Дар чунин шароит ҳаракати радикалӣ идеологияе ғаҳмида мешавад, ки акнун ғояҳои либералиро ҳамчун анъанаҳои қаблӣ мешуморад. Чунин вазъият дар асри XX бо идеологияи сотсиализм ва коммунизм рух медиҳад. Махсусан, дар вазъияти ташаккулёбии ҷаҳони дуқутба идеологияи коммунистӣ зери таъсири ғояҳои либералӣ қарор гирифта, стратегияи муҳофизатиро дар худ ташаккул медиҳад ва хусусияти консервативӣ мегирад. Дар маҷмӯъ, дар миёнаҳои асри XX ҳар дуи идеологияҳои номбаргардида худро муҳофизат намуда, хусусияти консервативӣ пайдо менамоянд, аммо барои аз байн бурдани якдигар хусусияти радикалии хешро нигоҳ медоранд. Зери фишору таъкиб қарор додани руҳияи ғарбгарой дар Иттиҳоди Шуравӣ ва маккартизм¹ дар ИМА, ба таври ғаёол ҷустуҷӯ ва дастгирӣ намудани шарикони идеологӣ дар лагери сиёсӣ идеологии рақибӣ худ, тавсеаи миқёси тарғибу ташвиқи афзалиятҳои сохтори ҷамъиятии худ ва монанди ин барин равандҳои оштинопазир шаҳодат аз он медоданд, ки зухуроти консерватизм ва радикализм ба муносибатҳои сиёсии дохилидавлатӣ ва муборизаҳои сиёсии байнидавлатӣ табдил ёфта буданд. Масъалаи мансубияти идеологии радикалистони «ҷаҳони сеюм» дар заминаи кутбҳои ҷаҳонӣ баҳогузорӣ мегардад. Онҳо бар ивази садоқати идеологӣ дастгирӣ ва кумакҳои молияву иқтисодӣ пайдо менамуданд.

¹ Ҳаракати ҷамъиятии солҳои 1940-1957 дар ИМА, ки онро сенатор Ҷозеф Рэймонд Маккарти созмон дода буд. Ҳаракати мазкур барои тарғибу ташвиқи руҳияи зиддикоммунистӣ ва таъкиб намудани ҷонибдорони коммунистон ташкил гардида буд.

Чи тавре ки маълум аст, дар охири асри XX тавозуни қувваҳо вайрон гардид ва дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ҷаҳони дуқутба аз байн рафт. Чунин воқеаҳои таърихӣ аз як ҷониб боиси мустақкамшавии арзишҳои либералӣ ва тавсеаи онҳо дар кишварҳои дигари олам гардида, инъикосгари идеалҳои ҷомеаи ғарбӣ доништа мешаванд. Аз ҷониби дигар дар таърихи навин масъалаҳои ҷалталабе пайдо мегарданд, ки дар муқобили либерализм баромад намуда, сохтори ҷамъиятии мавҷударо зерӣ фишор қарор медиҳанд. Дар чунин шароит хусусиятҳои консервативии либерализм бештар гардида, стратегияҳои нави муҳофизатӣ ва пешгирикунандаро ба вуҷуд меоваранд. Маҳз дар зерӣ таъсири чунин равандҳои оштинопазир дар ибтидои асри XXI радикализми исломӣ пайдо мегардад, ки пурра хусусияти сиёсӣ дорад ва айни замон яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ва равандҳои оштинопазир сиёсати ҷаҳониро ташкил медиҳад. Дар таҳқиқу баррасии радикализми сиёсии замони муосир чунин омилҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Зеро ҳамаи нишонаҳои радикализми асрҳои гузашта хоси радикализми замони муосир низ мебошанд. Масалан, тақия намудан ба кишрҳои осебпазир, норозиён, бекорон, камбизоатон ва ғ. дар радикализми даврҳои қаблӣ низ вуҷуд дошт. Қобили қабул надонистани сохтори сиёсӣ ҷамъиятии ҷомеа, ки имрӯз дар таълимоти радикалистони исломӣ дида мешавад, хоси радикализми асрҳои гузашта мебошад. Ташкил намудани гурӯҳҳои эътирозӣ, роҳбарӣ намудани онҳо ва бо ин роҳ дар амал татбиқ сохтани мақсадҳои сиёсӣ низ дар даврҳои дигар хоси радикализм буд ва имрӯз ин хусусиятро радикализми муосир дар худ нигоҳ медорад. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки нишонаҳои радикализми сиёсӣ дар ҷанд асри охир бетағйир боқӣ мондаанд, аммо бо назардошти рушди ҷамъият дар раванди муборизаҳои сиёсӣ радикалистон дастовардҳои навини илму техникаро ба таври васеъ истифода менамоянд. «Махсусан, тавсеаи шабакаи интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба радикалистон имкониятҳои навро фароҳам овардаанд. Хусусияти дигари радикализми сиёсии замони муосир дар он ифода меёбад,

ки онро абаркудратҳо ҳамчун воситаи амалӣ гардонидани мақсадҳои геостратегии худ ва ҳимояи манфиатҳои геосиёсии худ истифода мебаранд» [112]. Масалан, дар ҷаҳони ислом шумораи зиёди ташкилотҳои террористии экстремистие мавҷуданд, ки аксари онҳо аз ҷониби кишварҳои ғайриисломӣ ва боқимондаашон аз ҷониби худи кишварҳои исломӣ маблағгузорӣ мешаванд. Чунин воқеият барои хадамоти истихборотӣ возеҳу равшан аст.

Радикализми сиёсӣ ҳамчун категорияи муҳимми илмҳои сиёсӣ бо роҳи воситаҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Махсусан, ҳангоми омӯзиши масъалаҳои муборизаи сиёсӣ ва субъектони муборизаи сиёсӣ, ки ташкилотҳои террористии экстремистӣ низ яке аз субъектҳои он доништа мешаванд, истифодаи усулҳои гуногуни таҳқиқот имкон медиҳад, ки моҳият, хусусият ва мақсадҳои идеологии онҳо возеҳу равшан гардонда шавад. Дар миёни методҳои гуногуни таҳқиқотӣ таҳлили функционалӣ дар омӯзиши радикализми сиёсӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Зеро таҳлили функционалӣ имкон медиҳад, ки дар низоми муносибатҳои сиёсӣ ва дар системаи сиёсӣ омилҳои манфии радикализми сиёсӣ муайян карда шавад. Радикализми сиёсӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ сиёсӣ дар ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятии ҳар мамлакат як қатор вазифаҳои мушаххасро иҷро менамояд. Дар миёни онҳо вазифаи сафарбарнамоиро махсус ишора намудан зарур аст. Масалан, ғаёломи радикализми сиёсӣ бо истифода аз идеологияи радикалӣ ва таҷрибаи пешбурди сиёсати радикалӣ нафаронро, ки аз ҳокимият ва системаи сиёсӣ норозиянд, дар атрофи андешаҳои ифротӣ муттаҳид менамоянд ва онҳоро дар муқобили ҳукумат равона месозанд. Аммо мавҷудияти руҳияи радикалӣ ва ғаёлнокии пайравони он ба намоёндагони ҳокимияти давлатӣ имкон медиҳад, ки дар бораи вазъияти дохилии мамлакат хулосабарорӣ намоёнд. Зеро он хушдоре мебошад, ки дар бораи тезу тунд гардидани вазъияти иҷтимоӣ сиёсӣ мамлакат дарак медиҳад ва барои бартараф намудани мушкилоти дар ҷомеа ҷойдошта ҳукуматро водор менамояд, ки қарорҳои дахлдор қабул намоёнд [51, с.23].

Сиёсатшиноси рус А.Ю. Шутов намунаи таҳлили равандҳои сиёсиро пешниҳод намудааст, ки дар он ба назар гирифтани иттилооти дар ҷомеа афзалиятдошта дар мадди аввал гузошта мешавад [44, с.19]. Бо назардошти таҳлили пешниҳоднамудаи А.Ю. Шутов нисбат ба радикализми сиёсӣ чунин хулосаронӣ намудан мумкин аст. Радикализми сиёсӣ ҳам дар шароити мавҷуд будани иттилоот ва ҳам дар шароити кам будани он ба амал меояд. Яъне, одамон агар дар бораи ҳизбу ҳаракат ва ё ташкилотҳои радикалӣ маълумоти бештар дошта бошанд хавфи майл намудани онҳо ба ин ташкилотҳо имконпазир аст. Зеро иттилооти зиёд дар бораи ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ тундгаро таваҷҷуҳи одамонро ба худ ҷалб менамояд ва махсусан ҷавонон ба онҳо таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд. Аммо, агар одамон дар бораи ташкилотҳои мазкур маълумоти кофӣ надошта бошанд ҳам, хавфи пайравӣ намудан аз андешаҳои онҳо вуҷуд дорад. Зеро маълумоти нокифоя ба ҷомеа имкон намедихад, ки оқибатҳои хатарноки падидаи мазкурро ҳам барои ҳаёти сиёсӣ ва ҳам барои ҳаёти ҷамъиятии мамлакат ба таври дуруст дарк намоянд.

Ба андешаи мо, дар чунин шароит бо мақсади пешгирӣ намудани гаравидани ҷавонон ва дигар қишрҳои ҷомеа ба ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро ғайолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар самти амалӣ намудани корҳои таблиғотию тарғиботӣ дар байни аҳоли нақши муассир мебозад. Инчунин, зиёиён ва омӯзгорони мактабҳои олий, олимону муҳаққиқон ва рӯзноманигорони ватанӣ низ метавонанд дар ин самт корҳои хеле назаррасро анҷом диҳанд. Фақат бояд ба назар гирифт, ки мазмун ва мундариҷаи таблиғот ва ташвиқот бояд чи гуна бошад. Ҳамаи он нафароне, ки дар бораи ғайолияти ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро суҳбат менамоянд, бояд бо ҳар роҳу восита ва бо истифодаи факту далелҳои мавҷуда ин гуна рафторро манфӣ муаррифӣ намуда, маҳкум намоянд. Инчунин, ҳангоми баррасии радикализми сиёсӣ бояд ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар мадди аввал гузошта шавад. Он нафароне, ки дар бораи оқибатҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ суҳбат менамоянд, бояд бо назардошти манфиатҳои миллӣ онро маҳкум

намоянд. Зеро, воқеан ҳам тундгарой ва ифротгарой ба манфиатҳои миллии мамлакат таҳдиди ҷиддӣ маҳсуб меёбад.

Махсус бояд таъкид намуд, ки ба раванди пайдоиш ва ташаккули радикализми сиёсӣ омилҳои берунӣ таъсири амиқ мерасонанд. Чи тавре ки таҷрибаи сиёсӣ нишон медиҳад, ташкилотҳои радикалӣ ва сарварону фаъолони онҳо маҳз бо дастгирии сохторҳои берунӣ ва махсусан бо дастгирии молиявии онҳо фаъолияти радикалии худро пурзӯр мегардонанд. Масалан, воқеаҳои сиёсӣ, ки дар ибтидои асри XXI дар Украина, Гурҷистон, Қирғизистон, Миср, Лубнон, Ироқ, Сурия, Афғонистон, Ҷумҳурии Белорус, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар ҷойҳо сар задаанд, намунаи равшани таъсири омилҳои беруна мебошанд. Зеро муаллифони ҳодисаҳои мазкур субъектҳои хориҷӣ ба шумор рафта, вазъияти дохилии мамлакатҳои мазкур маҳз дар зери таъсири омилҳои беруна муташанниҷ гардонида шуд. Мувофиқи баъзе сарчашмаҳои иттилоотӣ, ИМА барои баргузор намудани ду инқилоби ранга дар Украина ва Қирғизистон зиёда аз 110 млн. доллар сарф намудааст. Чунин рақамҳо ҳангоми ба намоиш гузоштани филми мустанади фаронсавӣ зери унвони «Инқилоб. ИМА. Истилои Шарқ», ки пешкаши тамошобинон гардида буд, садо медиҳад. Муаллифони ин филм ба хулосае меоянд, ки инқилоби махмалин дар Сербия, инқилоби сурх дар Гурҷистон, инқилоби норинҷӣ дар Украина ва инқилоби лолагун дар Қирғизистон (инқилобҳои ранга) маҳз бо ташаббуси ИМА ба вуқӯъ пайвастанд [176].

Чи тавре ки маълум аст, радикалистон ҳама вақт андешаҳои оштинопазир ва дар аксари мавридҳо андешаҳои ифротию тундгароро пайгирӣ менамоянд. Аммо пайгирии андешаҳои онҳо то андозае аз вазъияти иҷтимоии ҷомеа ва маданияти сиёсии мардум вобаста мебошад. Ба назар гирифтани чунин ҳолат имкон медиҳад, ки бо назардошти хусусиятҳои миллии ҷомеаҳои муосир таҳлили муқоисавӣ анҷом дода шавад. Масалан, яке аз ҳомиёни ҳуқуқи Ҷумҳурии Халқии Чин ва ҳамзамон дорандаи ҷоизаи Нобел (дар соли 2010) Л.Сябо дар мамлакати худ «барои бо мақсади вайрон намудани сохтори конститутсионии давлат ғитнаангезӣ намудан» дар

мамлакати худ маҳкум гардид. Дар Чин ин одамро радикал меноманд, ҳол он ки дар ҷаҳони Ғарб ӯро барои ҳимояи яке аз арзишҳои Аврупоӣ – яъне ҳуқуқи инсон таърифу тавсиф мекунанд. Ба ҳамин монанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раиси ҳизби мамнуи наҳзати исломии Тоҷикистон Муҳиддин Кабирӣ барои ташкил намудани табaddулотӣ давлатӣ ва кушиши ғасби ҳокимияти конститутсионӣ гунаҳкор доништа шуда, роҳбари ташкилоти террористию экстремистӣ эълон гардид. Аммо як қатор давлатҳо ин қарори мақомоти марбутаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф накарда, бо ӯ ҳамкориҳои худро идома медиҳанд. Баъди воқеаи моҳи сентябри соли 2015, ки ташкилоти террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ» аз ҷониби Суди Олии мамлакат созмони террористию экстремистӣ эълон гардид, Муҳиддин Кабирӣ, ки он замон дар Аврупо қарор дошт, расман ба ҳамроҳии «Ваҳдати исломӣ» ба шаҳри Техрон даъват гардид [156]. Инчунин чанд соли охир ғайбон ва пайравони ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Паймони миллии Тоҷикистон» ва «Гурӯҳи 24» дар кишварҳои аврупоӣ паноҳандагӣ дарёфт намуда, дар шабакаи интернет озода дар муқобили суботи сиёсӣ, якпорчагии марзу бум, сохтори конститутсионии давлат ва истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояҳои радикалию экстремистӣ паҳн намуда истодаанд. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки радикализми сиёсӣ ба монанди терроризм ва экстремизм айни замон метавонад ҳамчун силоҳи геосиёсӣ ва воситаи амалӣ намудани мақсадҳои геостратегии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ амал намояд. Дар чунин шароит радикализми сиёсиро аз мавқеи манфиатҳои миллии ва истиқлолияти давлатии кишвар бояд баҳогузорӣ намуд. Дар маҷмӯъ, радикализм мавқеи сиёсӣ мебошад, ки ҳеҷ гуна созишноқа қабул надорад ва доимо андешаҳои оштинопазирро пайгирӣ менамояд. Ҳангоми баррасии паҳлуҳои гуногуни ин падида бояд чунин хусусияти радикализм ҳатман ба инобат гирифта шавад. Аммо бояд дар назар дошт, ки оштинопазирии радикализм то андозае аз идеологияи мавҷуда ва системаи арзишҳои сиёсӣ иҷтимоии мамлакат вобаста мебошад. Зеро рафторе, ки дар як мамлакат ҳамчун радикализм

дониста мешавад, дар як қатор мамлакатҳои дигар метавонад ҳамчун консерватизм ва ё оппозитсияи муътадил арзёбӣ гардад.

Воқеияти замони муосир моро бори дигар ба он водор менамояд, ки нисбат ба радикализм ва хусусиятҳои манфии он андешаронӣ намуда, оқибатҳои онро пешгирӣ намоем. Бо ин мақсад зарур дониста мешавад, ки мафҳумҳои «радикализм» ва «экстремизм» дар якҷоягӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, монандӣ ва нишонаҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шавад. Агар дар навбати аввал барои тавзеҳи мафҳумҳои мазкур таърифҳои илмӣ ба вуҷуд оварда нашавад ва муносибатҳои махсуси илмӣ истифода нагардад, шарҳи назариявии падидаҳои радикализми сиёсӣ ва экстремизми сиёсӣ ғайриимкон мегардад. Дар баъзе мавридҳо падидаҳои мазкурро муродифи якдигар шуморидан мумкин аст. Аммо шарҳи назариявии онҳо имкон медиҳад, ки нишонаҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шавад. Масъалаи мазкур қисман дар асарҳои Г.И. Автсинова ҳаллу ҷасл гардидааст [64; 65].

Барои муайян намудани алоқамандии байниҳамдигарии радикализм ва экстремизм дар навбати аввал нишонаҳои умумии ин падидаҳо, ки ифодагари хусусиятҳои онҳо мебошад, бояд муайян карда шавад. Аз ин мавқеъ гуфтан мумкин аст, ки нисбат ба таҷрибаи басозишӣ, гузаштнамӣ, қабули қарор бо назардошти манфиатҳои тарафайн ва бо назардошти пешниҳодҳои иштирокдорони муносибатҳои сиёсӣ ҳам радикализм ва ҳам экстремизм муносибати оштинопазир доранд. Ҳам радикалистон ва ҳам экстремистон идеологияи худро дар ҳар шакле, ки бошад, нисбат ба тартиботи ояндаи ҷомеа ва давлат, нисбат ба дурнамои рушди он афзалиятнок мешуморанд. Радикалистон ва экстремистон меъёрҳои рафтори оштинопазирро тақозо менамоянд, зеро ба андешаи онҳо танҳо меъёрҳои мазкур ба натиҷаҳои дилхоҳ ва ба амалишавии нақшаҳои онҳо оварда мерасонад. Бо вуҷуди ин, тафовут миёни падидаҳои мазкур нисбӣ ва шартӣ мебошад. Зеро радикализм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ яке аз шаклҳои идеологияи сиёсӣ ба шумор рафта, амалҳои қатъиро асоснок менамояд. Экстремизм бошад мафҳуме

мебошад, ки ба воситаи он одатан амалияи сиёсӣ асоснок карда мешавад. Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки радикализм мақсадҳои оштинопазир ва экстремизм воситаҳои оштинопазирро дар худ нигоҳ медоранд. Хулоса, радикализм ҷанбаи идеологии экстремизм мебошад. Ғайр аз ин, муҳаққиқи дигари ин масъала В.Н. Пластун қайд менамояд, ки: «дар ҳаёти сиёсии воқеӣ радикализм вобаста ба роҳи усулҳои иброи андеша бо экстремизм хеле шабоҳат дорад. Аммо танҳо дар иброи андеша, на дар амалигардонии онҳо» [34, с.47].

Аммо бо вучуди нишонаҳои фарқкунандаи онҳо дар амалияи ҷамъиятӣ дидан мумкин аст, ки дар аксар маврид онҳо бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Масалан, вақте ки «адабиёти экстремистӣ» мегуянд, инчунин адабиёти радикалӣ низ дар назар дошта мешавад ва ё баръакс, бетартибӣ ҳама, ки радикалистони сиёсӣ ташкил намудаанд, фаъолияти экстремистӣ гуфтан мумкин аст.

Дар таърихи сиёсии ҳар як мамлакат таҷрибаи гузаронидани ислоҳоти ҷиддӣ ба мушоҳида мерасад. Ислоҳоти анҷомшуда бо мақсади таъмин намудани устувории ҷомеа ва рушди инкишофи мамлакат амалӣ гардонидани мешаванд, ки онҳо то андозае ба амал омадани шиддати иҷтимоӣ ва сар задани инқилобҳои иҷтимоӣ сиёсиро пешгирӣ менамоянд. Дар алоқамандӣ бо ин масъала бояд гуфт, ки радикалистон зарурати ба таври ҷиддӣ тағйир додани муносибатҳои ҷамъиятиро дар байни мардум ба таври фаъол тарғибу ташвиқ менамоянд, аммо экстремистон бошанд, барои тағйир додани сохтори ҷамъиятӣ амалҳои мушаххасро анҷом медиҳанд. Радикалист ҳар қадар, ки зарур бошад, ҳамон қадар тоқат намуда, дар бораи зарурати гузаронидани тағйирот ҳам аз минбари парлумон, ҳам аз минбари матбуот, ҳам тариқи интернет ва дигар воситаҳои ахбори омма иброи андеша менамояд. Аммо экстремистон баромадҳои оммавӣ анҷом дода, ба иғвоангезию шӯрандозӣ машғул гардида, дар ниҳояти қор ё даст ба табaddулотии давлатӣ мезананд ва ё амалҳои террористӣ анҷом медиҳанд. Шакли ифротии экстремизм ва дараҷаи ниҳии онро, ки зӯровариҳо дар

муносибат бо аҳолии осоишта раво мебинад ва ҳадафмандона гурӯҳи одамонро ҳадафи худ қарор медиҳад, терроризм номидан мумкин аст.

Ғайр аз экстремизм, инчунин алоқамандии радикализм бо терроризм низ дида мешавад. Чи тавре ки дар боло қайд гардид, терроризм дараҷаи ниҳой ва шакли ифротии экстремизм мебошад. Дар шароите, ки радикализм бо экстремизм алоқаманд аст, алоқамандии радикализм бо терроризм, ки яке аз шаклҳои зоҳиршавии экстремизм мебошад, ногузир аст. Аз ин рӯ, ин алоқамандиро зарур донистем, нишон диҳем.

Департаменти давлатии ИМА дар зери мафҳуми терроризм «зӯровари ба таври пешакӣ тарҳрезӣшуда ва хусусияти сиёсидоштаеро мефаҳмад, ки он бо мақсади таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои мухталифи одамон ва ё шахсони алоҳида равона гардидааст» [187, с.6]. Ҳукумати Британияи Кабир зухуроти терроризмро каме ба таври дигар шарҳ медиҳад: «Терроризм – амалӣ намудан ва ё таҳдиди анҷом додани амале мебошад, ки барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ, динӣ ва ё идеологӣ зӯровари ғайриқонуниро бар зидди шахс ва ё моликияти ӯ раво мебинад» [187, с.6]. Ба андешаи сиёсатшиноси амрикоӣ Б.Ҳоффман, терроризм – ҳадафмандона ташкил намудани фазои тарсу ҳарос ва ё истифодаи бурдани ин фазо барои амалӣ намудани мақсади худ мебошад. Террористон доимо бо истифодаи зуроварӣ ва ё таҳдиди истифодаи он кӯшиш менамоянд, ки тағйироти сиёсӣ анҷом диҳанд» [181, с.43]. Ба андешаи олими рус О.А. Белков, «терроризм ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дарбаргирандаи идеология, сиёсат ва таҷрибаи иҷтимоии нерӯҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки доимо ба шаклҳои зӯроварона ва ғайриқонунии муборизаи сиёсӣ рӯ оварда, барои тағйир додани сохтори давлатию ҷамъиятӣ кӯшиш менамоянд» [71, с.229]. Дар таърифҳои овардашуда моҳияти зухуроти терроризм ошкор гардида, нишонаҳо ва хусусиятҳои зоҳиршавии он дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа муайян карда шудааст. Аммо мушоҳида кардан душвор нест, ки ҳар як муҳаққиқ дар таърифи пешниҳоднамудаи хеш моҳияти терроризмро аз дидгоҳи худ баррасӣ намуда, кӯшиш менамояд, ки саҳми худро дар омӯзиши ин масъала

гузорад. Гузашта аз ин, фаромӯш набояд кард, ки дар шароити муосир зухуроти терроризм яке аз масъалаҳое мебошад, ки шумораи хеле зиёди олимону муҳаққиқон ба он таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ва нисбат ба ин падидаи номатлуби асри XXI аксари онҳо таърифҳои худро пешниҳод месозанд.

Дар маҷмӯъ, таҳлили адабиёти илмӣ ва таҷрибаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки зухуроти терроризм ба монанди радикализм ва экстремизм таърифи ягона надорад. Дар ин маврид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 хеле бамаврид қайд менамоянд, ки «бо вучуди чунин вазъ, дар арсаи байналмилалӣ то ҳол таърифи ягонаи мафҳумҳои «терроризм» ва «террорист» вучуд надорад, ки ин ҳолат ба истифодаи меъёрҳои дугона ва духӯрагиву гуногунфаҳмиҳо мусоидат карда истодааст. Мо бояд ҳамеша дар назар дошта бошем, ки терроризм ва террористро ба худӣ ва бегона, ашаддӣ ва ислоҳгаро ё хубу бад чудо кардан мумкин нест. Баръакс, тавре ки ман борҳо таъкид намуда будам, террорист ватан, дин, мазҳаб ва миллат надорад. Зухуроти терроризм ба суботу амнияти кураи Замин хавфу хатари бениҳоят зиёд дорад» [166].

Бояд гуфт, ки радикализм заминаи идеологии терроризм мебошад. Зеро террористон маҳз дар зери таъсири идеологияи радикалӣ амалҳои зӯроварона ва ғайриқонуниро зиддиинсонӣ анҷом медиҳанд. Таҷрибаи террористӣ ҳама вақт ва дар ҳама даври замон характери манфӣ, радикалӣ ва ғайриқонунӣ дорад.

Чун анъана, давлат ва системаи сиёсӣ объекти асосии радикалистон мебошанд. Аммо терроризм ба ҷомеа ва ё ба ягон соҳаи мушаххаси ҷомеа нигаронида шудааст. Барои мисол якчанд ҳодисаҳои таърихиро ба сифати амалишавии радикализм муаррифӣ намудан мумкин аст. Чунончи, ғасби ҳокимият ба воситаи муборизаҳои мусаллаҳона дар Англия (асри XVIII), дар Фаронса (асри XVIII), дар Олмон (асри XX), манъ намудани фаъолияти Шурои Олии ИҚСШ аз ҷониби Б.Елтсин ва монанди инҳо. Инчунин соли

2015 кӯшиши амалӣ намудани табаддулоти давлатӣ ва ғасби ҳокимияти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё соли 2016 кӯшиши амалӣ намудани табаддулоти ҳарбӣ дар Туркияро зуҳуроти радикализми сиёсӣ номидан мумкин аст. Аммо терроризм бошад дар шакли тарконидаи биноҳои серодам, асир гирифтани одамон, бо нияти зараррасонӣ дуздидану тарконидаи воситаҳои нақлиёт ва монанди инҳо зоҳир мегардад.

Ба андешаи мо, терроризм – нияти қатъии расонидани зарар, тарсонидани одамон ва ё таҳдиди амалӣ намудани амали номатлуб мебошад, ки бо мақсади тағйир додани тартиботи ҷамъиятии мавҷуда амалӣ карда мешавад. Терроризм ҳамчун амали номатлуб ва барои ҷомеа хатарнок яке аз категорияҳои илмҳои сиёсӣ боқӣ мемонад ва он доимо ба омӯзиш ва таҳқиқи ҷиддӣ ниёз дорад. «Рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, паҳн шудан ва дастраси омма гардидани технологияҳои компютерӣ ва дигар воситаҳои иртиботи рақамӣ дар ибтидои асри XXI шакли дигари терроризм – кибертерроризм ва терроризми иттилоотиро ба вучуд овардааст» [106, с.82]. Кибертерроризм шакли махсуси терроризм ва радикализм мебошад, ки аз ҷониби як қатор субъектҳои сиёсат барои анҷом додани фаъолияти террористӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию компютерӣ мавриди амал қарор дода мешавад.

«Кибертерроризм ҳучуми ҳадафноке мебошад, ки он сирф характери сиёсӣ идеологӣ дорад. Чунин ҳучум бештар ба фазои иттилоотии мамлакат, системаҳои иттилоотии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, шабакаҳои иттилоотию компютерӣ, инфрасохтори иттилоотии мамлакат нигаронида мешавад. Вайрон намудани фаъолияти муназзами объектҳои дорони аҳаммияти стратегӣ, ба вучуд овардани хатар барои одамони касбу кори гуногун, расонидани зарари моддию маънавӣ ба аҳолии мамлакат ва ба шуури ҷамъиятӣ, ба вучуд овардани оқибатҳои нохуби ҷамъиятӣ, мақсади асосии ҳучумҳои кибернетикиро ташкил медиҳанд» [106, с.81]. Ба ақидаи баъзе олимони соҳаи кибернетика, барои созмонҳои террористӣ шабакаи интернет майдони муборизаҳои сиёсӣ мебошад. Бинобар ин, барои ин гуна

ташкilotҳои тахрибкор кибертерроризм силоҳе мебошад, ки бо истифода аз системаҳои компютерӣ, барномаҳои компютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ барои ноустувор гардонидани фаъолияти муназзами соҳаҳои гуногун ва анҷом додани амалҳои террористӣ ба кор бурда мешавад [116, с.94].

Кибертерроризм шакли махсуси терроризм буда, бо роҳи зӯроварӣ ва таъсиррасонии иттилоотӣ зоҳир мегардад. Кибертерроризм амалҳои ҳадафмандона ва бошууронаи гурӯҳҳои ифротие мебошад, ки таъсиррасонии иттилоотӣ ва ё таҳдиди чунин таъсиррасонӣ асоси онро ташкил медиҳад. «Гурӯҳҳои террористӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ё динии худ кӯшиш менамоянд, ки бо роҳи воситаҳои мухталиф ҳукуматҳо ва ё созмонҳои байналмилалиро зерӣ фишор қарор диҳанд ва рафтори онҳоро дигар намоянд. Бо ин мақсад онҳо бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир ба шуур ва тафаккури оммаи мардум таъсир расонида, дар ҳома ҷаҳон носолимо эҷод менамоянд. Дар натиҷаи чунин таъсиррасонии иттилоотӣ афкори ҷамъиятӣ дар зерӣ таъсири идеяҳои ифротӣ қарор гирифта, метавонад бо вазияти мардум ба ҳокимияти давлатӣ коста гардонад ва дар ниҳояти кор оромии ҳомаро ҳалалдор созад» [47, с.120-121]. Бинобар ин, кибертерроризм ҳамчун шакли махсуси терроризм, пеш аз ҳама, ба сохтори конститутсионии давлат, оромии ҳома ва ваҳдати миллии мардуми мамлакат таҳдиди ҳамаҷанба ба шумор меравад.

Мамлакатҳое, ки марҳилаҳои мухталифи рушди инкишофро аз сар гузаронидаанд ва имрӯз дараҷаи муайяни тараққиётро соҳибанд, аз ҳама бештар зерӣ таъсири кибертерроризм қарор мегиранд. Зеро, барои таъмини рушди инкишофи соҳаҳои мухталиф ба вучуд овардани инфрасохтори иттилоотии мукамал ва мураккаб ҳама зарур мебошад. Аммо инфрасохтори иттилоотии ташаққулифта, дар баробари он, ки кафили рушди инкишоф мебошад, ҳамзамон марҳила ба марҳила дар пайи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба ҳимоя ниёзи бештар пайдо менамояд. Дар зерӣ таъсири рушди инфрасохтори иттилоотӣ вобастагии мамлакат аз фаъолияти муназзами технологияҳои иттилоотӣ бештар мегардад. Зеро, дар

заминаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии навин рушди иқтисодии мамлакат таъмин гардида, компютеркунонии соҳаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Масалан, соҳаҳои алоқа, энергетика, нақлиёт, системаҳои молиявӣ бонкдорӣ, соҳаи мудофия ва амнияти миллӣ, фаъолияти муназзами мақомоти давлатӣ аз технологияҳои пешрафтаи замони муосир ба таври васеъ истифода менамоянд, ки дар оянда низ чунин тамоюлот суръати тоза пайдо мекунад. Аз ин рӯ, кибертерроризм аз ҳама бештар ба он мамлакатҳое таҳдид менамояд, ки онҳо системаҳои бонкӣ, энергетикӣ ва нақлиётӣ доранд ва махсусан давлатҳое, ки барои рушди соҳаҳои мазкур аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ истифода менамоянд [99, с.43]. Дар чунин шароит давлатҳоро зарур аст, ки барои таъмини фаъолияти муназзами онҳо чораҷӯӣ намуда, роҳу воситаҳои самараноки таъмини амнияти онҳоро пайдо созанд.

Кибертерроризм дар муқоиса бо ҷангҳои иттилоотӣ ва ҷиноятҳои иттилоотӣ аз рӯйи як қатор хусусиятҳои худ фарқ менамояд. Пеш аз ҳама, кибертерроризм аз рӯйи методи фаъолият, шакли зоҳиршавӣ ва тактикаи амалӣ намудани мақсадҳои худ аз падидаҳои мазкур фарқ менамояд. Барои кибертеррористон ҳуди амали террористӣ дар мадди аввал қарор надорад, баръакс, онҳо мехоҳанд, ки натиҷаи амали онҳо дар ҷомеаи мушаххас ва дар ҷомеаи ҷаҳонӣ овоза гардад. Чунин тактика ба он хотир мебошад, ки террористон ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ, махсусан, шабакаи интернет, тақрибан ба амал омадани амалҳои террористиро бе нишон додани макони он овоза менамоянд ва дар миёни одамон тарсу ҳарос ба вуҷуд меоваранд. Гузашта аз ин, кибертерроризмро амали ҷиноятӣ муаррифӣ намуда, қайд менамоянд, ки: «ташкilotҳои террористӣ барои амалӣ намудани ҳадафҳои худ аз воситаҳои техникӣ истифода менамоянд, ки ғуруҳи озоддоранд ва ҳамчун объекти инфраструктураи иттилооти давлатӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Бо истифода аз ин дастрасӣ ташкilotҳои экстремистӣ террористӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ идеяҳои ғарзнокӣ хешро паҳн менамоянд. Бештар воситаҳои мазкурро

ташкилоти динӣ-экстремистии «Ҳизб-ут-таҳрир» ба таври хеле ғаёл истифода мебарад. Махсусан, ин гуна мавод дар сомонаҳои ғайрирасмии онҳо ба таври ошкоро интишор шудаанд. Айни замон на танҳо «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ҷамоати ансоруллоҳ» ва «Ҳаракати исломии Ёзбекистон», балки дигар гурӯҳҳои муташаккили ҷинӣ ва ташилотҳои экстремистии дар минтақаи Осиёи Марказӣ ғаёлияткунанда воситаҳои иттилоотию коммуникатсиониро ба таври васеъ истифода мебаранд» [108, с.58].

Ҳамин тариқ, радикализми сиёсӣ вобаста ба шароити иҷтимоию сиёсии мамлакат дар шаклҳои гуногун, аз қабилӣ терроризм ва экстремизм зоҳир гардида, яке аз воситаҳои муборизаи сиёсӣ доништа мешавад. Таҷрибаи сиёсии ҷомеаи демократӣ ва меёрҳои демократӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки муборизаи сиёсӣ дар шароити мавҷудияти гуногунандешӣ дар миёни ҳизбҳои сиёсӣ ва дар доираи қонун амалӣ мегардад ва ғолибият насиби он ҳизбе мегардад, ки барои мардум барномаҳои сиёсии мукамал пешниҳод намудаду дар самти беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагии мардум дурнамои рушди устуворро пешниҳод намудааст ва бо ин роҳ боварии мардумро ба даст оварда, дар интихобот овозҳои онҳоро соҳиб гардидааст. Аммо радикализм чунин муносибати сиёсӣ ва рафтори сиёсиро сарфи назар намуда, берун аз доираи қонунҳои амалкунанда барои тағйир додани сохтори конститутсионии давлат ва ғасби ҳокимияти конститутсионӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки чунин амал ҳам дар адабиёти илмӣ ва ҳам дар таҷрибаи ҷомеаи демократӣ ғаёлияти тундгарӣ ва ифротгарӣ муаррифӣ мегардад. Бо назардошти чунин вазъият гуфтан мумкин аст, ки радикализм ва шаклҳои ифротии он – экстремизм ва терроризм ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми мамлакат таҳдиди хеле ҷиддӣ мебошанд.

Ба андешаи олимони Ғарб, дар тули таърих радикализм ҳамчун падидаи ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ мазмуну мундариҷаи худро куллан тағйир медиҳад. «Дар асри XIX аксари ҳизбу ҳаракатҳое, ки худро радикалист меномиданд, ҷонибдори рушди ниҳодҳои демократӣ, аз ҷумла ҳуқуқи интихоботӣ, баробарҳуқуқӣ буданд. Аксари онҳо хусусияти реформистӣ ва

прогрессивӣ доштандро ва инқилобро ҳамчун усули мубориза қабул намекарданд» [184]. Аз ин рӯ, дар ин давра ғайбӣ чомеаи шахрвандиро радикалист номидан мумкин буд. Агар дар асри XIX радикализм хусусияти либералӣ, зиддимонархистию зиддитеократӣ, демократию прогрессивӣ дошта бошад, дар замони муосир он хусусияти зиддилибералӣ, бунёдгарой, зиддидемократӣ ва регрессивӣ пайдо намудааст [184]. Бояд гуфт, ки андешаҳои мазкур ҳарчанд таҳаввули радикализмро инъикос намоёнд ҳам, онҳо хусусияти пурраи ин падидаро фаро гирифта наметавонанд. Махсусан, дар таҳқиқоти олимони Ғарб масъалаи радикализм аз нуқтаи назари амнияти миллии кишварҳои ғарбӣ таҳлилу баррасӣ шуда, ҳамчун таҳдид ба арзишҳои Ғарб муаррифӣ мешавад. Бинобар ин, дар шароити муосир на танҳо падидаи радикализми сиёсӣ бояд бо назардошти манфиатҳои миллии кишвари худ, балки дар алоқамандӣ бо воқеиятҳои геосиёсии имрӯза низ таҳлилу баррасӣ шавад.

Радикализмро ҳамчун воситаи муборизаҳои сиёсӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ба масъалаи радикализатсияи кишварҳои гуногуни чомеа низ диққати махсус зоҳир намудан даркор аст. «Зеро, радикализми сиёсӣ, пеш аз ҳама, агар ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ доништа шавад, радикализатсия ҳамчун раванди паҳн намудани ғояҳои ифротию иртиҷой, ба воситаи ғояҳои мазкур ба афкори ҷамъиятӣ таъсир расонидан ва бештар намудани пайравону ҷонибдорони худ мебошад, ки маҳз дар чунин шароит радикализм аз як марҳила ба марҳилаи навбатӣ баромада, тавсеа меёбад» [153]. Махсусан, барои дарёфти роҳи усулҳои пешгирии радикализм ва муборизаи муваффақ зидди он ба назар гирифтани раванди радикализатсия, роҳи усулҳо ва шаклҳои амалишавии он хеле зарур аст. Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ раванди радикализатсия дар самтҳо ва шаклҳои нав амалӣ гардида, ифротишавии ҷавононро метезонад. Зеро тибқи маълумоти омӯрӣ аксари истифодабарандагони шабакаи интернетро айни замон ҷавонон ташкил медиҳанд [153]. Олими амрикоӣ Р.Борум қайд менамояд, ки ИМА ва шарикони стратегияи вай дар тули

дахсолаи аввали асри XXI (аз соли 2001 сар карда инҷониб дар муқобили ташкилоти террористии «Ал-Қоида», бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми хушунатомез ва ғояҳои тундгароӣю ифротгароӣ ҷангиданд. Дар натиҷаи анҷом додани чунин амалҳо онҳо ба ҳулосае омаданд, ки нерӯҳои душман бо вучуди зарару зиёни ба онҳо расонидашуда, марҳила ба марҳила пурра гардида, афзоиш меёбанд. Дар чунин шароит дарёфти роҳи усулҳои пешгирии раванди пуррашавии сафҳои террористон ба миён меояд. Дар натиҷа ба ҳулосае омаданд, ки дар самти мубориза бо радикализм аҳаммияти аввалиндараҷа бояд ба раванди радикализатсия – яъне раванди паҳн намудани идеологияи экстремистӣ ва боварҳои ифротгароӣ ҳамчун заминаҳои ташаккулёбии терроризм дода шавад. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки агар дар муқобили ҳаракатҳои идеологии душман муқовимати муташаккил созмон дода шавад ва бо чунин роҳ таъсири идеологии вай коҳиш ёбад, сафҳои онҳо низ кам мешаванд [179].

Дар кишварҳои ғарбӣ мафҳуми «радикализатсия» ва шарҳи мухтасари он аллакай возеҳу равшан шудаанд. Барои муайян намудани мазмуни он ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва бетағйир нигоҳ доштани вазъияти сиёсӣ дар мадди аввал қарор мегирад. Чунин муносибат бо назардошти хусусиятҳои низоми таъмини амнияти миллии дар шароити имрӯза мебошад. Аз ҷумла, дар ҳуҷҷатҳои Хадамоти амният ва истихбороти Дания радикализатсия раванде доништа мешавад, ки дар он инсон барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣю идеологӣ воситаҳои ғайридемократӣ ва зӯрварона, аз ҷумла терроризмро интихоб менамояд. Хадамоти умумии истихборот ва амнияти Нидерландия раванди мазкурро тамоюлоти тағйирпазире медонад, ки ба тартиботи ҳуқуқию сиёсии демократӣ ба таври ҷиддӣ хатар эҷод мекунад ва бо истифодаи усулҳои ғайридемократӣ фаъолияти муназзами ниҳодҳои демократиро ҳалалдор месозад. Департаменти амнияти миллии ИМА мафҳуми «радикализатсия»-ро ҳамчун раванди аз ҷониби одамон қабул намудани низоми ғояҳои экстремистӣ, аз ҷумла раванди ташаккулёбии омодагии онҳо ба ҷонибдорӣ, истифода ва дар амал татбиқ намудани ғояҳои

мазкур ҳамчун усули ба амал баровардани тағйироти иҷтимоӣ муаррифӣ менамояд. «Хадамоти амнияти Шведсия радикализатсияро раванде медонад, ки дар он шахсони алоҳида ва ё гурӯҳи одамон ғояҳои зӯроварию барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии худ истифода, паҳн ва тарғибу ташвиқ менамоянд» [118].

Муҳаққиқи рус В.Т. Сакаев дараҷаҳои зоҳиршавии раванди радикализатсияро ҳамчун марҳилаҳои гуногуни ташаккулёбии радикализми сиёсӣ муайян намудааст. Якум, радикализатсияи ғояҳо (паҳн намудани ғояҳои тундгароӣ ва дар аввал алоқаманд накардани онҳо бо методҳои зӯроварона); дуюм, радикализатсияи амалҳо (замоне мушоҳида мешавад, ки паҳн намудани ғояҳои тундгароӣ бо даъватҳои ифротгароӣ омешиш пайдо намуда, истифодаи зӯроварӣ дар фаъолияти экстремистии террористӣ зоҳир мешавад); сеюм, радикализатсияи террористӣ ва ташаккули экстремизми хушунатомез. Ҳамзамон ӯ, чаҳор марҳилаи раванди мазкурро ба таври мушаххас нишон додааст. 1) Пайдоиш, паҳншавӣ ва гардиши ғояҳои тундгароӣ дар фазои ҷомеа; 2) Ҷонибдори бештар пайдо намудани ғояҳои тундгароӣ дар ҷомеа; 3) Оғоз намудани амалҳои тундгароӣ бе истифодаи зӯроварӣ; 4) Гузариш ба амалҳои зӯроварона [118].

Андешаҳои дар боло номбаргардида барои таҳлилу баррасии хусусиятҳои муҳими радикализми сиёсии замони муосир аҳамияти назариявӣ амалӣ доранд. Агар марҳилаҳои мазкур ҳамчун раванди радикализатсия ва ташаккулёбии радикализм дониста шаванд, пас робитаи радикализм ва инқилобҳои ранга баръало ба мушоҳида мерасад. Як гурӯҳ олимон ба таҳқиқи роҳу усулҳои ташкил намудани инқилобҳои ранга машғул гардида, марҳилаҳои онро муайян намудаанд. Бо назардошти марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва баамалоии инқилобҳои ранга гуфтан мумкин аст, ки раванди радикализатсия онро ҳамроҳӣ менамояд. Чунин андешаро бо чанд омил асоснок намудан мумкин аст: якум, инқилобҳои ранга аз инқилобҳои классикӣ куллан фарқ менамоянд. Инқилоби ранга хусусияти субъективӣ дошта, аз хориҷи кишвар ҳадафмандона ташкил карда мешавад. Инқилобҳои

классикӣ бошанд, хусусияти объективӣ дошта, дар зери таъсири омилҳои дохилӣ ба вучуд меоянд ва аз вазъияти инқилобӣ вобаста мебошанд. Дар шароити муосир яке аз унсурҳои марказии ҷангҳои иттилоотӣ равшанро низ ба вучуд овардани вазъияти инқилобӣ, таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ ва дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат сафарбар намудани оммаи мардум ташкил медиҳад.

Сиёсатшиноси рус А.В. Манойло роҳу усулҳои ба амал баровардани инқилобҳои рангаро таҳқиқ намуда, унсурҳои тундгароии ҳушунатомезро (радикализми экстремистӣ) дар таркиби он нишон додааст. Ӯ ба марҳилаҳои пайдоиш ва раванди ташкили инқилоби ранга диққат дода, онро аз панҷ марҳила иборат медонад: «1. Ба таври пинҳонӣ омода намудани ҳаракати муташаккили эътирозӣ; 2. Дар натиҷаи руҳ додани ҷгон ҳодиса ва воқеа ҳаракати муташаккили эътирозӣ ба кӯчаҳо баромада, норозигӣ баён менамоянд; 3. Фаъолони ҳаракати эътирозӣ ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва шиору даъватҳо оммаи мардумро ба сафи худ пайвастан меҷӯянд; 4. Охира охира издиҳомии сиёсӣ ташаккул дода мешавад; 5. Аз номи издиҳомии сиёсӣ ба ҳукумат шартҳо пешниҳод карда мешавад» [103].

Воқеан ҳам таҳлили инқилобҳои рангаи ду даҳсолаи охир дар Сербия, Украина, Гурҷистон, кишварҳои арабии Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик, Қирғизистон, Беларус ва ниҳоят Қазоқистон нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи сар задани бетартибҳо як қатор давлатҳо аз эътирозгарон пуштибонӣ менамоянд ва онҳоро баъзан дастгирии иттилоотӣ мекунанд. Аз ҳама муҳим ин аст, ки то сар задани инқилоб ҳаракати муташаккили эътирозӣ омода карда мешавад, ки маҳз рафтори онҳо сабаби оғоз гардидани бетартибҳо мегардад. Аз ин рӯ, марҳилаҳои аввали омода намудани гурӯҳҳои эътирозиро раванди радикализатсия шудани ҷавонон номидан мумкин аст, ки шаклҳои он хеле зиёд аст. Аз таъсис додани созмонҳои ҷавонон, то дастгирии молиявӣ мағзшӯйии онҳо аз тарафи ташкилотҳои террористӣ равандҳои радикализатсия мебошанд. Рад намудани созиш ва истифодаи зӯроварӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини радикализми экстремистӣ

мебошад, ки дар ҳамаи инқилобҳои ранга ҷой дорад. Масалан, дар гурӯҳбандии А.В. Манойло дар марҳилаи панҷум аз номи издиҳоми сиёсӣ ба ҳукумат шартҳо пешниҳод карда мешавад. Воқеан ҳам чунин аст. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъди ба назар гирифтани шартҳо ва талабҳои издиҳоми сиёсӣ, онҳо шартҳои навбатиро пешниҳод менамоянд. Сабабаш чунин аст: аввал ин ки онҳо аз берун идора мешаванд (чунин масъала дар доираи назарияи «бетартибҳои идорашаванда» ҳамаҷониба таҳқиқ гардидааст); дуюм ин ки ба созиш омадан ба манфиати радикалистон нест. Мисоли равшани ба амал омадани чунин ҳолатҳо бетартибҳои Ҷумҳурии Қазоқистон мебошад. Дар аввали моҳи январи соли 2022 якбора чанд шаҳри ин кишварро бетартибҳои оммавӣ ва эътирозҳо фаро гирифт. Дар аввал эътирозгарон паст намудани нархи сӯзишворӣ ва ба истеъфо рафтани ҳукумати ин кишварро талаб намуданд. Ин шартҳо дар муддати хеле кӯтоҳ аз ҷониби ҳукумат иҷро гардид. Аммо эътирозгарон баъди ин боз талаб намуданд, ки конститутсияи соли 1996 барқарор карда шавад ва ба ҳамин монанд талабу дархостҳои навбатиро пешниҳод намуданд. Дар натиҷа Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон ба таври сунъӣ ташкил шудани эътирозҳоро саривақт дарк намуда, бетартибҳои дохили ин кишварро амали террористӣ ва таҳдид ба якпорчагии марзу бум эълон намуд. Дар натиҷаи ин нерӯҳои сулҳофари СААД, ки Қазоқистон низ узви ин созмон мебошад, барои кумак даъват гардида, на танҳо вазъиятро ба эътидол оварданд, балки пеши роҳи инқилоби ранга гирифта шуд. Чунин равандҳо дар кишварҳои дигар, аз ҷумла Украина, Қирғизистон, кишварҳои арабӣ ва ғайра низ ба амал омада буд, аммо роҳбарияти сиёсии онҳо вазъияти баамаломадаро танзим карда натавонистанд, ки дар натиҷа кишвари онҳо ба инқилобу бетартибҳои сиёсӣ кашида шуд. Таҳлили равандҳои сиёсии солҳои охир нишон медиҳад, ки дар аксари кишварҳое, ки инқилоби ранга сар задааст, вазъият аз пештара дида бадтар шудааст. Дар Сурия ва Либия бошад то ҳанӯз ҷанги шаҳрвандӣ идома дорад. Аммо он кишварҳое, ки чунин бетартибҳоро саривақт пешгирӣ карданд, тартиботи сиёсии ҷомеаро ҳифз карда тавонистанд. Аз ин

рӯ, радикализми сиёсӣ, махсусан, радикализми экстремистӣ, пеш аз ҳама, таҳдиди ҷиддӣ ба суботи сиёсии ҷомеа доништа мешавад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи масъалаҳои дар боло омӯхташуда гуфтан мумкин аст, ки ҳама гуна муборизаҳои сиёсӣ унсури радикалиро дар худ нигоҳ медоранд ва радикализм унсури муҳимтарини муборизаҳои сиёсӣ ҳам дар замонҳои гузашта ва ҳам дар замони муосир мебошад. Ҳамаи идеологияҳои сиёсӣ аз сабаби он, ки арзишҳои худро ҳифзу ҳимоя кардан мехоҳанд, хусусияти консервативӣ доранд, аммо зимни мубориза бо рақибони идеологии худ ғояҳои радикалиро ба таври васеъ истифода мебаранд. Чунин тамоюлот дар идеологияи либералӣ, сотсиалистию коммунистӣ, фашистӣ, миллатгарой ва фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои динию сиёсӣ ба таври васеъ таҷриба гардидааст. Радикализми сиёсӣ баъд аз он ки ҷонибдорони худро тавсеа медиҳад, тадричан ба ҷараёни экстремистӣ табдил меёбад ва чунин тамоюлот барои истифода шудани терроризм ва амалҳои террористӣ замина ба вуҷуд меоварад. Бо назардошти чунин қонуният гуфтан мумкин аст, ки ҳама гуна ташкилотҳои террористию экстремистии замони муосир дар заминаи радикализми сиёсӣ ташаккул ёфтаанд. Фаъолияти экстремистию террористӣ дар навбати худ барои радикализатсияи ҷомеа мусоидат менамояд. Ин аст, ки радикализми исломиро низ дар шароити имрӯза ҳамчун навъи радикализми динӣ-сиёсӣ муаррифӣ менамоянд. Ғайр аз ин, унсурҳои радикалӣ дар раванди баамалоии инқилобҳои рангаи замони муосир бештар ба назар мерасанд. Бояд гуфт, ки дар ҳама давраи замон инқилобҳо воситаи дар амал татбиқ намудани ғояҳои радикалӣ ба шумор мерафтанд. Айни замон низ барои ба амал баровардани инқилобҳои ранга аввал раванди радикализатсия ва бештар намудани ҷонибдорони ғояҳои радикалиро роҳандозӣ менамоянд ва баъдан марҳилаҳои навбатии онро роҳандозӣ мекунанд. Радикализатсияи ҷомеа ҳамчун раванди афзоиш додани руҳияи инқилобии ҷомеа дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар сатҳи нав ба амал бароварда мешавад. Аз ин рӯ, радикализми сиёсӣ, бахусус радикализми

динӣ-сиёсӣ дар шароити навини давлатдорӣ ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсии ҷомеа ба таври воқеӣ таҳдид менамояд.

2.2. Таъсири радикализм ба раванди сиёсии ҷомеа

Дар даҳсолаҳои охир ҷаҳони мусор бо зухуроти гуногуни ҳаракатҳои радикалӣ рӯ ба рӯ шуд. Зухуроти мазкур ҳаёти сиёсиро ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ба таври назаррас тағйир доданд. Радикализм дар сиёсат ҳамчун шакли шадидаи фаъолият тавассути равишҳои харобиовар зоҳир мешавад. Аз ин рӯ, он метавонанд ба суботи институтҳои демократӣ, ҳамзистии osoишта ва тартиботи иҷтимоӣ таҳдид кунанд. Дар чунин замина, таҳқиқи таъсири радикализм ба раванди сиёсӣ зарур мегардад.

Масъалае, ки бояд баррасӣ шавад, ин аст, ки чӣ гуна ғояҳои радикалӣ ба самтҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ворид шуда, тасаввуроти анъанавиро дар бораи муноқиша ва муколамаи сиёсӣ вайрон мекунанд. Ин муайян кардани сабабҳои пеш аз радикализатсия ва инчунин ҳолатҳоеро дар бар мегирад, ки ба воқуниши идеологияҳои муайян дар ҷомеа мусоидат мекунанд. Ҳизбу ҳаракатҳои радикалии замони муосир як падидаи хеле гуногунранге мебошанд, ки дар бисёр кишварҳои ҷаҳон зоҳир мешаванд. Ин гурӯҳҳо одатан ба тағйироти кулӣ дар тартиботи мавҷудаи сиёсӣ, ки ба назари онҳо ба манфиати мардум ҷавобгӯ нест, талош мекунанд. Ҳаракатҳои радикалӣ аз рост то чап, аз ҷумла бо ғояҳои миллатгарой, экологӣ, динӣ ва зидди глобалистӣ зухур мекунанд.

Яке аз намунаҳои ҳаракатҳои радикалӣ ҳизбҳои ростгарои популистӣ буданд, ки ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангӣ диққат медиҳанд. «Чунин гурӯҳҳо, ба монанди «Ҳизби ҳуқуқ ва адолати Лаҳистон» ва «Ҳизби озодӣ» дар Нидерландия масъалаҳои марбут ба муҳоҷират ва ҳувияти миллиро ба миён меоранд, ки дар байни табақаҳои муайяни аҳоли, ки аз ҷаҳонишавӣ ва зиёд шудани муҳоҷирон нигаронанд, ҳамоҳанг мешаванд. Ин ҳаракатҳо одатан риторикаи тарс ва таҳдидро истифода

мебаранд ва зарурати ҳифзи арзишҳои анъанавӣ ва муқовимат бо душманони эҳтимолии берунаро таълиф мекунанд» [182].

Аз тарафи дигар, ҳаракатҳои чапгаро, ба монанди гурӯҳҳои анархистӣ ва сотсиалистӣ, ба капитализм ва нобаробарии мавҷудаи иҷтимоӣ иқтисодӣ муҳолифанд. Онҳо моделҳои алтернативии ташкили ҷомеаҳо дар асоси принципҳои баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ пешниҳод мекунанд. Чунин ҳаракатҳо аксар вақт ба амалҳои ғайриқонунонӣ, аз ҷумла эътирозҳо ва намоишҳо муроҷиат мекунанд. Вақте ки эътирозгарон боварӣ доранд, ки усулҳои муътадил ба натиҷаи дилхоҳ оварда намерасонад, ин ҳаракатҳо метавонанд ба шаклҳои радикалии эътироз табдил ёбанд. Масалан, ҳаракати «Black Lives Matter» дар ИМА, гарчанде ки ба маънои маҳдуд радикалӣ нест, баъзан усулҳои радикалиро барои ҷалби тавачҷӯҳ ба масъалаҳои адолати наҷодӣ ва бераҳмӣи полис истифода мебарад [86].

Инчунин ҳаракатҳои радикалии динӣ мавҷуданд, ки меҳоканд эътиқоди идеологии худро ба системаи сиёсӣ ворид кунанд. Дар чунин шакл зохир шудани радикализми дар кишварҳои исломӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо гурӯҳҳои экстремистӣ, ба монанди «Давлати исломӣ», кӯшиш мекунанд, ки режимҳои теократӣ эҷод кунанд, аз принципҳои демократия ва ҳуқуқи инсон даст кашанд. Идеологияи онҳо ба тафсири матнҳои динӣ асос ёфтааст ва ба онҳо имкон медиҳад, ки дар байни ҷавонони ноумед аудиторияи навро ҷалб кунанд.

Ҳамин тариқ, манзараи муносири ҳаракатҳо ва ҳизбҳои радикалӣ гуногунранг мебошад. Онҳо ба шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ кишварҳое, ки дар онҳо ғайриқонунонӣ мекунанд, баробар мутобиқ мешаванд ва ҳар яке аз ин гурӯҳҳо ғояҳо, ҳадафҳо ва усулҳои таъсиррасонии худро доранд.

Дар ғайриқонунонӣ гурӯҳҳои радикалӣ диққати асосӣ ба истифодаи стратегияҳо ва тактикаҳои гуногун равона карда шудааст. Чунин тарзи рафтор барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ онҳо равона карда шудаанд. Ин усулҳо вобаста ба мавқеи идеологӣ ва заминаҳои мушаххасе, ки дар он

гурӯҳ амал мекунад, метавонанд ба таври назаррас фарқ кунанд. Стратегияҳо ва тактикаҳои назаррасро, ки аз ҷониби акторҳои радикалӣ истифода мешаванд, дида мебароем.

1. Яке аз стратегияҳои маъмултарини радикалистон сафарбар кардани тарафдорон барои иштирок дар аксияҳои оммавӣ, аз қабili эътирозҳо, намоишҳо ва гирдиҳамоиҳо мебошад. Ин чорабиниҳо на танҳо ҳамчун майдони изҳори норозигӣ ва эътироз хизмат мекунанд, балки ба таҳкими ҳамбастагӣ дар байни аъзоёни ҷомеа тавассути эҷоди ҳисси ваҳдат ва ҳадафи умумӣ мусоидат мекунанд. Истифодаи ин тактика ба гурӯҳҳои радикалӣ имкон медиҳад, ки тавачҷуҳо ба ғояҳо ва талаботи худ ҷалб кунанд ва ҳамзамон фишорро ба мақомот афзоиш диҳанд [185].

2. Гурӯҳҳои радикалӣ барои паҳн кардани идеологияи худ васоити ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоиро фаъолона истифода мебаранд. Намунаҳои сершумори истифодаи бомуваффақияти фазоҳои маҷозӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна радикалҳо метавонанд тавассути иттилооти иғвоангез ва эмотсионалӣ аудиторияи навро самаранок ҷалб кунанд. Махсусан, онҳо аксар вақт видеоҳо ва карикатураҳоро барои паҳн кардани ғояҳои худ истифода мебаранд, дар иттилооти паҳншаванда таъсири вирусӣ эҷод мекунанд ва иттилоотро зуд ва васеъ паҳн мекунанд. Дар ниҳоят бештар кардани тарафдорон ба гурӯҳҳои радикалӣ имкон медиҳад, ки ба раёандҳои сиёсӣ таъсири бештар расонанд [133].

3. Тактикаи сеюми назаррас ташкили эътилофҳо бо дигар гурӯҳҳои радикалӣ ё эътирозӣ мебошад, ки мавқеи онҳоро хеле тақвият медиҳад ва имконияти муваффақ шуданро дар расидан ба ҳадафҳои гузошташуда зиёд мекунад. Якҷоя кардани кӯшишҳо ба радикалҳо имкон медиҳад, ки бо эҷоди шабакаҳои мураккаби ҳамкорӣ ба мақомот ва ҷомеа муқобилият нишон диҳанд. Чунин иттифоқҳои радикалистӣ метавонанд ҳам муваққатӣ ва ҳам дарозмуддат бошанд.

Илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо гурӯҳҳои радикалӣ ба усулҳои ҳашмгинтар, аз ҷумла амалиёти мустақим, ба монанди ҳамла ба сохторҳои

давлатӣ ё намояндагони ҳокимият, амалҳои террористӣ рӯ меоранд. Ин амалҳо метавонанд дар байни тарафдорон дастгирӣ ва дар байни ҷомеаи васеъ маҳкумиятро ба вуҷуд оранд. Бояд қайд кард, ки гурӯҳҳои радикалӣ аксар вақт назарияҳои суиқасд ва ривоятҳои зиддикоррупсиониро барои асоснок кардани амалҳои худ истифода мекунанд. Ин ба сафед кардани зӯроварӣ ва амалҳои экстремистӣ тавассути ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеа ба сӯистифодаи гӯё пинҳонии қудрат ва эҷоди симои «муборизони ҳақиқат» кӯмак мекунад. Ҳамин тариқ, стратегияҳо ва тактикаҳое, ки аз ҷониби акторҳои радикалӣ истифода мешаванд, гуногунанд. Фаҳмиши самараноки ин усулҳо ба таҳияи чораҳои муносиби пешгирикунанда аз ҷониби давлат ва ҷомеа мусоидат мекунад.

Радикализм, экстремизм ва терроризм ҳамчун зухуроти иҷтимоию сиёсӣ бо ҳамдигар шабоҳати зиёд доранд, аммо як қатор фарқиятҳои дигар низ доранд, ки барои фаҳмиши дақиқи онҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Ин мафҳумҳо аксар вақт дар гуфтугӯи ҷамъиятӣ ба ҷои ҳамдигар истифода мешаванд, аммо онҳо марҳилаҳо ё намудҳои гуногуни як мушкилотро ифода мекунанд.

Радикализмро метавон ҳамчун мавҷудияти ақидаҳои идеологии шадид муайян кард, ки ба тағйироти кулӣ дар сохтори сиёсӣ ё иҷтимоӣ майл доранд. Идеяҳои радикалӣ метавонанд дар доираи равандҳои сиёсии қонунӣ, ба монанди иштирок дар интиҳобот ё баргузориҳои намоишҳои ороишта ифода карда шаванд. Баръакси радикализм, экстремизм мавқеи ғайриқобили ҳашиггинтарро нисбат ба муҳолифон дар назар дорад, ки аксар вақт идеяи ғайриқобили қабул будани тафохумро дар бар мегирад. Экстремизм метавонад дар амалҳои зӯроварӣ, ки ба вайрон кардани тартиботи мавҷуда равона шудаанд, ифода ёбад, аммо он на ҳамеша ба амалҳои ғайриқобили хусусияти зӯроварӣ мегузарад. Дар ин замина, экстремизмро метавон сатҳи нисбатан баландтари радикализм ҳисобид, ки ҳанӯз ҳатман ба амалҳои террористӣ оварда намерасонад [125].

Дар навбати худ, терроризм усулест, ки ба амалҳои зӯроварӣ бо мақсади тарсонидани аҳолии осоишта барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ асос ёфтааст. Баръакси радикализм ва экстремизм, ки метавонанд дар сатҳи ғояҳо ва стратегияҳо вучуд дошта бошанд, терроризм амалҳои мушаххаси зӯровариро талаб мекунад. «Ба ин маъно, терроризмро метавон ҳамчун як шакли шадиди экстремизм баррасӣ кард, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ ба истифодаи мустақими зӯроварӣ таъия мекунад ва онро намуди аз ҳама маҳкумшудаи фаъолияти сиёсӣ мегардонад» [125].

Қобили зикр аст, ки радикализм, экстремизм ва терроризм дар алоҳидагӣ вучуд надоранд - онҳо бо ҳам алоқаманданд ва метавонанд дар доираи як муҳити иҷтимоӣ сиёсӣ фаъолият кунанд. Ақидаҳои радикалӣ метавонанд барои ақидаҳои экстремистӣ заминаи мусоид бошанд ва экстремизм, дар навбати худ, метавонад ба терроризм оварда расонад, агар гурӯҳ тасмим гирад, ки ба усулҳои зӯроварии таъсири худ гузарад. Ин ҳамкорӣ аксар вақт дар шароити ноустувории сиёсӣ ё дар сурати мавҷуд будани мушкилоти шадиди иҷтимоӣ иқтисодӣ мушоҳида мешавад, ки дар он паст шудани сатҳи амният ва набудани имкониятҳои сиёсӣ ҷолибияти идеологияҳои радикалиро тақвият медиҳад.

Инчунин бояд қайд кард, ки муҳолифати фаъолони радикализм ва экстремизм аз ҷониби давлат метавонад ба муносибати онҳо бо терроризм низ таъсир расонад. Агар чораҳои пешгирии ақидаҳои радикалӣ ҳамаҷониба набошанд, ин метавонад боиси он гардад, ки қисмҳои ҷудогонаи гурӯҳҳои радикалӣ бо роҳи экстремизм ва сипас терроризм ба зӯроварӣ рӯ оваранд. Ҳамин тариқ, фарқияти байни радикализм, экстремизм ва терроризм барои фаҳмидани табиати ин падидаҳо ва таҳияи стратегияҳои муассири муқовимат муҳиманд. Донишмандони алоқамандии онҳо имкон медиҳад, ки таҳдидҳои эҳтимолӣ пешгӯӣ карда шаванд ва тадбирҳои таҳия карда шаванд, ки ба беҳтар шудани суботи иҷтимоӣ ва амният мусоидат мекунанд.

Терроризм ва экстремизм яке аз таҳдидҳои ҷиддитарин ба ҷомеаҳои муосир мебошанд, ки барои равандҳои сиёсӣ, суботи иҷтимоӣ ва амният

оқибатҳои амиқ доранд. Пеш аз ҳама, терроризм ба институтҳои демократӣ таъсири харобиовар мерасонад, эътимоди ҷомеа ба ҳокимияти давлатӣ ва инчунин ба асосҳои ҷомеа, ба монанди тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ коҳиш медиҳад. Дар ин замина, фаҳмидани он муҳим аст, ки чӣ гуна хатарҳои марбут ба терроризм ва экстремизм метавонанд ба суботи сиёсӣ таъсир расонанд [72].

Яке аз хатарҳои асосии зухуроти терроризм ва экстремизм эҷоди фазои тарс ва нобоварӣ дар байни шаҳрвандон мебошад. Вақте ки амалҳои террористӣ як қисми ҳаёти ҷамъиятӣ мешаванд, аҳоли ба воқеияти атроф бо эҳтиёт муносибат мекунанд. Ин, дар навбати худ, метавонад боиси афзоиши бегонапарастӣ ва ҷудоии иҷтимоӣ гардад, ки дар ниҳоят ваҳдати миллатро ҳалалдор мекунанд ва ба низоъҳои сиёсӣ оварда мерасонад [83, с.15].

Илова бар ин, амалҳои харобиовари террористон метавонанд ба иқтисодиёти кишвар таъсири манфӣ расонанд. Пас аз ҳамлаҳои террористӣ аз сабаби вайрон шудани инфрасохтор, паст шудани сатҳи сармоягузорӣ ва бад шудани фазои тиҷорат талафоти молӣ ба назар мерасанд. Саноати сайёҳӣ, аз ҷумла, аз симои манфии марбут ба хавфҳои зиёд азият мекашад. Ин ҳолат метавонад ба талафоти кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати иқтисодӣ оварда расонад.

Оқибатҳои муносибатҳои байналмилалиро низ фаромӯш кардан мумкин нест. Кишварҳое, ки бо мушкилоти терроризм рӯ ба рӯ мешаванд, метавонанд зери фишори ҷомеаи байналмилалӣ қарор гиранд ва маҷбур мешаванд ба таҳдидҳои террористӣ воқунӣ нишон диҳанд. Ин метавонад ба тағйири сиёсати иқтисодии хориҷӣ, бастани иттифоқҳои байналмилалӣ алайҳи терроризм ва дар баъзе ҳолатҳо даҳлат ба қорҳои давлати дигар оварда расонад.

Бо вучуди ин, барои муқовимат ба терроризм ва экстремизм на танҳо муносибати пайдарпайро дар мубориза бо ин падидаҳо нигоҳ доштан лозим аст, балки решаҳои амиқи онҳоро низ ба назар гирифтани лозим аст, ки бо шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ алоқаманд мебошанд.

Муколамаи ошкоро, рафъи сабабҳои радикализатсия ва кор бо қишрҳои гуногуни ҷомеа метавонад дар коҳиш додани хатарҳо ва оқибатҳои терроризм ва экстремизм ба таври назаррас кӯмак расонад ва ба ин васила суботи сиёсӣ ва амнияти ҷомеаро нигоҳ дорад.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ, гурӯҳҳои радикалӣ бошанд усулҳо ва равишҳои гуногунро истифода мебаранд. Истифодаи ин гуна усулҳо ба онҳо имкон медиҳанд, ки идеологияҳои худро амалӣ кунанд ва ба ҷомеа таъсир расонанд. Ин усулҳо вобаста ба ҳадафҳо, вазъият ва захираҳои мавҷуда аз ҳам фарқ мекунанд. Бояд қайд кард, ки радикалҳо кӯшиш мекунанд, ки бо истифода аз роҳҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа таъсир расонанд.

Яке аз усулҳои маъмултарини онҳо таблиғоти ташвиқот мебошад. Дар асоси фаъолияти идеологии худ, гурӯҳҳои радикалӣ барои паҳн кардани ғояҳои худ васоити ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоиро истифода мебаранд. Ин метавонад эҷоди видеоҳо, мақолаҳо, блогҳо ва дигар шаклҳои фаъолияти иттилоотиро барои ҷалби ҷонибдорон ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ ба манфиати худ дар бар гирад. Истифодаи забон ва тасвирҳои аз ҷиҳати эмотсионалӣ бой ба эҷоди ҳисси ҷомеа дар байни тарафдорон ва баланд бардоштани ҷолибияти онҳо барои пайравони нави эҳтимолӣ кӯмак мекунад [87].

Усули дигари муҳимми фаъолияти радикалҳо ташкили ҷорабиниҳои оммавӣ, ба монанди митингҳо, намоишҳо ва эътирозҳо мебошад. Ин ҷорабиниҳо ҳамчун фазои изҳори норозигӣ аз тартиботи мавҷуда хизмат мекунанд ва ба гурӯҳҳои радикалӣ имкон медиҳанд, ки ба талаботи худ диққат диҳанд. Ҷамъомадҳои калон ба нишон додани қувват ва ваҳдати гурӯҳ мусоидат намуда, эҳтимоли ҷалби ҷонибдорони нав ва фишор ба мақомотро зиёд мекунанд. Дар баъзе лаҳзаҳои шиддатнокии эътирозҳо, унсурҳои радикалӣ метавонанд ба амалҳои хашмгинтар гузаранд, ки ин ҷорабиниҳоро эҳтимолан хатарнок мекунанд [117]. Мутаассифона, гурӯҳҳои радикалӣ низ барои амалӣ кардани ҳадафҳои сиёсии худ ба усулҳои зӯрварӣ муроҷиат

мекунанд. Ин усулҳо метавонанд ҳамла ба намояндагони ҳукумат, сиёсатмадорон ё тамоми гурӯҳҳои аҳолиро дар бар гиранд. Чунин амалҳо ба коштани тарсу ҳарос ва номуайяни дар ҷомеа нигаронида шудаанд. Ғайр аз ин, радикалҳо аксар вақт усули мустақимро низ истифода мебаранд, ки на танҳо эътирозҳо, балки бастанӣ роҳҳо, забти биноҳо ё дигар шаклҳои муқовимати ғайриқонуниро дар бар мегирад.

Инчунин як усули дигари ғайриқонунии онҳо ташкили шабакаҳо ва эътилофҳо бо дигар гурӯҳҳои радикалӣ ё эътирозӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо заминаи захираҳои онҳо зиёд карда шавад, балки имкониятҳои таъсиррасонӣ ба равандҳои сиёсӣ низ бештар хатарноктар шаванд. Эътилофҳо метавонанд гурӯҳҳои дорои идеологияҳои гуногунро дар бар гиранд. Ҳамин тариқ, усулҳои ғайриқонунии радикалҳо гуногунанд ва ҳам равишҳои қонуни ва ҳам ғайриқонуниро дар бар мегиранд. Фаҳмидани ин усулҳо барои таҳияи стратегияи муассири муқовимат ба радикализатсия ва таъмини амнияти шаҳрвандӣ муҳим аст. Таҳлили методҳое, ки гурӯҳҳои радикалӣ истифода мебаранд, метавонад ба амалҳои онҳо мувофиқтар ҷавоб диҳад ва хатари ба ҷомеа овардашударо кам кунад.

Дар даҳсолаҳои охир гурӯҳҳои радикалӣ дар саросари ҷаҳон дар амалҳои худ стратегияҳо ва тактикаҳои гуногунро истифода бурдаанд, ки воқеиятҳои муносири иҷтимоӣ сиёсиро инъикос мекунанд. Мисолҳои мушаххасро дида мебароем, ки дар онҳо акторҳои радикалӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ равишҳои гуногунро истифода мебаранд.

Яке аз намунаҳои барҷастаи он ғайриқонунии ташкилоти террористии экстремистии «Давлати исломӣ» мебошад. Ин гурӯҳ аз низоъҳои Ховари Миёна барои ташкили хилофати худ истифода бурда, қобилияти сафарбар кардани тарафдоронро тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет нишон дод. Бисёре аз наворҳои таблиғотии ин созмон барои таблиғи идеологияи онҳо ва тарсонидани душманон истифода шудаанд. Онҳо фазоҳои маҷозиро барои ҷалби ҷавонон самаранок истифода бурда, ба онҳо ваъда додаанд, ки дар муборизаи муқаддас иштирок мекунанд. Дар пасманзари ҷангҳои шадид ва

зӯроварӣ, ки дар ин видеоҳо сабт шудаанд, «Давлати исломӣ» дар ҷалби ҷонибдорони нав аз кишварҳои гуногун ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст [93].

Мисоли дигари муҳим ба намоишҳои радикалҳои экологӣ, ба монанди гурӯҳи «Extinction Rebellion» дахл дорад, ки ба масъалаҳои тағйирёбии иқлим диққат медиҳанд. Ин ҳаракат барои баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи масъалаҳои экологӣ усулҳои эътирозии ғайридавлатиро истифода мебарад. Ҳамин тавр, дар соли 2019 онҳо дар Лондон эътирози оммавию ташкил карда, роҳҳои асосии нақлиётиро бастанд. Ин аксияҳо стратегияи муассири мустақимро нишон доданд, ки ба густариши дастгирии ҷамъиятӣ ва фарогирии ВАО дар амалишавии мақсадҳои онҳо мусоидат карда буд [68, с.1].

Дар Аврупо ғаёлашавии гурӯҳҳои радикалии ростгаро, ба монанди «Ҳизби озодӣ» дар Нидерландия ва «Фронти миллӣ» дар Фаронса мушоҳида мешавад. Ин ҳизбҳо стратегияи қонунигардонии сиёсиро истифода бурда, кӯшиш мекунанд, ки дар низоми сиёсӣ тавассути иштирок дар интихобот ва истифодаи вазоити ахбори омма барои паҳн кардани ғояҳои худ мустаҳкам шаванд. Мақсади асосии онҳо ҷорӣ кардани рӯзномаи «миллатгарой ва зидди муҳоҷират» дар шуури ҷамъиятӣ мебошад. Онҳо дар интихоботи баргузоршуда муваффақона баромад карданд, дар парлумон намоёндагии назаррас пайдо карданд ва қисми раванди сиёсӣ шуданд.

Инчунин бояд дар бораи гурӯҳҳои чапгарои радикалӣ, ба монанди «Antifa» низ сухан гуфт. Онҳо дар кишварҳои аврупоӣ зидди ҳама гуна зухуроти фашистӣ баромад мекунанд. Онҳо стратегияи бисёрсатҳаро истифода мебаранд. Ин амалҳо аксар вақт дар шакли аксулэътирозҳо ба амал меоянд, ки ба вайрон кардани ҷорабиниҳои гурӯҳҳои ростгаро нигаронида шудаанд ва ба ин васила кӯшиш мекунанд, ки маъруфият ва паҳншавии онҳоро пешгирӣ кунанд [68, с.1].

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки гурӯҳҳои радикалӣ қодиранд ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шаванд ва усулҳои гуногунро барои ноил

шудан ба ҳадафҳои худ самаранок истифода баранд. Огоҳӣ аз ин стратегияҳо шартӣ зарурӣ барои таҳияи механизмҳои муносиби муқовимат ба радикализатсия ва муқолаи устувори иҷтимоӣ мебошад.

Ҳаракатҳои радикалӣ ба суботи сиёсии кишварҳо ва минтақаҳои гуногун таъсири назаррас расонида, таҳдиду хатари ба амал омадани дигаргуниҳои сиёсиро ба вуҷуд меоранд. Фаҳмидани он муҳим аст, ки таъсири ин ҳаракатҳо вобаста ба шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ ва инчунин заминаи сиёсии як кишвари мушаххас метавонад аз ҳам фарқ кунад.

Дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ ҳаракатҳои радикалӣ сабабгори тағйироти назаррас дар ҳаёти сиёсӣ гардиданд. Ҳамин тавр, дар давраи воқеаҳои «Баҳори Араб» дар соли 2011, бисёр гурӯҳҳои радикалӣ аз ноустувории сиёсӣ ва ҳолигии фазои сиёсӣ истифода бурда, нуфузи худро тақвият доданд. Масалан, ТЭТ «Бародарии мусулмонон» дар Миср, бо истифода аз эътирозҳои оммавӣ, тавонист ба қудрат бирасад, аммо дар пасманзари муқовимати дохилӣ ва норозигии ҳукумат онҳо барканор карда шуданд. Ин барои афзоиши гурӯҳҳои экстремистӣ, ба монанди ТЭТ «Давлати исломӣ», ки зӯровариҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ истифода бурданд, шароит фароҳам овард, ки дар навбати худ ба нооромии шадид дар минтақа оварда расонид [113].

Дар дигар минтақаҳои ҷаҳон, ба монанди Аврупо, ҳаракатҳои радикалӣ низ ба суботи сиёсӣ таъсири назаррас доштанд. Масалан, дар солҳои охир афзоиши таъсири ҳизбҳои популистӣ ва ростгаро ба давлатҳои гуногун, ба монанди Фаронса ва Италия, ба назар мерасад. Ин ҳизбҳо риторикаи радикалиро бар зидди муҳоҷират ва афзоиши омили исломӣ истифода мебаранд ва ба ин васила аз аҳолии муайян дастгирӣ меёбанд. Дар натиҷа, ба қишрҳои зидди ҳамдигар ҷудо шудани ҷомеа ва заифшавии институтҳои анъанавии сиёсӣ ба назар мерасад.

Радикализатсия як раванди мураккаб ва гуногунҷабҳае мебошад, ки метавонад ба хатари ҷиддии суботи сиёсӣ ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ оварда расонад. Арзёбии ин хатарҳо калиди муайян кардани

сенарияҳои эҳтимолии рушди вазъ ва таҳияи стратегияҳои муассири муқовимат мебошад. Яке аз хатарҳои асосии радикализатсия амиқтар шудани нобаробарии иҷтимоӣ ва сар задани муноқишаҳо дар ҷомеа мебошад. Бисёре аз гурӯҳҳои радикалӣ мушкилоти мавҷудаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз қабيلي камбизоатӣ, бекорӣ ва поймол кардани ҳуқуқҳои гурӯҳҳои муайянро ҳамчун асос барои ҷалби ҷонибдорон истифода мебаранд. Дар шароите, ки мақомот ба ин мушкилот ба таври кофӣ вокуниш нишон дода наметавонанд, ғояҳои радикалӣ метавонанд зудтар паҳн шаванд ва шумораи одамон, ки омодаанд усулҳои зӯрвариро дастгирӣ кунанд, афзоиш ёбад [83, с.15].

Боз як хатари бисёр ҷиддӣ ба кишрҳои зидди ҳамдигар ҷудо шудани ҷомеа мебошад. Радикализатсияи як гурӯҳ метавонад ба ташаккули гурӯҳҳои муқобил мусоидат кунад, ки ин гуна вазъ ба таҷовуз ва низоъҳои тарафайн оварда мерасонад. Он метавонад дар шакли зӯрварӣ дар асоси нафрати ғоявӣ ё этникӣ зоҳир шавад [127]. Хатарҳои марбут ба амнияти байналмилалӣ низ бояд ба назар гирифта шаванд. Радикализатсия дар як кишвар метавонад мавҷи муҳоҷиратро ба вучуд орад, зеро одамон мецоҳанд аз низоъ ва зӯрварӣ гурезанд. Ин, дар навбати худ, метавонад боиси афзоиши ташаннуҷ дар кишварҳои мизбон гардад, ки на ҳамеша омодаанд бо гурезаҳои маҷбурӣ мубориза баранд. Ин ҳолат низ метавонад боиси афзоиши бегонапарастӣ ва дастгирии ҳизбҳои радикалӣ гардад.

Сенарияҳои рушди вазъ метавонанд вобаста аз он, ки давлатҳо ба радикализатсияи афзоианда ҷӣ гуна муносибат мекунанд, аз ҳамдигар фарқ кунанд. Агар мақомот барои пешгирии радикализатсия ҷораҳои зарурӣ наандешанд, ноустувории ҷамъиятӣ метавонад ба нооромиҳои оммавӣ ва афзоиши гурӯҳҳои экстремистӣ табдил ёбад. Дар қутби дигар, тадбирҳои ғабол, ки ба ҳамгирӣ ва рушди иқтисодӣ нигаронида шудаанд, метавонанд ба коҳиши хатари радикализатсия оварда расонанд ва ба таҳкими суботи сиёсӣ мусоидат кунанд.

Таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба раванди радикализатсия низ бояд ба назар гирифта шавад. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғазоҳои дигари маҷозӣ ба

роҳҳои асосии паҳн кардани ғояҳои радикалӣ таъдил меёбанд. Дар чунин вазъ назорати иттилооти паҳншаванда мушкилтар мегардад. Афзоиши дастрасӣ ба иттилоот радикализатсияро афзоиш медиҳад, зеро гурӯҳҳои гуногун метавонанд мубодилаи афкор кунанд ва амалҳои худро дар сатҳи ҷаҳонӣ ташкил намоянд. Ин барои сохторҳои давлатӣ дар самти пешгирии паҳншавии экстремизм тавассути интернет мушкилоти нав эҷод мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳатарҳои радикализатсия барои суботи сиёсӣ таҳдиди ҷиддӣ мебошанд. Ҷалби таваҷҷӯҳ ба ин ҳатарҳо ва таҳияи равишҳои муассир барои кам кардани онҳо барои ҳукуматҳо ва созмонҳои байналмилалӣ авлавияти аввалиндараҷа мегардад. Муборизаи муассир бо радикализатсия муносибати ҳамачонибаро талаб мекунад, ки ҳам омилҳои иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодиро бояд ба назар гирад.

Пешгирӣ кардани радикализм ва оқибатҳои он барои бисёр давлатҳои минтақаҳои гуногуни ҷаҳон афзалиятнок гардидааст. Чораҳои муассири муқовимат ба радикализатсия муносибати ҳамачонибаро талаб мекунанд ва метавонанд ҳам ташаббусҳои қонунгузорӣ ва ҳам барномаҳои ҳамгирии иҷтимоиро дар бар гиранд. Аҳамияти ин иқдомҳо ба зарурати пешгирии зуҳуроти экстремистӣ ва таъмини амнияти ҷамъиятӣ вобаста аст.

Яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатӣ таҳияи қонунгузориҳои зиддитеррористӣ мебошад. Бисёр кишварҳо қоидаҳои саҳттарро барои мубориза бо ҳаракатҳои радикалӣ қорӣ намуда, барои таблиғи терроризм ва экстремизм дар ВАО ва интернет ҷазоҳои ҷиноятӣ қорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, бисёр давлатҳо назорати иттилооти онлайниро, ки дар паҳн кардани ғояҳои радикалӣ гумонбар мешаванд, тақвият медиҳанд ва алайҳи маблағгузориҳои терроризм чораҳои таъхирнопазир меандешанд. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ ба муайян ва безараргардонии таҳдидҳои эҳтимолӣ дар марҳилаҳои аввал нигаронида шудаанд [126].

Илова бар ин, давлатҳо барномаҳои пешгирии радикализатсияро дар муҳити ҷавонон таҳия мекунанд. Ин равиш таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи маърифатро дар бар гирифта, ба ташаккули тафаккури

интиқодӣ ва арзишҳои таҳаммулпазирӣ нигаронида шудааст. Барномаҳои мазкур метавонанд дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва инчунин дар марказҳои ҷамъиятӣ баргузор шаванд. Ҷалби ҷавонон ба лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва фаъолиятҳои, ки ба ҳамгирӣ дар ҷомеа мусоидат мекунанд, усули муҳим дар мубориза бо радикализатсия ҳисобида мешавад [69].

Дар сатҳи байналмилалӣ бисёр давлатҳо дар доираи ташаббусҳои муштарак оид ба мубориза бо радикализм ҳамкорӣ мекунанд. Ин метавонад омӯзиши муштарак тартиботи ҳуқуқӣ, мубодилаи иттилоот дар бораи таҳдидҳои террористӣ ва эҷоди созишномаҳои бисёрҷониба оид ба пешгирии радикализатсияро дар бар гирад. Сохторҳои давлатӣ барои таҳкими сарҳадҳо ва назорати равандҳои муҳоҷират талош меварзанд. Зеро баъзе ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ метавонанд муҳоҷиратро барои паҳн кардани ғояҳои худ дар кишварҳои дигар истифода баранд.

Дар байни таҷрибаҳои муассир, истифодаи барномаҳои барқарорсозӣ ва ресотсиализатсияро барои онҳое, ки дар гурӯҳҳои радикалӣ иштирок кардаанд, қайд кардан мумкин аст. Ҳадафи ин барномаҳо барқарор кардани чунин одамон дар ҷомеа тавассути омӯзиши касбӣ ва дастгирии равонӣ мебошад. Намунаҳои муваффақ нишон медиҳанд, ки чунин тадбирҳо ба шумораи бештари одамон кӯмак мекунанд, то ки онҳо ба ҳолати муқаррарӣ баргарданд ва эҳтимолияти дубора ба муҳити радикалӣ ҷалб шудани онҳоро коҳиш диҳанд.

Ниҳоятан, мубориза бо ҷанбаҳои идеологии радикализатсия диққати бештарро талаб мекунад. Ин метавонад таблиғоти муқобилро дар бар гирад. Чунин таблиғот бояд ривоятҳо ва идеологияҳои радикалиро рад кунад. Эҷоди моделҳои алтернативӣ муҳим аст, зеро онҳо метавонанд ба ҷалби ақидаҳои экстремистӣ муқобилият кунанд ва ривоятҳоеро дар асоси сулҳ, адолат ва арзишҳои ҷомеаи шахрвандӣ пешниҳод намоянд.

Ҳамин тариқ, тадбирҳои давлат оид ба ҷилавгирӣ аз радикализм бояд равиши гуногунҷабҳаро дар бар гиранд. Дар ин раванд на танҳо ҷанбаҳои татбиқи ҳуқуқ, балки ташаббусҳои иҷтимоӣ ва таълимӣ низ бояд ба назар

гирифта шаванд. Ҳамкориҳои возеҳи ҳукумат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҷомеаи байналмилалӣ шартҳои муҳим барои ноил шудан ба амнияти устувор ва пешгирии радикализатсия мегардад.

Нигоҳ доштани суботи сиёсӣ яке аз вазифаҳои калидии давлат, бахусус дар шароити зуҳури таҳдидҳои радикализатсияи ҷомеа мебошад. Суботи сиёсӣ на танҳо амният, балки рушди устувори кишварро низ таъмин мекунад. Мақомоти давлатӣ дар фароҳам овардан ва нигоҳ доштани шароитҳое, ки ба сулҳ ва ҳамоҳангӣ дар дохили ҷомеа мусоидат мекунанд, нақши муҳим доранд. Яке аз вазифаҳои асосии давлат дар нигоҳ доштани суботи сиёсӣ ташкили механизмҳои самараноки идоракунии ва таъмини тартиботи ҳуқуқӣ мебошад. Барои ин зарур аст, ки ҳокимият дар доираи қонун амал карда, ҳуқуқ ва озодиҳои асосии шаҳрвандонро риоя кунад. «Шаффофият, ҳисоботдихӣ ва масъулияти институтҳои давлатӣ эътимодро дар байни шаҳрвандон ба вуҷуд меорад, ки хатари низоъ ва ҳаракатҳои радикалиро ба таври назаррас коҳиш медиҳад» [102].

Чанбаи асосии нигоҳ доштани субот инчунин сиёсати иҷтимоӣ мебошад, ки ба таъмини дастрасии баробар ба имкониятҳои иқтисодӣ, маориф ва хизматрасониҳои тиббӣ равона шудааст. «Ҳатто номутаносибии хеле ночизи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ метавонад боиси норозигӣ ва заминаи радикализатсия гардад. Аз ин рӯ, таҳия ва татбиқи барномаҳои муассири дастгирии иҷтимоӣ ба дарки ҷамъиятии суботи сиёсӣ ва сатҳи ҳамбастагии иҷтимоӣ таъсири мусбат мерасонад» [93].

Унсuri муҳимми суботи сиёсӣ ташкили фазои фарогири сиёсӣ мебошад, ки дар он ҳамаи гурӯҳҳо, аз ҷумла ақаллиятҳо, метавонанд дар раванди сиёсӣ иштирок кунанд. Ин таъмини намоёндагии баробар дар сохторҳои давлатӣ, имконият барои ҳамаи гурӯҳҳои ҷомеаро барои изҳори манфиатҳо ва нигарониҳои худ дар бар мегирад. Дар кишварҳое, ки аҳолии гуногун доранд, чунин муносибат метавонад шиддати иҷтимоиро ба таври назаррас коҳиш диҳад ва радикализатсияи қишрҳои алоҳидаи аҳолиро пешгирӣ кунад.

Барои мубориза бо ифротгароӣ ва радикализатсия, давлат инчунин бояд барои ҳалли самараноки низоъҳо омода бошад. Дар ин ҷо на танҳо истифодаи чораҳои маҷбурнамоӣ, балки ҷалби ғаёлона ба муколама бо гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа муҳим аст. Равандҳои устувори ҳамзистии озоишта, ки муколама ва ҳамкориҳо дастгирӣ мекунад, метавонанд нисбат ба усулҳои зӯрварӣ самараноктар бошанд. Гузаронидани форумҳои ҷамъиятӣ, машваратҳо ва вохӯриҳое, ки ба таҳкими муколамаи фарҳангӣ нигаронида шудаанд, метавонанд дар байни аҳолии гуногун фазои якдигарфаҳмӣ ва эҳтироми тарафайнро эҷод кунанд.

Ва ниҳоят, барои нигоҳ доштани суботи сиёсӣ давлат бояд ба мушкилоти беруна ғаёлона посух диҳад. Ин метавонад ҳам таҳдидҳои дохилро, ки аз гурӯҳҳои радикалӣ бармеоянд, инчунин муноқишаҳои беруна ё бӯҳронҳои иқтисодиро дар бар гирад. Таҳияи вокуниши фаврӣ ба бӯҳронҳо, инчунин ҳамкорӣ бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ба маҷмуи тадбирҳои таъмини амнияти миллӣ дохил карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, нақши давлат дар нигоҳ доштани суботи сиёсӣ аз омилҳои гуногун вобаста буда, муносибати синергетикиро талаб мекунад. Таъмини қонуният, баробарии иҷтимоӣ, фарогирӣ, муколама ва омодагӣ барои посух додан ба мушкилоти беруна ҷиҳати таъмини рушди устувор ва ҷомеаи демократӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Бояд гуфт, ки радикализм барои ғаёлият ва устувории институтҳои демократӣ таҳдиди ҷиддӣ аст. Гояҳое, ки гурӯҳҳои радикалӣ таблиғ мекунад, аксар вақт принципҳои асосии демократияро, аз қабилҳои озодии суҳан, гуногунандешии афкор ва эҳтиром ба ҳуқуқи инсонро ҳалалдор месозанд. Дар ҷараёни таҳлили ин масъала якҷанд паҳлуи ин гуна таъсиррасониро муайян кардан мумкин аст.

Пеш аз ҳама, радикализм боиси ба қишрҳои зидди ҳамдигар тақсим шудани ҷомеа мегардад. Дар шароити мубориза барои таъсиррасонии идеологӣ гурӯҳҳои гуногуни радикалӣ метавонанд ақидаҳои худро ҳамчун ҳақиқати ягона таблиғ кунанд ва ақидаҳои дигаронро рад кунанд. Ин боиси

он мегардад, ки фазои ҷамъиятӣ ба нуқтаи назари дигар пӯшида шуда, фазои таҳаммулнопазириро ба вуҷуд меорад. Дар натиҷаи чунин зиддият танишҳо байни гурӯҳҳои гуногун афзоиш меёбанд. Ин гуна вазъ метавонад ҳамчун сабаби зоҳир шудани зӯроварӣ шаванд ва равандҳои демократиро, ки дар асоси муколама ва созиш ба амал меоянд, ба таври ҷиддӣ ҳалалдор кунанд [92].

Инчунин ҷанбаи муҳим он аст, ки ҷорӣ кардани ғояҳои радикалӣ ба рӯзномаи сиёсӣ метавонад боиси ташаккули ҳизбҳо ва ҳаракатҳои ростгаро ё чапгаро гардад. Онҳо мехоҳанд системаи идоракунии ва принципҳои онро тағйир диҳанд. Чунин гурӯҳҳо метавонанд дар байни аҳоли дар шароити бӯҳронҳои иқтисодӣ ва ноустувории иҷтимоӣ дастгирии назаррас ба даст оранд. Ин, дар навбати худ, метавонад институтҳои мавҷудаи демократиро ноором созад ва ба тағйирот дар системаи интихоботӣ, қонунгузорӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ оварда расонад.

Таъсири радикализм ба демократия бо афзоиши рӯҳияи популистӣ алоқаманд аст. Ҳаракатҳои популистие, ки ба идеологияҳои радикалӣ таъяс мекунанд, аксар вақт риторикаи қурбонии худро истифода мебаранд ва симои «душмани халқ» - ро эҷод мекунанд, ки ин боиси афзоиши норозигӣ нисбат ба элитаи ҳоким ва институтҳои мавҷудаи ҳокимият мегардад. Хулоса, радикализм барои институтҳо ва принципҳои демократӣ хатарҳои ҷиддӣ дорад. Ин таъсир дар раванди ба қишрҳои зидди ҳам ҷудо шудани ҷомеа, маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, баланд бардоштани тамоюлҳои радикалӣ ва дастгирии ҳаракатҳои популистӣ ифода меёбад. Барои ҳимояи демократия таҳияи стратегияҳои муҳим аст, ки ба муколама, гуногунандешӣ ва ҷалби тамоми гурӯҳҳои ҷомеа нигаронида шудаанд. Чунин иқдомот метавонанд ба кам кардани таъсири ғояҳои радикалӣ ва ҳифзи арзишҳои демократӣ мусоидат кунанд.

Институтҳои демократӣ дар муқовимат ба радикализм нақши муҳим доранд, зеро онҳо барои ҳалли осоиштаи низоъҳо, намояндагии манфиатҳои гурӯҳҳои гуногун ва ҳимояи ҳуқуқи инсон замина фароҳам меоранд.

Истифодаи самараноки воситаҳои демократӣ метавонад хатари радикализатсияро дар ҷомеа ба таври назаррас коҳиш диҳад ва таъсири ғояҳои экстремистиро кам кунад.

Яке аз усулҳои муҳимтарини ҷилавгирӣ аз радикализм таъмини иштироки васеи шаҳрвандон дар раванди қабули қарорҳо мебошад. Ин метавонад тавассути интихоботи мунтазам, раъйпурсӣ, инчунин тавассути шӯроҳои маҳаллӣ ва маҷлисҳои ҷамъиятӣ, ки дар онҳо сокинон метавонанд фикру ниёзҳои худро баён кунанд, сурат гирад. Ҷалби шаҳрвандон ба равандҳои сиёсӣ ҳисси мансубият ва масъулиятро ба вуҷуд меорад, ки ин ин метавонад шиддати иҷтимоиро коҳиш диҳад ва дар натиҷа эҳтимолияти дастгирии ғояҳои радикалиро аз байн барад [101].

Самти дигари ин масъала истифодаи барномаҳои таълимӣ барои баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи демократия, ҳуқуқи инсон ва таҳаммулпазирӣ мебошад. Маориф метавонад бевосита ба муносибати ҷавонон ба ғояҳои радикалӣ тавассути пешниҳоди ривоятҳои алтернативӣ таъсир расонад. Ғайр аз ин, омӯзиши малакаҳои тафаккури интиқодӣ метавонад ба ҷавонон кӯмак кунад, то ки онҳо ба иттилооти гирифтаашон огоҳона муносибат кунанд ва дар ин замина таъсири таблиғоти гурӯҳҳои радикалиро коҳиш диҳанд [83, с.15].

Инчунин ба истифодаи фаъолонаи васоити ахбори омма ва технологияҳои муосири иттилоотӣ диққат додан лозим аст. Институтҳои демократӣ метавонанд платформаҳои худро барои паҳн кардани иттилоот эҷод кунанд. Ин гуна фаъолият ба онҳо имкон медиҳад, ки ривоятҳои гурӯҳҳои радикалиро пӯшонанд ва ба ҷомеа роҳҳои алтернативии ҳалли масъалаҳоро пешниҳод кунанд. Истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар васоити рақамӣ барои мониторинги иттилооти радикалӣ унсурҳои муҳими мубориза бо ғояҳои экстремистӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи воситаҳои демократӣ роҳҳои самарабахши мубориза бо радикализатсия ва истисно кардани таъсири ғояҳои экстремистиро пешниҳод мекунад. Ҷалби шаҳрвандон барои иштирок дар

ҳаёти сиёсӣ, рушди барномаҳои таълимӣ, ҳамкориҳои самаранок бо ҷамоатҳои маҳаллӣ ва татбиқи технологияҳои нави иттилоотӣ метавонанд ҳамчун воситаи муҳимми таҳкими институтҳои демократӣ ва расидан ба сулҳи устувор хизмат кунанд.

Аммо тамоми шаклҳои радикализм, аз ҷумла радикализи исломӣ ба арзишҳои демократӣ таҳдиди ҷиддӣ доранд, зеро идеологияи онҳо аксар вақт ба принципҳои асосии озодӣ, баробарӣ ва эҳтироми ҳуқуқи инсон муҳолиф аст. Ҷанбаҳои асосии ин таҳдидро муфассалтар дида мебароем.

Якум, радикализи исломӣ ба тафсириҳои консервативии дин асос ёфтааст, ки ғояҳои секуляризм ва плюрализмро рад мекунанд. Аксар вақт чунин гурӯҳҳо кӯшиш мекунанд, ки ҳукумати теократиро таъсис диҳанд, ки дар он қонунҳо ва меъёрҳои рафтор танҳо ба дастурҳои динӣ асос ёфта бошад. Ин ҳилофи асосҳои демократия аст [97].

Дуюм, гурӯҳҳои радикалии исломӣ зӯровариҳо ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои худ ғайрарасона истифода мебаранд, ки ин бевосита ба амният ва оромии ҷомеа таҳдид мекунанд. Амалҳои террористии аз номи онҳо содиршуда барои ниҳодҳои демократӣ оқибатҳои ҷиддӣ доранд, зеро онҳо боиси афзоиши тарс ва нобоварӣ дар байни шаҳрвандон мешаванд.

Ғайр аз ин, радикализм ғояҳоеро, тарғиб мекунанд, ки тибқи он як фарҳанг ё эътиқод нисбат ба дигарон бартарӣ дорад. Дар чунин шароит фазои нафрат ва ҷудой ба вучуд меояд. Ин махсусан дар ҷомеаҳои бисёрмиллатӣ ва бисёрмазҳабӣ хатарнок аст. Дар ин гуна ҷомеаҳо идеологҳои радикалӣ метавонанд ба афзоиши ксенофобия ва муноқишаи этникӣ мусоидат кунанд. Дар асл, чунин идеологияҳо ҳамбастагии иҷтимоиро вайрон мекунанд ва асосҳои ҳамзистии ошоиштаро аз байн мебаранд.

Ҷанбаи муҳимме, ки бояд қайд карда шавад, истифодаи риторикаи «ҷабрдидагон» аз ҷониби гурӯҳҳои радикалӣ мебошад, ки ба тарафдорони онҳо имкон медиҳад, ки зӯроварӣ ва ҷораҳои шадидро сафед кунанд. Ин воқеияти қалбакиро ба вучуд меорад ва дар заминаи он мубориза барои ҳақиқат ва бар зидди зулмгарон идома дода мешавад. Чунин тафаккур

метавонад ҷавононро ҷалб кунад, ки маъно ва ҳадафҳои ҳаётро меҷӯянд ва ғояҳои радикалиро ҳамчун роҳи муқовимат истифода мебаранд. Ин махсусан ба гурӯҳҳои ҷавононе, ки дар шароити ноустувории иҷтимоӣ ва иқтисодӣ қарор доранд, хос аст. Барои онҳо пешниҳоди ҷаҳонбинии алтернативӣ метавонад хеле ҷолиб гардад.

Барои муқовимат ба радикализми исломӣ ва таҳдидҳои он ба арзишҳои демократӣ, бояд чораҳои мукамал барои бартараф кардани сабабҳои аслии радикализатсия таҳия карда шаванд. Ин метавонад барномаҳои таълимиро дар бар гирад, ки ба эҳтироми гуногунфарҳангӣ, беҳтар кардани вазъии иҷтимоӣ, рушди муколамаи байни фарҳангҳо ва динҳо ва фароҳам овардани имкониятҳо барои ҷавонон мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, радикализми исломӣ ба арзишҳои демократӣ таҳдиди зиёд дорад. Муқовимати муассир ба он на танҳо чораҳои қатъии амниятӣ, балки муносибати созандаро низ талаб мекунад, ки ба таҳкими ҳамбастагии иҷтимоӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ дар байни шаҳрвандон равона карда шудааст. Институтҳои демократӣ низ, дар навбати худ, дар муқовимат ба таҳдидҳои радикализми исломӣ нақши муҳим доранд ва метавонанд воситаи тавоно барои таҳкими арзишҳои демократӣ дар ҷомеа бошанд. Истифодаи самараноки ин ниҳодҳо муносибати комплекси талаб мекунад, ки ба бартараф кардани сабабҳои асосии радикализатсия ва эҷоди механизмҳои устувори ҳамбастагии иҷтимоӣ равона карда шудаанд.

Маориф як воситаи дигари тавоно дар мубориза бо радикализатсия мебошад. Мактабҳо ва донишгоҳҳо метавонанд муҳити зарурӣ барои тарбияи эҳтиром ба гуногунфарҳангӣ ва гуногунандешӣ бошанд ва ба ҷавонон малакаҳои тафаккури интиқодӣ ва ҳамкориҳои созандаро омӯзонанд. Барномаҳои таълимие, ки дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандӣ нигаронида шудаанд, метавонанд ҷолибияти идеологияҳои экстремистиро коҳиш диҳанд. Ҷалби донишҷӯён ва ҷавонон ба лоиҳаҳои марбут ба муколамаи фарҳангӣ, фаъолиятҳои ихтиёрӣ ва ташаббусҳои иҷтимоӣ низ метавонад ба коҳиши руҳияи радикалӣ мусоидат кунад.

Ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва муколамаи омилҳои муҳим дар самти коҳиш додани таҳдиди радикализатсия мебошанд. Институтҳои демократӣ метавонанд барои табодули байнимазҳабӣ ва байнифарҳангӣ фазоҳое ташкил кунанд, ки ба эҷоди муносибатҳои устувор байни гурӯҳҳои гуногуни аҳолии мусоидат мекунанд. Барномаҳое, ки ба эҷоди таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба фарқиятҳо нигаронида шудаанд, бояд форматҳои гуногун, аз қабيلي мизҳои мудаввар, семинарҳо ва чорабиниҳои фарҳангиро дар бар гиранд, то ба ташаккули симои мусбати ҷамъиятии фарҳангҳо ва динҳои гуногун мусоидат намоянд.

Ҷанбаи дигари истифодаи институтҳои демократӣ ин имконияти кор бо ВАО ва шаклҳои коммуникатсия мебошад. ВАО дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ нақши калидӣ доранд ва метавонанд ҳам ба радикализатсия мусоидат кунанд ва ҳам бо он муқобилият кунанд. Давлатҳои демократӣ бояд ғайбона барои баланд бардоштани масъулияти ВАО талош варзанд. Ин ба паҳн кардани ғояҳои рағбона карда мешавад, ки экстремизмро маҳкум мекунанд ва ғояҳои сулҳи шаҳрвандиро дастгирӣ менамоянд. Ин ҳам дастгирии созмонҳои мустақили ВАО ва ҳам ташаббусҳои талаб мекунанд, ки ба баланд бардоштани саводнокии иттилоотии аҳолии нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, радикализм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ таҳдиди ҷиддӣ ба суботи системаҳои демократӣ боқӣ мемонад. Ғояҳои гурӯҳҳои радикалӣ метавонанд ба тафриқаандозии ҷомеа, ташаккули рӯҳияи экстремистӣ ва дар ниҳоят зӯрварӣ оварда расонанд. Аҳамияти таҳияи тавсияҳо оид ба пешгирии радикализатсия махсусан дар заминаи низоъҳои байналмилалӣ ва бӯҳронҳои муҳочират аён мегардад. Зеро ин гуна бӯҳронҳо метавонанд ба афзоиши шумораи одамон, ки тавассути идеологияҳои радикалӣ ба мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ посух меҷӯянд, мусоидат кунанд.

Дар пешгирии радикализатсия ба институтҳои демократӣ нақши назаррас дода мешавад. Механизмҳои самараноки ҷалби шаҳрвандон ба рағбонҳои сиёсӣ, дастгирии ташаббусҳои таълимӣ ва рушди муколамаи

байнифарҳангӣ воситаҳои муҳимми муқовимат ба ғояҳои радикалӣ мебошанд. Сармоягузорӣ ба ташаккули ҷомеаи таҳаммулпазир тавассути маориф ва саводнокии иттилоотӣ ба фароҳам овардани муҳитҳои мусоидат мекунад, ки дар онҳо идеологияҳои радикалӣ барои ҷавонон камтар ҷолиб хоҳанд буд.

Пас аз таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот метавон хулоса кард, ки ҷалби ғояҳои радикалӣ, алахусус дар заминаи радикализми исломӣ, аз давлатҳо муносибати ғайбӣ талаб мекунад. Омезиши ҷораҳои қатъӣ алайҳи экстремизм ва зӯроварӣ, бо барномаҳои, ки ба ҳамгирӣ ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазири аҳоли нигаронида шудаанд, самаранокии бештар дорад.

Хулоса, бояд таъкид кард, ки тақвияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташаккули муҳити фароғири сиёсӣ ва иштироки васеи шаҳрвандон дар муҳокимаи масъалаҳои марбут ба радикализатсия бояд самтҳои афзалиятнок гардад. Танҳо бо ин роҳ метавон муҳити устувор ва бехатарро барои шаҳрвандон фароҳам овард. Ин дар навбати худ ба таҳкими арзишҳои демократӣ ва пешгирии таҳдидҳои марбут ба идеологияи радикалӣ мусоидат мекунад.

БОБИ III. ТАЪСИРИ РАДИКАЛИЗМИ СИЁСӢ БА РАВАНДИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Радикализи динию сиёсӣ ва заминаҳои пайдоиши он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷаҳони муосир дар марҳилаи кунунии рушду инкишофи худ яке аз давраҳои хеле мураккаб ва ғуриштилофро аз сар мегузаронад. Яке аз чунин омилҳо бештар ғардидани таъсири дин ба равандроҳои сиёсии ҷомеа мебошад. Зеро тули ду даҳсолаи охир як қатор нерӯҳои сиёсӣ динро ҳамчун сипари идеологӣ барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ истифода намуда истодаанд. Аз ин рӯ, ба ҳаёти сиёсии ҷомеа ворид ғардидани омилҳои динӣ ва радикализи динӣ омӯзиши ин масъаларо дар доираи назарияи радикализи сиёсӣ мубрам мегардонад ва таҳқиқи ҷанбаҳои сиёсии онро тақозо менамояд.

Таҳлилу баррасии он масъалаҳое, ки дар боби якуми диссертатсия анҷом дода шудаанд, бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки радикализи сиёсӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир шудааст. Ҳама вақт асоси ҳама гуна зухуроти радикализи идеология ва ғояҳои мушаххас ташкил намудаанд. Масалан, аввал он дар фаъолияти либералистон, баъдан коммунистон, баъдан нерӯҳои дигари сиёсӣ ҳамчун ҳаракатҳои оштинопазири идеологӣ ва таҳмили ғояҳои мушаххас зоҳир ғардидааст. Чунин вазъ имкон медиҳад, ки хусусияти ҷуғрофӣ ва вақту фазоии онро низ ба назар гирем. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар ҳаёти сиёсии ҷомеа радикализи исломӣ ба равандроҳои сиёсӣ таъсир гузоштааст. Ҳатто дар ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон яке аз ҷонибҳои даргирро радикалистони исломӣ ташкил медоданд. Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI амалҳои террористӣ ва экстремистӣ, ки дар Ёзбекистон ва Қирғизистон рух доданд, аз ҷониби радикалистони исломӣ анҷом дода шуда буданд. Айни замон низ ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсии Ҷумҳурии

Тоҷикистон фаъолияти радикалистии ҳизбу ҳаракатҳои минтақавӣ ва ташкилотҳои террористию экстремистии байналмилалӣ хавфу хатари зиёд эҷод менамоянд. Бо назардошти чунин вазъ зоҳиршавии радикализми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли радикализми исломӣ ва фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ бояд таҳлил гардад. Бинобар ин, дар навбати аввал муайян намудани заминаҳои пайдоиши радикализми исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишон додани омилҳои бавучудоварандаи он дар марҳилаи навини давлатдорӣ милли ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар шароити муосир радикализми исломӣ ҳамчун навъи махсуси радикализм ба сиёсати ҷаҳонӣ ва равандҳои минтақавию байналмилалӣ низ таъсири амиқ мерасонад. Шаклҳои оштинопазирӣ он экстремизм ва терроризм мебошанд. Падидаҳои мазкур барои ҳар як ҷомеа оқибатҳои манфӣ дошта, ба равандҳои иҷтимоию сиёсии мамлакат таъсири ҷиддӣ мерасонанд ва устуворию оромии ҷомеаро халалдор месозанд. Ҳарчанд радикализми исломӣ таърихи тулонӣ дошта бошад ҳам, дар замони муосир раванди ҷаҳонишавӣ барои хуруҷи он заминаи мусоид фароҳам овардааст. «Як қатор масъалаҳо, аз қабилӣ аз байн рафтани ахлоқ, таҳмил гардидани фарҳанги ғарбӣ, паҳн шудани стандартҳои рафтори ғарбӣ, паст гардидани сатҳу сифати тарбияи динӣ, коҳиш ёфтани эҳтиром ба фарҳанги мусулмонӣ ва арзишҳои исломӣ, тағйир ёфтани системаи ҳуқуқие, ки дар асоси арзишҳои динӣ ташаккул дода шуда буд, қафомонии иқтисодӣ, ғасод дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғ.-ро баъзе аз кишварҳои мусулмонӣ бо равандҳои ҷаҳонишавӣ алоқаманд медонанд» [58, с.3]. Ҷомеашиносони Маркази сотсиологии Амрико, ки ба омӯзиши масъалаҳои динӣ машғул мебошанд, дар 39 мамлакати дунё дар миёни пайравони дини ислом назарпурсӣ анҷом додаанд. Тибқи натиҷаҳои назарпурсии мазкур, аксари мусулмонҳои олам чунин мешуморанд, ки дин на танҳо ба ҳаёти шахсии онҳо, балки ба ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ низ таъсири зиёд бояд дошта бошад [157]. Воқеан ҳам сиёсӣшавии дин ҳамчун тамоюлоти ҳаёти ҷамъиятӣ тули

се даҳсолаи охир зери таъсири омилҳои гуногун рӯ ба афзоиш мениҳад. Дар ин раванд шакли ифротии он, ки дорои хусусиятҳои радикалӣ мебошад, пайдо шудааст.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки радикализми динӣ яке аз наваҳои радикализми сиёсӣ мебошад. Дар таҳқиқоти як гурӯҳ олимон қайд мегардад, ки «истифодаи ғояҳои динӣ ва идеологияи динӣ барои дар амал татбиқ намудани ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ба таври қатъӣ тағйир додани ниҳодҳои мавҷудаи ҷомеа моҳияти радикализми диниро ташкил медиҳад» [52; 122]. Чунин тарзи баррасии масъала ба он хотир ҷолиби диққат аст, ки пайдоиш ва ташаккулёбии радикализми диниро бо назардошти муборизаҳои идеологӣ, ҷаҳонишавии арзишҳои идеологӣ, равандҳои модернизатсионӣ, паст гардидани нуфузи як идеология ва ба ҷойи он афзалият пайдо кардани идеологияи дигар, гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар, агар таҳлилу баррасӣ намоем, хусусияти сиёсии он возеҳу равшан мегардад. Бо назардошти масъалаҳои номбаршуда таҳлилу баррасӣ намудани радикализми динӣ бо шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ созгор аст. Зеро баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти давлатии худро эълон намуда, ба марҳилаи нави таърихӣ ворид гардид. Ин ҳодисаи таърихӣ равандҳо ва дигаргуниҳои зиёди сохториро ба вуҷуд овард. Аз ҷумла, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар кишварҳои тозаистиклоли пасошуравӣ таъсир ва нуфузи идеологияи коммунистӣ, ки толи 70 сол дар амалияи сиёсӣ ҷамъиятии кишварҳои мазкур арзи ҳастӣ менамуд, тадриҷан коҳиш ёфт. Гузашта аз ин, давлатҳои тозаистиклоли пасошуравӣ аз сохтори сотсиалистӣ даст кашида, ба сохтори демократию сармоядорӣ ворид гардиданд. Чунин гузаришро давраи ивазшавии идеологӣ низ номидан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ таъсир ва нуфузи идеологияи коммунистӣ сол то сол коҳиш ёфт. Чунин тамоюлотро ба воситаи кам гардидани пайравони идеологияи мазкур асоснок намудан мумкин аст. Бо вуҷуди ин, қисми зиёди насли калонсоле, ки

дар замони шуравӣ кору зиндагӣ кардаанд, ҳанӯз ҳам ба арзишҳои сотсиалистӣю коммунистӣ рағбат доранд. Аммо аз сабаби он, ки идеологияи мазкур дигар дар амалияи ҷамъиятӣ мавҷуд нест, пайравони он низ дар оянда кам мегарданд. Гузашта аз ин, идеологияи коммунистиро, ки дар давраи «ҷанги сард» шикаст хӯрд, идеологияи мағлубшуда низ номидан мумкин аст.

Дар солҳои аввали истиқлолият дар Тоҷикистон арзишҳои либералию демократӣ ва ҳамроҳ бо он эҳёи арзишҳои миллию фарҳангӣ ҳамчун асоси идеологӣ қабул гардида, то кунун сохтори конститутсионии давлат низ онҳоро дар худ фаро мегирад. Мебоист давлатдории навин дар асоси арзишҳои нави идеологӣ ташаккул дода шавад. Аммо дар ҷомеае, ки толи 70 сол идеологияи коммунистӣ арзи ҳастӣ менамуд, дар як муддати кӯтоҳ ба ҷойи он татбиқ намудани идеологияи нав ва баланд бардоштани таъсир ва нуфузи он кори сахл набуд. Аз ин рӯ, дар шароите, ки нуфузи идеологияи коммунистӣ коҳиш ёфт ва таъсири идеологияи нав ҳанӯз дар сатҳи паст қарор дошт, ба фазои сиёсӣю ҷамъиятии кишвар ғояҳои динию радикалистӣ ворид гардиданд. Қисми зиёди аҳолии кишвар, ки дар зери таъсири сиёсати атеистии идеологияи коммунистӣ аз асли дин дур шуда буданд, дар як муддати кӯтоҳ зери таъсири мубаллиғони исломӣ ва дар аксар маврид зери таъсири ғояҳои радикалистӣ қарор гирифтанд. Дар натиҷа равандҳои оштинопазир ҷомеаро фаро гирифта, оқибат ба сар задани ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонд. Бо назардошти равандҳои идеологии ҷомеа гуфтан мумкин аст, ки воқеаҳои солҳои аввали истиқлолият дар Тоҷикистон ба ҷанги идеологӣ хеле шабоҳат дошт.

Чи тавре ки ба мушоҳида мерасад, рӯ овардани одамон ба радикализми динӣ ва мароқ зоҳир намудани онҳо ба ғояҳои радикалӣ дар шароити афзудани бухронҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ ба амал меояд. Одатан чунин бухронҳо дар раванди модернизатсия ва дигаргуниҳои ҳаёти ҷамъиятӣ пайдо мешаванд. Гузариш аз як сохтор ба сохтори дигар ҳамчун раванди дигаргуншавии ҷомеа дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият бухронҳои гуногунро ба вуҷуд оварда буд. Яке аз сабабҳои рӯ овардани

кисме аз аҳолии кишвар ба радикализми динӣ ва ғояҳои радикалистӣ бо чунин вазъ асоснок карда мешавад.

Пайдоиш ва ташаккулёбии радикализми динӣ дар аксари мавридҳо ҳамчун аксуламал ва раванди объективӣ ба назар мерасад, зеро таъсири манфӣ ва ё мусбати онро дар аввали пайдоиш эҳсос намудан ғайриимкон аст. Таъсири манфии ин зухурот замоне ба назар мерасад, ки агар муайян карда шавад, ки субъектҳои радикализми динӣ кадом мақсадҳоро пайгирӣ карда истодаанд ва онҳоро чи гуна дар амал татбиқ кардан мехоҳанд. Таҳлили равандҳои сиёсии ду даҳсолаи охир дар Тоҷикистон воқеияти чунин ҳолатро баръало нишон медиҳад. «Масалан, чараёни динию идеявии «Салафия» дар марҳилаҳои аввали пайдоиши худ ҳамчун равияи бетаъсир ва бехатар дониста мешуд, аммо баъди муайян шудани мақсад ва воситаҳои онҳо, ин чараён ҳаракати экстремистию террористӣ эълон гардид. Ҳатто дар кишвар солҳои охир дар атрофи хусусияти экстремистию радикалистӣ доштани ин чараёни динӣ асарҳои гуногун таълиф карда шуданд» [33]. Дар солҳои минбаъда низ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти як қатор ҳизбу ҳаракатҳои диниро террористию экстремистӣ эълон намуд. «Ҳизби наҳзати исломӣ, ки дар фазои сиёсии Тоҷикистон фаъолияти қонунӣ дошт, моҳи сентябри соли 2015 бинобар сабаби кӯшиши ташкил намудани табaddулотӣ давлатӣ (яъне, баъди муайян гардидани мақсадҳои он ва ошкор шудани чеҳраи аслии ин ҳизб) ташкилоти террористию экстремистӣ эълон гардид» [33]. Дар кишварҳои дигар низ вазъият чунин аст. Яъне, ҳар давлат ҳизбу ҳаракатҳои диниро бо назардошти мақсадҳо ва воситаҳои дар амал татбиқ намудани онҳо ҳамчун таҳдид эътироф менамоянд.

Фаъолияти радикалӣ дар заминаи ғояҳо ва мақсадҳои радикалӣ анҷом дода мешавад. Дар чунин шароит дин ба сифати идеологияе баромад менамояд, ки «онро радикалистон барои сафарбар намудани пайравони дин ҷиҳати расидан ба мақсадҳои худ истифода мекунанд» [65]. Ғайр аз ин, чунон ки дар боло қайд гардид, бо сабабҳои гуногун таъсир ва нуфузи идеологияи давлатӣ дар ҷомеа паст мегардад, арзишҳои ҳаётии он низ

моҳияти худро аз даст медиҳанд ва дар натиҷа ҷойи онҳоро арзишҳои идеологияи дигар, дар баъзе мавридҳо арзишҳои динӣ ишғол менамоянд. Дар робита ба ин масъала бояд гуфт, ки идеология ва дин бо ҳам алоқамандии зич доранд ва ба ҳамдигар таъсири амиқ мерасонанд. Бо назардошти марҳилаҳои гуногуни таърихӣ гуфтан мумкин аст, ки идеология ва дин то андозае дар муқобили якдигар қарор мегиранд. Зеро, агар хронологияи пайдоиши онҳо ба назар гирифта шавад, пас дидан мумкин аст, ки аввал динҳо пайдо шудаанд ва сипас идеологияҳо. Ҳамаи идеологияҳои замони муосир, махсусан ҷараёнҳои идеявии ҷаҳонӣ дар Ғарб баъди инқилобҳои буржуазӣ пайдо шудаанд ва онҳоро як навъ таълимот, ҷаҳонбинии нав ва ҷойгузини ҷаҳонбинии динӣ номидан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар ҳама шароит афзоиши таъсир ва нуфузи дин маънои заиф гардидани идеология ва афзоиши нуфузи идеология маънои заиф гардидани динро дорад. Ҳатто пайдоиши идеологияҳои ҷаҳониро низ бо назардошти ин қонуният ҳамчун заифшавии арзишҳои динӣ ва баланд гардидани нуфузи арзишҳои нав ва ҷаҳонбинии идеологӣ номидан мумкин аст.

Пайдоиш ва ташаккули радикализи исломӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар маҷмӯъ ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоҳидагӣ инчунин заминаҳои таърихӣ худро дорад. Як қатор олимон бар он назаранд, ки фундаментализм ва радикализи исломӣ ҳанӯз дар давраи мавҷудияти хонигарии Хива, Бухоро ва Қўқанд пурра ташаккул ёфта буд. Онҳо дар аввал бар зидди русҳо ва баъдан бар зидди шўравӣҳо қиём намуда буданд. Айни замон бошад дар муқобили арзишҳои дунявӣ ва демократӣ мубориза мебаранд. Таълимоти динии уламои кишварҳои дигари мусулмонӣ ба роҳбарону саркардагони ин гурӯҳ руҳониён таъсири амиқ расонида буданд. Бинобар ин, дар давраҳои минбаъдаи таърихӣ як гурӯҳ мусулмонони кишварҳои Осиёи Марказӣ на танҳо алоқаҳои худро бо бародарони бурунмарзии хеш нигоҳ медоштанд, балки кўшиш менамуданд, ки таъсири ғояҳои секуляро ба афкори мусулмонон кам созанд. Ҳамзамон, бисёре аз намояндагони болоии муассисаҳои расмӣ динии шуравӣ, масалан Идораи

маънавии мусулмонони Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон (САДУМ) дар кишварҳои арабӣ муддати муайян таҳсил ва кору зиндагӣ намуда, бо уламои динии ин кишварҳо ва пайравони онҳо вохӯриҳои зиёд анҷом медоданд. Соли 1979 вазъият ба кулӣ тағйир ёфт. Аввал ин ки инқилоби исломии Эрон ба нерӯҳои хуфтаи исломи сиёсӣ руҳи илҳомӣ тоза бахшид. Бо вучуди он ки инқилоби мазкур аз ҷониби пайравони мазҳаби шиа анҷом дода шуда буд ва онро пайравони мазҳабҳои дигар наметавонистанд такрор намоянд. Дуюм ин ки ҳуҷуми артиши Шуравӣ ба Афғонистон мусулмонони (пеш аз ҳама руҳониён) Осиёи Марказиро маҷбур намуд, ки дар бораи ҳувияти динии худ андешаронӣ намоянд [57, с.51]. Дар ин давра аз фурсати муносиб истифода намуда, як қатор руҳониён дар байни мусулмонони кишварҳои Осиёи Марказӣ корҳои зиёди таблиғотӣ анҷом медоданд. Дар Тоҷикистон низ фаъолияти ячейкаҳои хуфтаи исломгароён аслан аз охири солҳои 1970-ум шуруъ мешавад.

Дар тавсеаи наҳзати исломӣ роҳбари тозаинтиҳоби Раёсати идораи мусулмонони Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон (САДУМ) Муҳаммадсодик Муҳаммадҷусуф нақши калон бозидааст. Ӯ кӯшиш менамуд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири дин бештар гардад. Вай соли 1975 Донишқадаи исломии шаҳри Тошканд ба номи Имом Бухорӣ ва соли 1986 Донишгоҳи Даъво-ал-Исломии давлати арабии Либияро хатм намудааст ва соли 1989 роҳбари Раёсати идораи мусулмонони Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон (САДУМ) таъин мегардад. Аммо бояд қайд кард, ки бо ташаббуси ин ниҳод назорат аз болои дин ҳанӯз дар солҳои 70-ум сабуктар карда шуда буд. Дар ин давра шумораи нафароне, ки адои ҳаҷ мекарданд, бештар карда мешавад. Аз аввалин лаҳзаи ташкилшавии ин ниҳод ҳуқуқи адои ҳаҷ танҳо ба аъзои воломақоми САДУМ дода мешуд. Аммо солҳои 1970-1980 дар баробари аъзои САДУМ, инчунин арбобони давлатӣ ва аъзои ҳизби коммунистӣ низ ҳаққи ҳаҷ карданро бархӯрдор шуда буданд. Маҳз аз ҳамин давра сар карда робитаҳои мусулмонони Осиёи Марказӣ бо давлатҳои арабӣ, Эрон ва Афғонистон хеле зиёд мегарданд. Дар ин давра дар баробари зич намудани

робитаҳо, инчунин ба дохили кишварҳои Осиёи Марказӣ ворид намудани адабиёти динӣ низ оғоз меёбад. Аллакай дар аввали солҳои 80-ум роҳбарияти сиёсии ИҶСШ вобаста ба чунин вазъ изҳори нигаронӣ намуда, барои тағйир додани он чораҷӯӣ намуд. Чунин ҳолатро аз як қатор ҳуҷҷатҳои қабулгардида эҳсос намудан мумкин аст. Масалан, «соли 1979 қарори КМ ҲК ИҶШС «Дар бораи идомаи беҳтаргардонии корҳои идеологӣ ва сиёсӣ-тарбиявӣ», соли 1981 қарор «Дар бораи муқовимат бо кӯшиши бо мақсадҳои ғаразнок дар муқобили Иттиҳоди Шуравӣ истифода намудани омили исломӣ», соли 1983 қарор «Дар бораи масъалаҳои муқобили корҳои идеологӣ, оммавӣ-сиёсии ҳизби коммунистӣ»-ро қабул менамоянд, ки ҳамаи онҳо барои тақвият додани таблиғоти атеистӣ нигаронида шуда буданд» [91, с.112].

Тавсеа ёфтани наҳзати исломӣ дар солҳои 70-80-ум боиси он гардид, ки баъди оғоз ёфтани давраи бозсозӣ дини ислом аллакай унсури таркибии ҳаёти сиёсии кишварҳои Осиёи Марказиро ташкил меод. Бо қабул гардидани Қонуни ИҶШС «Дар бораи озодии вичдон ва ташкилотҳои динӣ» имконияти оғоз намудани фаъолияти расмӣ радикалистон ба вуҷуд омад. Воқеаҳои сиёсии солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки исломгароён ва радикалистон бо ҳамроҳии қисме аз руҳониёни маҳаллӣ дар воқеаҳои солҳои 1990-1992 дар шаҳри Душанбе на танҳо иштироки фаъол доштанд, балки ташкилкунандагони онҳо ба шумор мерафтанд. Онҳо пайравони худро аз деҳаҳо ва минтақаҳои Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе сафарбар намуда, аввал дар муқобили коммунистон ва сипас баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар муқобили Ҳукумати конституционии давраи ҳукмронии Р.Набиев равона карда буданд.

Як қатор олимон таъкид менамоянд, ки дар Тоҷикистон сарчашмаи асосии паҳншавии ғояҳои радикалистӣ фаъолияти исломгароии намоёндагони воломақом ва пайравони собиқ Ҳизби наҳзати исломӣ ва Ҳаракати исломии Ёзбекистон буданд. Ин ҳизбу ҳаракатҳо ба сафҳои худ на танҳо мусулмонони маҳаллиро ҷалб менамуданд, балки аз кишварҳои Шарқи

Наздик ва Афғонистон низ ихтиёриён (муҷоҳидон)-ро даъват мекарданд. Бо вучуди он ки Ҳизби наҳзати исломӣ бо ҳаракати “Толибон” ба сабаби фарқиятҳои этникӣ робитаҳои мураккаб дошт, аммо тавонист, ки дар Афғонистон лагерҳои худро ташкил намояд [105, с.127].

Ҳамин тариқ, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули радикализи исломиро фаъолияти сиёсии исломгароён ташкил медиҳад. Онҳо дар аввал аз низоъҳои сиёсии Афғонистон ҳамчун фурсат истифода намуда, қорҳои зиёди табиғотӣ анҷом медоданд. Сипас, баъди он ки Иттиҳоди Шуравӣ пароканда шуда, нуфузи идеологияи коммунистӣ коҳиш ёфт, онҳо дар фазои идеологии ҷомеа ба тарғибу ташвиқ ва паҳн намудани идеологияи исломгароӣ машғул шуданд. «Дар солҳои аввали истиқлолият аллакай радикалистони исломии тоҷикистонӣ як ҷабҳаи неруманди сиёсиеро ташкил намуда буданд, ки барои анҷом додани табaddулотӣ давлатӣ метавонистанд онро истифода баранд. Яке аз сабабҳои оғоз гардидани ҷанги шаҳрвандӣ ва бархӯрдҳои мусаллаҳона аз ҷониби радикалистон ва исломгароён он давра ғайриқонунӣ ғасб намудани ҳокимият буд. Ҳарчанд соли 1997 баъди ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ» оташи ҷанги шаҳрвандӣ тадриҷан хомӯш гардида, марҳила ба марҳила волиятӣ қонун ва сулҳу субот дар кишвар таъмин гардида бошад ҳам, айни замон низ радикалистон аз бухронҳо ва мушкилиҳои дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҷойдошта суиистифода намуда, меҳоканд воқеаҳои солҳои 1992-1997-ро боз такроран ба амал оваранд» [57]. Чунин хусусияти фаъолияти радикалистони исломӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватанӣ таҳлилу баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла, сиёсатшиноси ватанӣ Н.Д. Назиров дар таҳқиқоти худ фаъолияти исломгароён Тоҷикистонро ба се марҳила ҷудо намудааст.

Марҳилаи якум – солҳои 1973-1978. Дар ин марҳила фаъолияти исломгароён асосан характери динӣ-таълимӣ ва маърифатӣ дорад, яъне ҳуди исломгароён барои ташаккули дониш ва ҷаҳонбинии хеш ва тағйир додани ҷаҳонбинии динии пайравони дини ислом кӯшиш менамуданд.

Марҳилаи дуюм – солҳои 1979-1986. Дар ин марҳила фаъолияти исломгароён бо ташкил намудани мактабҳои динии ғайриқонунӣ, ба таври пинҳонӣ ба ҷавонон таълим додани арзишҳои исломӣ, ба таври фаъол ба ҳаракатҳои худ ҷалб намудани ҷавонони дорои саводи динӣ, оғоз намудани фаъолияти динӣ-сиёсӣ, дар маросими динӣ ва тӯю маъракаҳо маъвиза намудан, ба шаҳрҳои гуногуни ҳудуди шуравӣ фиристодани аъзои нисбатан саводноки ҳаракати динӣ хоси ин давраи фаъолияти онҳо мебошад.

Марҳилаи сеюм – солҳои 1990-2015. Дар ин марҳила исломгароён Ҳизби наҳзати исломиро ташкил намуда, ниҳоятан моҳи октябри соли 1991 баъди эълон гардидани истиқлолияти давлатӣ тавонистанд, ки онро ба қайд гиранд. Аз оғози ин давра сар карда фаъолияти сиёсии исломгароён барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсии онҳо (ташкил намудани давлати исломӣ) равона карда мешавад. Дар аввал бо иштироки исломгароён сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, воқеаву ҳодисаҳои дигаре, ки солҳои минбаъда аз ҷониби радикалистон анҷом дода шудаанд ва ниҳоят воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015 бо манъ гардидани фаъолияти расмӣ Ҳизби наҳзати исломӣ анҷомид [57].

Бо андешаҳои мазкур розӣ шудан мумкин аст ва воқеан ҳам сарчашмаҳои илмӣ ва воқеаву ҳодисаҳои дар мамлакат рухдода гуфтаҳои болоро собит месозанд. Аммо баъди он ки 29 сентябри соли 2015 бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти Ҳизби наҳзати исломӣ дар қаламрави Тоҷикистон мамнуъ эълон гардида, ҳуди он ташкилоти террористию экстремистӣ дониста мешавад, фаъолияти исломгароён на танҳо аз байн нарафт, балки дар шакли нав зоҳир гардид. Раиси собиқ Ҳизби наҳзати исломӣ М.Кабирӣ, ки пеш аз воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015 аз ватан ба беруни кишвар фирор намуда буд, дар кишварҳои аврупоӣ паноҳандагӣ талабида, бо пайравони дар хориҷбудаи ТЭТ ҲНИ ва фаъолони «Гурӯҳи 24» муттаҳид шуд ва онҳо муборизаҳои сиёсии худро тариқи шабакаи интернет оғоз намуданд. Ҳатто бо ташаббуси раиси ТЭТ ҲНИ М.Кабирӣ ҳаракати сиёсии «Паймони миллии Тоҷикистон» ташкил карда

мешавад, ки бинобар сабаби хусусияти радикалисту исломгарой доштани аз ҷониби Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилоти террористу экстремистӣ эълон гардидааст. Мушоҳидаҳо ва таҳлили фаъолияти интернетии онҳо нишон медиҳад, ки онҳо рӯз то рӯз роҳу усулҳои муборизаро дар шакли назарфиребии сиёсӣ ва таблиғи ғояҳои тундгароӣ ифротгарой ба роҳ монда истодаанд. Аз ин рӯ, аз солҳои 2016 то ба имрӯз метавонад марҳилаи чоруми фаъолияти исломгароеӣ тоҷик номида шавад. Зеро дар фаъолияти онҳо то ба имрӯз даъватҳои динӣ, шиорҳои динӣ ва така намудан ба идеологияи ифротгарой пурра ба мушоҳида мерасад.

Дар баробари омилҳои дар боло номбаргардида инчунин вазъияти нохуби иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ метавонад боиси афзоиш ёфтани радикализми динӣ гардад. Зеро фаъолияти таблиғоти идеологии радикалистон замоне барояшон натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки агар дар ҷомеа кишварҳои осебпазир мавҷуд бошанд. Таърихи сиёсии асри XX нишон медиҳад, ки радикализми исломӣ дар шакли эътирози сиёсӣ дар муқобили вазъияти нохуби иҷтимоӣ-иқтисодӣ метавонад баромад намояд. Дар солҳои аввали таъсиси Иттиҳоди Шуравӣ дар кишварҳои Осиёи Миёна омилҳои мазкур барои ташаккули ҳаракатҳои босмачигарӣ мусоидат намуда буданд. Гуруснагии сартосарӣ ва даъват ба fronti ҷангӣ деҳқонон ва шаҳрنيшинони камбизоатро водор менамуд, ки ба сафи ҳаракатҳои босмачигарӣ бипайванданд ва дар муқобили коммунистон мубориза баранд [148].

Ба ҳамин монанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1990-ум дар вазъияти ногувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва паст гардидани сатҳи зиндагӣ ғояҳои радикалистӣ дар байни кишварҳои гуногуни ҷомеа таъсири бештар пайдо намуданд. Пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири манфӣ расонд. Пеш аз ҳама, канда шудани алоқаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои дигари узви ин иттиҳод, ба вучуд омадани бӯҳронҳои сиёсӣ ва дар пайи он сар задани ҷанги шаҳрвандӣ боиси ба таври ҷашмгир коҳиш ёфтани ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон

ягона кишваре буд, ки аз собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҳеҷ як корхонаи азими саноатиро ба мерос нагирифта буд. Бар замми ин дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ қисме аз объектҳои мавҷудаи иқтисодӣ вайрону валангор ва ғорат гардиданд. Чунин вазъият на танҳо ба сатҳу сифати зиндагии мардум таъсиргузор буд, балки боиси паҳн шудани ғояҳои радикалистӣ гардид.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ зарари аз ҳама зиёдро соҳаи хоҷагии қишлоқ ё кишоварзӣ эҳсос намуд. Ин ҳолат барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кишвари аграрӣ маҳсуб меёфт, хеле ташвишовар буд. Аз рӯйи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ, дар лаҳзаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ 69% аҳолии Тоҷикистон дар соҳаи хоҷагии қишлоқ шуғл меварзиданд. Дар он солҳо маҳсулоти истеҳсолнамудаи ин соҳа 36,7% ММД-ро ташкил медод [95, с.51]. Аз даст додани бозори беруна барои фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, боиси ба бухрони ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидани ин соҳа шуда, ба сатҳи зиндагии оилаҳои мардуми деҳот таъсири манфӣ расонд. Ҳатто дар солҳои 2000, замоне ки ҷанги шаҳрвандӣ анҷом ёфта буду дар соҳаҳои иқтисодӣ баъзе ислоҳот гузаронида шуда буд, бештар аз 50% аҳолиро мардуми камбизоат ташкил менамуд. Бекорӣ низ дар байни аҳоли хеле зиёд ба назар мерасид (тахминан 10-12%). Дар байни онҳое, ки ҷойи кори доимӣ доштанд, ба сабаби кам будани маош, бештар аз 30% дар ҳоли камбизоатӣ қарор доштанд. Бар замми ин дар кишвар дар толи солҳои 1990-2000 сатҳи баланди таваррум мавҷуд буд, ки чунин вазъият низ бо мавҷудияти бухронҳои иҷтимоию иқтисодӣ бастагӣ дошт. Дар чунин вазъияти мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ қисме аз шаҳрвандон ба муҳоҷирати меҳнатӣ сафар намуда, қисме аз онҳо ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ пайвастанд. Дар эътирозҳои зиддихукумати солҳои 1991-1992 шиорҳои радикалистӣ доимо садо медоданд. «Одатан чунин шиорҳо аз ҷониби сарварону роҳбарони муҳолифин, аз ҷумла роҳбарони Ҳизби демократии Тоҷикистон ва собиқ Ҳизби наҳзати исломӣ аз ҳама бештар истифода мешуд. Ҳамин тариқ, таҳлили паҳлуҳои гуногуни таъсири бухронҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба ташаккулёбии радикализми динӣ нишон медиҳад, ки одатан радикалистон аз

вазъияти бухронӣ суиистифода намуда, на танҳо пайравони худро бештар месозанд, балки онҳоро дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар мекунанд» [67].

Ба раванди ташаккулёбии радикализми исломӣ давраи бозсозӣ ва дигаргуниҳои сиёсии солҳои 90-ум низ таъсири амиқ расонидаанд. Ба ибораи дигар, дар ин давра барои фаъолияти ошкорои радикалистон шароити мусоид фароҳам омада буд. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки дар охири солҳои 80-ум ва аввали 90-ум дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон наҳзати динӣ фаъол гардид. 1 октябри соли 1990 Шурои Олии ИҚШС Қонун «Дар бораи озодии вичдон ва ташкилотҳои динӣ»-ро қабул намуд. Қонуни мазкур ба шахрвандон имкон медод, ки бе ягон монеа аз дини худ пайравӣ намоянд, маросими диниро иҷро кунанд ва ҳатто ташкилотҳои динӣ таъсис дода, онро аз қайди давлатӣ гузаронанд. Дар ин давра дар минтақаи Осиёи Марказӣ якбора шумораи масҷидҳо, мактабҳои динӣ ва мадрасаҳо рӯ ба афзоиш ниҳод. Барои мисол, дар охири солҳои 80-ум дар Тоҷикистон ҳамагӣ 17 масҷид ба қайд гирифта шуда буд, аммо танҳо дар охири соли 1990 зиёда аз 130 масҷиди ҷомеъ ва 3000 масҷиди маҳаллӣ ва иттиҳодияҳои динӣ ба қайд гирифта шудаанд [67]. Соли 2016 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси васеи Ҳукумати Тоҷикистон дар ин бора суханронӣ намуда, иброз доштанд, ки «Солҳои охир раванди сиёсишавии ислом ва дар ин замина авҷ гирифтани кинаву адовати диниву мазҳабӣ ва амалҳои таҳрибкорӣ боиси нооромии минтақаҳои гуногуни сайёра гардидааст. Кишвари мо низ бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофияш зери таҳдиди ин хатарҳо қарор дорад. Тибқи таҳлилҳои макони асосии ҷалби аҳоли ба гурӯҳҳои ифротгаро масҷидҳо, муассисаҳои динии дохил ва хориҷи кишвар, инчунин сомонаҳои мухталифи интернетӣ мебошанд. ... Ҳоло дар қаламрави мамлакат, дар маҷмӯъ, қариб 5400 масҷид, аз ҷумла 3 930 масҷиди расмӣ ва 1470 масҷиди ғайриқонунӣ фаъолият мекунанд» [175].

Бояд гуфт, ки бунёдгароён ва тундгароёне, ки қаблан аъзои Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ва Ҳизби наҳзати исломӣ буданд, салафигароии худро идома дода, ба ҳизбу ҳаракатҳои дигари террористию экстремистӣ пайвастанд. Аз ҷумла, онҳо бештар ба сафҳои «Ҳизб-ут-таҳрир», «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида» ва баъди мамнуъ эълон гардидани фаъолияти ҲНИ боз ба сафи он пайвастанд. Айни замон радикалистони мазкур аз имкониятҳои интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ истифода намуда, ғояҳои ифротгароӣ ва тундгароии худро дар байни ҷавонон паҳн менамояд. Роҳбари ТЭТ ҲНИ Муҳиддин Кабирӣ радикализатсияи мусулмонон ва баста шудани ҲНИ-ро бо сиёсати секулярӣ вобаста менамояд. Ба андешаи ӯ, баъди баста шудани фаъолияти ҲНИ ба ҷойи исломи муътадил ваҳҳобиҳо ва боқимондаҳои «Давлати исломӣ» қувваи бузурги радикалистиро ба вуҷуд меоваранд [160]. Бо андешаҳои мазкур розӣ шудан қомилан мумкин нест. Аввал, ин ки М.Кабирӣ ҲНИ-ро аз ваҳҳобиён ва ҷангиёни ДОИШ ҷудо менамояд, ҳол он ки дар таркиби ин ҳизб ваҳҳобиён низ буданд ва онҳое, ки ба сафи ҷангиёни «Давлати исломӣ» пайвастанд, аслан пайравони ҲНИ буданд. Дуюм, ин ки боқӣ мондани ҲНИ дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон на танҳо рушди ниҳодҳои дунявиро ҳалалдор месохт, балки радикализатсияи аъзои ҳуди ҳизб афзоиш меёфт. Сеюм, ин ки роҳи усулҳои муборизаи сиёсӣ, ки айни замон аз ҷониби ТЭТ ҲНИ истифода мегардад, бо усулҳои муборизаи сиёсии «Давлати исломӣ» ва дигар ташкилотҳои террористӣ шабоҳати зиёд дорад. Яъне, фаъолон ва пайравони ТЭТ ҲНИ айни замон на танҳо бо намоёндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки бо онҳое, ки ғояҳои радикалистиро ҷонибдорӣ намеkunанд, муносибати оштинопазир доранд. На танҳо тухмату бухтон ва иғвоангезӣ, балки таҳдиду таҳқир ва зӯрварӣ унсурҳои марказии барномаҳои сиёсии онҳоро ташкил медиҳанд.

Аз рӯйи маълумоти сохторҳои қудратӣ ба қатори террористони «Давлати исломӣ» зиёда аз 2000 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон пайвастанд. Чунин ашхос ба суботи сиёсии Тоҷикистон таҳдиди воқеӣ ба шумор мераванд. Махсусан, бо назардошти он, ки дар кишвар ҷонибдорони

ҳаракати салафия ва ҳаводорони ғояҳои «Давлати исломӣ» ба назар мерасанд, баргаштани онҳо ба ватан метавонад боиси тавсеаи миқёси радикализатсия гардад.

Дар баробари омилҳои беруна дар раванди радикализатсияи ҷомеа омилҳои дохилӣ, махсусан, мушкилоти ҳалталаби ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ мерасонанд. Мушкилиҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ маънавии дар ҷомеа ҷойдошта аз ҷониби радикалистони динӣ бо мақсади гунаҳкор намудани давлату ҳукумат моҳирона истифода мешаванд. Инчунин, мавҷудияти чунин масъалаҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки ҷонибдорон ва пайравони худро бештар созанд. Олимону муҳаққиқон ба мушкилиҳои дохилии кишварҳои Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, онҳоро таҳдидҳои дохилӣ муаррифӣ кардаанд. Чунончи:

- шиддати байни гурӯҳҳои этникӣ;
 - муҳолифат дар байни табақаҳо ва қишрҳои ғуноғуни ҷомеа;
 - дар сатҳи паст қарор доштани зиндагии мардум;
 - бештар гардидани шумораи наҷъамандон;
 - тарғибу ташвиқ ва паҳн гардидани ғояҳои радикалистӣ;
 - бештар гардидани тафовут дар даромадҳои синфи поёни ва синфи болоӣ;
 - афзоиш ёфтани сафи бекорон;
 - баланд гардидани сатҳи коррупсия ва ғ. таҳдидҳои дохилӣ ва омилҳои бавучудоварандаи радикализми исломӣ муаррифӣ мегарданд [11].
- Ҳатто як гурӯҳ олимон дар таҳқиқоти худ пайдоиши радикализми исломиро дар мисоли кишварҳои Шарқи Наздик ва Африқой Шимолӣ таҳлилу баррасӣ намуда, дар зерин таъсири омилҳои дохилию берунӣ, яъне мушкилиҳои иқтисодӣ, камбизоатӣ, бекорӣ, ноустувории иҷтимоию сиёсӣ, ҷаҳонишавии арзишҳои ғарбӣ ва ғ. тавсеа ёфтани идеологияи радикализми исломиро махсус таъкид намудаанд [58]. Чунин ҳолат бори дигар моро водор менамояд, ки вобаста ба тағйирпазирии ҷомеа он масъалаҳоеро, ки метавонанд боиси паҳншавии ғояҳои радикалистӣ шаванд, ба назар гирем ва

дар самти мубориза бо ғайриқонунии ҳизбу ҳаракатҳои экстремистии террористӣ бо мақсади коҳиш додани осебаҳои ҷомеа онҳоро низ ҳаллу фасл намоем.

Агар ба омилҳои берунии паҳншавии радикализми исломӣ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки пеш аз пайдоиши низоҳҳои Афғонистон, кишварҳои Шарқи Наздик ва Ховари Миёна, аввалан ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ ба вуҷуд омадаанд ва баъдан барои ноором кардани минтақаҳои мазкур сафарбар гардидаанд. Чунин ҳолатро ҳатто омилҳои геосиёсӣ низ номидан мумкин аст. Зеро, абарқудратҳои давраи ҷанги сард кӯшиш намудаанд, ки дар ҷаҳони сеюм (дар кишварҳои берун аз лагери худ) ҳар гуна низоҳҳо ташкил намоянд. Ба ибораи дигар зерӣ нуфузи худ даровардани Шарқи Наздик ва Ховари Миёна, дар муқобили ҳамдигар истифода бурдани нерӯҳои таҳрибкори маҳаллӣ боиси пайдоиши ин гуна ташкилотҳо шудаанд. Мутаассифона, то имрӯз низ онҳо мавҷудияти худро нигоҳ медоранд ва баъзеи ин ташкилотҳо дар шакли пинҳонӣ ҳам бошад, дастгирӣ ва маблағгузорӣ мешаванд. Аз ин рӯ, низоҳҳои сиёсии Афғонистон ва кишварҳои Шарқи Наздик яке аз сарчашмаҳои паҳншавии ғояҳои радикализми исломӣ мебошанд. Чунин равандҳоро шарҳиносии рус В. Куделев мушоҳида намуда, иброз медорад, ки «раванди паҳн гардидани ғояҳои радикализми исломӣ аз берун аз ҷониби он нерӯҳо ташкил мегардид, ки онҳо аз ғояҳои исломгароӣ хеле дур буданд. Нерӯҳои мазкур ба таври мустақим ва ғайримустақим ба пайдоиши терроризм мусоидат намуданд, то ки ба воситаи он харитаи сиёсии оламо тағйир диҳанд, сарват ва захираҳои табиӣ оламо дар байни худ тақсим намоянд, истиқлолияти давлатҳои гуногунро ҳалалдор намуда, низомии меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣро, ки баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ташаккул ёфта буд, вайрон созанд. Субъекти чунин равандҳо, пеш аз ҳама, ширкатҳои фаромиллӣ ба шумор мерафтанд, ки дар хизмати давлатҳои алоҳида қарор гирифта буданд. В.Куделев ҳатто пайдоиши террористи №1 Усома бин Лодан ва ташкилоти ӯ «Ал-Қоида»-ро низ натиҷаи муборизаҳои геосиёсии давлатҳои манфиатдор медонад [21].

Барои мисол, солҳои 80-90-уми асри гузашта чунин радикалистон барои муқобилият намудан ва шикаст додани артиши шуравӣ дар Афғонистон ташкил шуда буданд. Аз кишварҳои дигари исломӣ низ неруҳои иловагии радикалистон сафарбар мешуданд. Ба амал овардани ҳаракатҳои ҷиходӣ дар Афғонистон минбаъд боиси тавсеа ёфтани радикализатсияи ҳизбу ҳаракатҳои исломии минтақа ва муттаҳид гардидани онҳо шуд. Ҳамин тариқ, дар Афғонистон радикалистони исломӣ минбаъд ба коркарди идеологияи экстремистӣ террористӣ машғул гардида, яке аз сарчашмаҳои паҳншавии ғояҳои тундгарой ба шумор рафтаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Афғонистон дарозтарин сарҳадро дорад (зиёда аз 1335 км), ки ҳиссаи бештари он дар минтақаҳои кӯҳии душворгузар қарор дошта, назорати сарҳадиро мушкил мегардонад. Гузашта аз ин, моҳи сентябри соли 2021 ҳаракати “Толибон” дар натиҷаи берун шудани неруҳои эътилофи байналмилалӣ, ҳокимияти давлатиро ғасб намуда, ҳудуди ин кишварро тадричан зери назорати худ даровард. Чунин ҳолат маънои онро дорад, ки айни замон Афғонистонро ташкилоти террористӣ идора намуда истодааст ва ҳар замон метавонад бо ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ ҳамкорӣ намояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз сарчашмаҳои дигари паҳншавии ғояҳои радикалистӣ таҳсили ҷавонон дар кишварҳои арабӣ ва ба дохили Тоҷикистон ворид намудани адабиёти динии радикалисту экстремистӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар давлатҳои арабӣ ҳанӯз аз солҳои 60-70-уми асри гузашта радикалистон дар ҷомеа таъсири зиёд доранд. Радикалистони исломӣ дар кишварҳои мусулмонӣ кӯшиш менамоянд, ки дар соҳаи маориф маблағҳои зиёд масраф кунанд. Онҳо бовар доранд, ки тавассути маориф ва таҳсилот паҳн намудани ғояҳои исломгарой стратегияи мувофиқ ва мутобиқ ба даври замон аст. Одатан дар давлатҳои исломӣ дар зинаи ибтидоии таҳсилот гирифтани маълумоти динӣ ҳатмӣ мебошад. Бисёре аз китобҳои дарсӣ, ки дар кишварҳои исломӣ барои таълим истифода мешаванд, аз ҷониби исломгароён таҳия шудаанд. Ҳарчанд исломгароён дар

ин кор иштироки бевосита надоста бошанд ҳам, таҳияи китобҳои мазкур зери таъсири онҳо анҷом дода шудаанд. Исломигароён шумораи зиёди мактабҳо, мадрасаҳо, донишгоҳҳо, ё ин ки факултетҳои диниро зери таъсири худ дароварда, баъзан ошкоро тариқи фондҳои ҷамъиятӣ ва баъзан ба таври пинҳонӣ онҳоро аз лиҳози молиявӣ дастгирӣ менамоянд. Чунин тарзи рафтор ба онҳо имкон медиҳад, ки мутахассисону олимони ҷавонро барои таҳқиқи масъалаҳои мавриди назари худ истифода намоянд. Донишҷӯёни хориҷӣ бошанд, барои ташаккули низоми истиҳобороти онҳо, тавсеа додани робитаҳои хориҷӣ ва ба хориҷи кишвар низ баровардани ғояҳои радикалистӣ мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, таҳсил дар чунин мактабҳо ва донишгоҳҳо барои шахрвандони давлатҳои дунявӣ хеле хатарнок аст. Мутаассифона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2010, толи қариб 20 сол радикалистони исломӣ тавонистанд, ки ҷавонону шахрвандони кишварро барои таҳсил ба ин гуна мактабҳо фиристанд. Яке аз сабабҳои дар мамлакат паҳн гардидани салафия ва ғайр гардидани «Ихвон-ул-муслимин» ҳамин гуна омилҳо ба шумор мераванд. Ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ радикалистӣ асосан таркиби иҷтимоии худро аз ҳисоби ҷавонони қобилиятнок ва донишмандону зиёӣён пурра месозанд.

Исломигароён инчунин доираи васеи васоити ахбори оммаро низ зери таъсири худ қарор додаанд. Аз ҷумла, рӯзномаҳо, радио, телевизион, агентҳои иттилоотӣ, марказҳои таҳлилӣ ва ғ. Бо тавсеаи шабакаи интернет онҳо бо истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ ба паҳн намудани ғояҳои ифротгарой машғул мешаванд. Давра ба давра шумораи сомонаҳои экстремистӣ низ зиёд шуда истодааст. Айни замон ҳузури радикалистони исломӣ дар шабакаи интернет аз ҳарвақта дида бештар гардидааст. Ба ғайр аз ВАО, радикалистони исломӣ дар ихтиёри худ нашриёт, мағозаҳои китоб, марказҳои таҳқиқотӣ ва таҳлилиро нигоҳ медоранд. Ба таври ройгон паҳн намудани китобҳои бо сифати баланд ҷопшуда яке аз стратегияҳои мебошад, ки дар байни донишҷӯён боиси паҳн гардидани ғояҳои ифротгарой ва тундгарой мегардад. Донишҷӯён имкони

доимо харидани китобҳои навро надоранд ва аз ин рӯ, китобҳои ройгон барояшон мароқангез аст. Ғайр аз ин, донишҷӯён мустақилона таъсири манфии назарфиребӣ ва ғояҳои тундгароиро эҳсос карда наметавонанд, аз ин рӯ, ба воситаи адабиёти дорои хусусияти экстремистӣ онҳоро ба дом афтонидан хеле осон мегардад. Ғайр аз ин, исломгароён ва радикалистони исломӣ дар студияҳои худ ғитаҳои аудиоӣ ва видеоӣ сабт намуда, онҳоро ҳам тариқи ҳаммаслакон ва ҳам тариқи шабакаи интернет паҳн менамоянд. Чунин навъи тарғибот дар байни одамони камсавод ва ё одамони танбал, ки барои хондан вақт намеёбанд, хеле таъсири зиёд мерасонад.

Тули солҳои охир радикалистони исломӣ технологияҳои иттилоотиро низ барои расидан ба мақсадҳои худ, махсусан, барои тавсеаи фаъолиятҳои идеологии худ истифода менамоянд. Пеш аз ҳама, онҳо мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотиро ҷалб намуда, сомонаҳои интернетии рақибони худ, аз ҷумла сомонаҳои исломи муътадилро вайрон менамоянд. Айни замон дар олам зиёда аз 200 ҳизбу ташкилоти радикалистии исломӣ мавҷуд мебошад. Бештар гардидани шумораи онҳо ва тавсеа ёфтани микёси фаъолияти онҳо, пеш аз ҳама, бо масъалаи маблағгузори ин ташкилотҳо робита дорад. Тибқи сарчашмаҳои илмию таҳлилӣ ҳамаи ташкилотҳои радикалистӣ аз ҷониби давлатҳои гуногун маблағгузорӣ мешаванд. Чунин вазъ бо он алоқаманд аст, ки давлатҳо вобаста ба манфиатҳои миллии худ наметавонанд бо ташкилотҳои террористии радикалистӣ ҳамкорӣ намоянд, аз хизматрасонии онҳо истифода баранд. Мутаассифона, аксарияти мутлақи ин ҳизбу ташкилотҳо хусусияти террористӣ дошта, истифодаи зӯроварӣ ва муносибатҳои оштинопазирро барои худ раво медонанд. Аз ин рӯ, радикализатсияи ҷомеа ва ба сафи ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ шомил гардидани ҷавонон маҳз зери чунин омилҳо ба вуҷуд меояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давлатҳои тозаистиклоле, ки аҳолии онҳоро мусулмонон ташкил медиҳад, бинобар сабаби зиёд будани мушкилиҳои иҷтимоию иқтисодӣ хавфи радикализатсияи ҷомеа низ бештар мегардад. Агар таъсири радикализатсияро дар доираи ин қонуният таҳлил

намоем, мушоҳида намудан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин лиҳоз осебпазир мебошад. Бекорӣ, муҳочирати меҳнатӣ, маоши нокифоя ва монанди ин масъалаҳо барои ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ва тундгаро имконияти хуб фароҳам меоваранд. Як гурӯҳ олимон омилҳои рафтори радикалӣ касб намудани одамонро ба ду гурӯҳ чудо намудаанд. Якум, омилҳои ҷалбкунанда ва дуюм, омилҳои маҷбурсозанда [75]. Омилҳои якум аз идеологияи радикалистӣ ва экстремистӣ сарчашма мегиранд. Радикалистони исломӣ кӯшиш менамоянд, ки ғояҳои худро мароқангез намоянд ва бо ин мақсад, мушкилиҳои дар ҷомеа мавҷудбударо маҳкум намуда, барои мавҷудияти он ҳукуматҳоро гунаҳкор месозанд. Дар чунин маврид идеологияи экстремистӣ ва радикалистӣ ба он хотир ҷолиби диққат мегардад, ки он ҳамчун ғимоятгари манфиати кишрҳои осебпазир муаррифӣ мешавад. Дар ин раванд ғояҳои радикалисту террористӣ низ ба таври васеъ таблиғ мегарданд.

Омилҳои маҷбуркунанда бештар бо сарчашмаҳои молиявӣ ва масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ иртибот доранд. Масалан, бӯҳронҳои иҷтимоию иқтисодӣ, бекорӣ, камбизоатӣ одамонро маҷбур месозанд, ки бо ҳар роҳу восита талаботи худ ва оилаи худро қонеъ гардонанд. Ба ҳар ҳол, таҳлилҳо ва мушоҳида нишон медиҳанд, ки на ҳамаи одамони камбизоат метавонанд экстремист ва ё террорист шаванд. Аз ин рӯ, омилҳои ҷалбкунанда, ки ба таври сунъӣ дар шакли ҳуҷумҳои иттилоотӣ равоӣ ташкил карда мешаванд, ба афкори ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонида, зехну шуури онҳоро захролуд мегардонанд. Махсусан, дар сатҳи паст қарор доштани саводи динию дунявӣ ҷавонон онҳоро ба доми ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ меандозад. Чунин ҳолатҳоро дар ҷомеаи Тоҷикистон ва дар байни ҷавонони тоҷик низ мушоҳида намудан мумкин аст. Таъсири идеологияи исломгароӣ ва радикалистӣ дар байни муҳочирони тоҷик бештар мебошад. Тибқи баъзе сарчашмаҳои таҳлилий, аксари он нафароне, ки ба сафи ташкилоти террористии «Давлати исломӣ»

пайвастанд, дар аввал барои муҳочирати меҳнатӣ сафар намудаанд ё муҳочирӣ меҳнатӣ будаанд.

Соли 2018 рӯзномаи «Вечёрка» дар мавзуи «Масъалаҳои радикализатсияи ҷомеа дар Тоҷикистон: сабабҳо ва роҳҳои имконпазири ҳалли онҳо» дар байни аҳолии кишвар назарпурсӣ анҷом дод. Тибқи натиҷаҳои ин назарпурсӣ, пурсидашудагон сабабҳои паҳн гардидани ғояҳои экстремистӣ ва радикализиро ба таври зерин нишон додаанд: 27 % пурсидашудагон сатҳи пасти саводноки, аз ҷумла саводнокии динӣ; 22 % сатҳи пасти зиндагӣ ва 22 % бо ҷойи кор таъмин набудани ҷавононро сабабҳои паҳн гардидани ғояҳои радикалистӣ ном бурданд [171]. Посухҳои пурсидашудагон ҳамагӣ омилҳои дохилӣ мебошанд. Аммо чунонки дар боло ба таври муфассал таҳлил гардид, омилҳои беруна низ барои паҳн гардидани ғояҳои тундгароии исломӣ таъсири амиқ мерасонанд. Агар омилҳои берунро ҳамчун таҳдид ба амнияти миллӣ ва омилҳои дохилиро ҳамчун осебпазирии кишвар муайян намоем, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ҳамин тариқ, пайдоиш ва ташаккули радикализми исломиро дар Тоҷикистон бо омилҳои гуногуни дохилию берунӣ асоснок намудан мумкин аст. Аввал, ин ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона давлати Осиёи Марказӣ буд, ки дар солҳои 90-ум ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд ва ин низои сиёсӣ моҳиятан муборизаи нерӯҳои секулярӣ ва теократиро дар бар мегирифт. Дар чунин раванд ташаккули радикализми исломӣ бо суръати баланд ба амал омад. Дуюм, ин ки дар Тоҷикистон маҳз дар ҳамин давраи ҳассос бархӯрди манфиатҳои субъектҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ба амал омад, ки қисме аз онҳо дар раванди баргузори гуфтушунидҳо ва ҳалли низои байни тоҷикон ғайбона ширкат варзиданд. Сеюм, ин ки Тоҷикистон дар байни кишварҳои пасошуравӣ ягона давлате ба шумор мерафт, ки дар ҳаёти сиёсии он ҳизби сиёсии дорои характери динӣ расман амал менамуд. Ҳарчанд соли 1993 ғайбояти Ҳизби наҳзати исломӣ манъ карда шуда бошад ҳам, соли 1999 онро дубора иҷозат додаанд ва сентябри соли 2015 баъди кӯшиши ташкил намудани табaddулотӣ давлатӣ ғайбояти онро дар ҳудуди мамлакат мамнуъ

эълон карданд. Бо вучуди ҳамаи саъю талошҳои давлату ҳукумат, дар шароити рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ дар шакли нав ба роҳ монда мешавад. Бинобар ин, дар марҳилаи имрӯзаи рушди давлатдорӣ ба масъалаи таъмини амнияти идеологии кишвар бояд таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Инчунин, дар раванди пешгирӣ ва безараргардонию радикализми исломӣ омилҳои бавучудоварандаи он бояд ба назар гирифта шуда, мубориза ва истифодаи имкониятҳои давлатӣ бо назардошти онҳо бояд ба роҳ монда шавад.

3.2. Радикализми динию сиёсии минтақавӣ: мақсадҳои фаъолият ва таҳдиду хатари он ба Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза зери таъсири воқеаву ҳодисаҳои Афғонистон ва Шарқи Наздик дар кишварҳои мусулмонӣ шиддати иҷтимоию сиёсӣ бештар мегардад. Мавҷи инқилобҳои «Баҳори араб», ки давлатҳои Шарқи Наздик, Шарқи Миёна ва Африқои Шимолиро фаро гирифт, зери таъсири фаъолияти ташкилотҳои исломии радикалистӣ сурат гирифтанд. Масъалаи аз ҷониби кӣҳо дастгирӣ ва маблағгузорӣ шудани фаъолияти онҳо, аз ҷониби кӣҳо ташкил гардидан ва эътироф шудани воқеаҳои мазкур баҳси дигар аст. Аммо бояд иқрор шуд, ки воқеаҳои мазкур ва таъсири ташкилотҳои мазкур як қатор кишварҳои мусулмониро ноором гардониданд. Чунин тамоюлот на танҳо ба суботи сиёсии давлатҳо ва минтақаҳои алоҳида, балки ба амнияти байналмилалӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Ғайр аз ин, раванди ҷаҳонишавӣ дар кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла дар кишварҳои мусулмонӣ мушкилиҳои иҷтимоию иқтисодӣ, этникӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва ғайраро ба вучуд овард. Мавҷудияти чунин мушкилиҳо ва кӯшиши ҷустуҷӯ ва пайдо намудани роҳҳои ҳалли онҳо боиси сиёсикунони дин ва диникунони сиёсат гардид. Дар доираҳои илмӣ чунин падидаҳоро «исломгарой» ва «радикализми исломӣ» номидаанд. Моҳияти ин падидаҳо дар он ифода меёбад, ки анҷом додани фаъолияти сиёсӣ аз ҷониби ҳизбу

ҳаракатҳои исломӣ бо така ба ғояҳои динӣ сурат мегирад. Онҳо сохтори ҷомеаро дар асоси шариати ислом дидан хоста, пешбурди ҳама гуна сиёсатро дар мувофиқа бо ин мақсад амалӣ кардан мехоҳанд. Ғояи марказии фаъолияти сиёсӣ табليғоти онҳо консепсияи «давлати исломӣ» мебошад, ки дар асоси қонунҳои шариат бояд сохта шавад. Ин ва дигар масъалаҳои марбут ба радикализми динӣ бори дигар тақозои онро менамояд, ки идеологияи радикализми исломӣ ва ғояҳои иҷтимоӣ сиёсии он ҳамаҷониба таҳқиқ карда шуда, таъсири манфии онҳо ба вазъияти сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ ва махсусан ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шавад. Дар чунин шароит коркарди роҳи усулҳои мувофиқ ва ба замона мутобиқи мубориза бо радикализми исломӣ, ташаккули стратегияҳои сиёсӣ, муайян намудани шаклҳо ва дараҷаҳои ҳамкориҳои мутақобила бо кишварҳои мусулмонӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаби марҳилаи кунунии давлатдорӣ мебошад.

Дар толи 30 соли сипаригардида аз ҷониби тундгароёни исломӣ дар кишварҳои пасошуравӣ шумораи зиёди амалҳои террористӣ ва фаъолиятҳои экстремистӣ анҷом дода шудаанд. Тундгароёни исломӣ дар ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон иштироки фаъол доштанд. Дар Қирғизистон ва Ўзбекистон низ фаъолияти онҳо ба таври густурда ба роҳ монда шудааст. Масалан, воқеаҳои Боткенд ва амалҳои террористии шаҳри Тошканд дар соли 1999 мисоли равшани тундгароии исломӣ мебошад. Зеро онҳо аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар муқобили ҳокимияти давлатӣ анҷом ёфта буданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зухуроти терроризм, экстремизм ва радикализми динӣ таҳдиду хатари пуриқтидор ба шумор рафта, ба амнияти миллий, суботи сиёсӣ ва рушди инкишофи давлатдории миллий таъсири амиқ мерасонад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми моҳи январӣ соли 2016 қайд намуданд, ки «Зухуроти даҳшатноку нафратовари терроризм, ки аксаран таҳти шиорҳои диниву мазҳабӣ сурат мегирад, ба дини мубини ислом иртиботе надорад, баръакс, аз ҷониби

душманони ин дини муқаддас роҳандозӣ шуда, аз ваҳшонияти асримиёнагии террористӣ, пеш аз ҳама, кишварҳои исломӣ ва мусулмонони сайёра зарар мебинанд» [165]. Инчунин, Президенти кишвар таъкид намудаанд, ки «терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар як сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст» [165]. Дар суҳанронии Президенти кишвар «аз ҷониби як қатор доираҳо ва давлатҳову фондҳо ошкоро маблағгузорӣ гардидани созмонҳои террористиву ифротгаро», «истифодаи «сиёсати дугона» нисбат ба терроризм ва экстремизм», «вусъати бесобиқаи бархӯрди манофеи абарқудратҳо барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон ва вобаста ба ин, боз ҳам печидаву муташанниҷ гардидани вазъи сиёсии сайёра», «аз байн рафтани низоми давлатдорӣ як силсила кишварҳо», «заиф шудани ҳуқуқи байналмилалӣ» сабабҳои асосии вусъат ёфтани миқёси ғайолиятҳои террористию экстремистӣ ва ташаккул ёфтани радикализми динӣ доништа мешаванд [165].

Соли 2009 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба 1310-солагии Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит (Имоми Аъзам) Ҳамоиши сатҳи байналмилалӣ баргузор гардид, ки дар он олимону донишмандони давлатҳои гуногун иштирок намуданд. Иштирокдорони ин ҷорабинӣ дар гузоришу маърузаҳои худ ба арзишҳои аслии дини Ислом бегона будани радикализм ва терроризмро махсус қайд намуданд. Баргузор намудани ин гуна ҷорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ боиси он гардид, ки аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мисоли ҳаёту ғайолияти Имоми Аъзам Абуҳанифа моҳияти башардӯстонаи арзишҳои исломиро дарк намоянд ва ба мазмуну мундариҷаи дини худ сарфаҳм раванд. Ғайр аз ин, дар Тоҷикистон моҳи июли соли 2015 дар мавзӯи «Ислом зидди терроризм ва экстремизми динӣ» конференсияи байналмилалӣ баргузор гардид, ки дар кори он исломшиносони машҳур аз Афғонистон, Эрон, Қазоқистон, Қатар, Покистон, Россия ва кишварҳои аврупоӣ иштирок намуданд. Иштирокдорони ин конференсия якдилона эътироф намуданд, ки ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои экстремистию

радикалистие, ки зери ниқоби ислом ғайолият менамоянд, бо дини ислом ҳеч робита надоранд [60, с.70].

Ҳангоми таҳлилу баррасӣ намудани таҳдиди радикализми динӣ ва терроризму экстремизм баҳогузорӣ намудани хавфу хатари воқеиву эҳтимолии онҳо хеле зарур аст. Гузашта аз ин, баҳогузорӣ намудани сатҳи зоҳиршавии зуҳуроти мазкур дар шароити Тоҷикистон бояд бо назардошти ҷанги шаҳрвандӣ ва таърихи сиёсии кишвар анҷом дода шавад. Дар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 яке аз ҷонибҳои низоъро радикалистон ташкил медоданд. Дар марҳилаҳои аввали сар задани низоъҳои сиёсӣ бо ташаббуси радикалистон Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ташкил гардида буд, ки дар таркиби он собиқ Ҳизби наҳзати исломӣ, Ҳизби демократии Тоҷикистон ва баъзе ҳаракатҳои сиёсӣ шомил буданд. Иттиҳоди муҳолифини тоҷик дар муқобили ҳукумати конститусионӣ ва сохтори дунявии давлат мубориза мебуд ва мақсади ниҳии он бо роҳи зӯрварӣ ва ғасби ҳокимияти давлатӣ таъсис додани давлати исломӣ буд. Нерӯҳои асосии Иттиҳоди муҳолифини тоҷикро роҳбарон ва ғайолони собиқ Ҳизби наҳзати исломӣ ташкил медоданд. Зеро ин ҳизб дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият зери шиорҳои динӣ ғайолияти сиёсӣ анҷом дода, аз хориҷи кишвар кумакҳои моддӣю молиявӣ дарёфт менамуд, бо гурӯҳҳои силоҳбадасти Афғонистон робитаи зич дошт ва ҳатто дар ин кишвар барои ғайолон ва пайравони собиқ ҲНИ қароргоҳҳо ва лагерҳои террористӣ низ ташкил намуда буд.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аз рӯйи баъзе сарчашмаҳо зиёда аз 100 ҳазор нафар ҳалок гардида, ҳамин миқдор одамон бе ному нишон шудаанд. Тахминан 1 млн аҳоли ба сифати гуреза тарки ватан намуд. Зарари иқтисодии ҷанги шаҳрвандиро бештар аз 7 млрд доллари амрикоӣ нишон додаанд [73]. Низои байни тоҷикон, ки бо даҳлати нерӯҳои беруна ба сари мардуми Тоҷикистон таҳмил шуданаш исбот гардидааст, ҷомеаи кишварро аз лиҳози идеологӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ хеле ноустувор гардонд. Ғайр аз ин, бетартибҳои сиёсии солҳои ҷанги шаҳрвандӣ барои ташкилотҳои

террористию экстремистӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ имкон доданд, ки фаъолияти худро дар қаламрави минтақа густариш диҳанд. Зеро воқеаҳои, ки солҳои 1999 ва 2000-ум дар Қирғизистону Ўзбекистон рух доданд, бори дигар хусусияти минтақавӣ доштани фаъолияти радикалистонро нишон медихад.

27 июни соли 1997 дар шаҳри Москваи Федератсияи Россия дар байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон ба имзо расид. Ин ҳуҷҷати муҳимми тақдирсоз боиси хомӯш намудани оташи ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Тибқи талаботи ин созишнома гурӯҳҳои силоҳбадасти муҳолифин бояд яроқу аслиҳаи худро ба ҳукумат месупориданд ва дар навбати худ Ҳукумати Тоҷикистон уҳдадор гардида буд, ки онҳоро ба ҳаёти ҷузъу томҳои Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар шомил намояд. Инчунин, 30% мансабҳои зинаҳои гуногуни мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик пешниҳод гардид [5]. Дар заминаи талаботи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий Комиссияи оштии миллий ташкил гардида, то соли 2000 дар ҷаҳор самт фаъолият намуда буд. Самти якум ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, дуюм, ҳалли масъалаҳои ҳарбӣ, сеюм, ҳалли масъалаи баргардонидани муҳоҷирон ва ҷорум, ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ. Дар ин давра барои баргардонидани гурезаҳо шароити мусоид фароҳам оварда шуда, авфи умумӣ эълон гардид. Ҳизби наҳзати исломӣ баъди ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» дубора ба қайд гирифта шуда, фаъолиятҳои иҷозат дода шуд. Бояд гуфт, ки Тоҷикистон дар байни кишварҳои пасошӯравӣ ягона давлате ба шумор мерафт, ки дар ҳаёти сиёсии он ҳизби динӣ расман фаъолият менамуд ва ҳаққи дар интихоботҳои президентӣ ва парлумонӣ иштирок кардан дошт. Сарфи назар аз он ки фаъолияти онро расман иҷозат доданд, аммо ин ҳизб манфиатҳои дарозмуддати кишвар ва афзалиятҳои амнияти миллиро қатъи назар намуда, дар тавсеаи радикализатсияи ҷомеа таъсири амиқ расонд. Аз анҷоми ҷанги

шаҳрвандӣ солҳои зиёд сипарӣ гардида бошад ҳам, айнаи замон низ ҳамаи масъалаҳои мубрами соҳаи амният аз фаъолияти экстремистию террористии ҳизбу ҳаракатҳои он солҳо сарчашма мегирад.

Дар робита ба ин бояд қайд намуд, ки баъди эълон гардидани авфи умумӣ то соли 1999 аз хоки Афғонистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз 10 ҳазор ҷангиёни муҳолифин баргаштанд. Дар маҷмӯъ, то аввали соли 2000 бештар аз 5 ҳазор ҷангиёни муҳолифин ба ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳ, Вазорати корҳои дохилӣ ва Хадамоти сарҳадбонӣ шомил карда шуданд [111, с.90]. Мутаассифона, қисме аз фармондеҳони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик, ки акнун мавқеи расмиро соҳиб гардида буданд, дар минтақаҳои ҷойгиршудаи худ низоми идоракунии гурӯҳиро ташкил намуданд. Вазъият дар Тоҷикистон пас аз хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ, бо амалиётҳои фаъолонани дастаҳои силоҳбадаст тавсиф меёфт. Бо пайдо шудани силоҳ дар дасти одамон криминалӣ гардидани ҷамъият, ки натиҷаи мустақими бӯхрони иқтисодӣ, маргинализатсия ва ғайра буд, мусоидат кардаанд. Аз тарафи дигар, ворид шудани ашхоси криминалӣ ба мақомоти ВКД ва муайяншавии мухторият пайдо намудани гурӯҳҳои силоҳбадасти тобеи вазорат ба он мусоидат кард, ки фаъолияти онҳо ба амнияти шаҳрвандон таҳдид намояд. Масалан, танҳо дар моҳи августи соли 1997 дар самти минтақаи Кофарниҳон 11 гурӯҳи силоҳдори ғайриқонунӣ дидбонгоҳҳои сайёр гузошта, мардумро азият меод [28, с.127]. Дар маҷмӯъ, баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ низ вазъият дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон ҳамоно ноором боқӣ монда буд.

Ба воситаи ҳудуди зерӣ назорати онҳо, ки асосан дар шарқи Тоҷикистон ҷойгир буданд, роҳи интиқол додани маводи муҳаддир ва ворид шудани гурӯҳҳои террористӣ мавҷуд буд. Зеро назорати пурраи ин минтақаҳо ҳанӯз ҳам барои Ҳукумати Тоҷикистон мушкилӣ пеш меовард. Чунин вазъият, пеш аз ҳама, ба ташкилоти террористии «Ҳаракати исломии Ёзбекистон» имкон меод, ки на танҳо дар Тоҷикистон фаъолияти худро идома диҳад, балки бо гурӯҳҳои силоҳбадасти Афғонистон ва ҳаммаслақони

хориҷии худ ҳамкориҳои худро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дорад. «Ҳаракати исломии Ўзбекистон» дар миёнаҳои солҳои 90-ум ташкил гардида, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ташкил намудани ҳилофати исломиро мақсади асосии худ қарор дода буд. Ин ташкилот одатан фаъолияти худро дар водии Фарғонаи Ўзбекистон тавсеа дода буд. На танҳо созмондиҳандагони ташкилот сокинони ин водӣ буданд, балки фаъолону пайравони онҳо низ аз ин минтақа буданд. Аъзои ин ташкилоти террористӣ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба манфиати Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ба муқобили Ҳукумати Тоҷикистон низ меҷангиданд. Аз ин рӯ, баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий низ робита, ҳамкорӣ ва дастгирии ҳамдигарии байни онҳо идома меёфт. Қобили қайд аст, ки на ҳамаи аъзои Иттиҳоди муҳолифини тоҷик аз шартҳои Созишномаи истиқрори сулҳ розӣ буданд. Инчунин дар байни онҳо дар мавриди тақсими мансабҳои аз тарафи ҳукумат ҷудогардида низ нофаҳмиҳои зиёд рух дода буд. Аз ин рӯ, аъзои норозии муҳолифин робита ва ҳамкориҳои худро бо Ҳаракати исломии Ўзбекистон идома медоданд [100, с.48]. Зеро Ҳаракати исломии Ўзбекистон низ аз чунин ранг гирифтани вазъият розӣ набуд.

Моҳи феввали соли 1999 дар шаҳри Тошканди Ҷумҳурии Ўзбекистон якҷанд амали террористӣ рух дод, ки дар натиҷаи онҳо 13 нафар ба ҳалокат расида, бештар аз 100 нафар захмӣ шуда буданд [151]. Амалҳои мазкурро намояндагони ҳокимияти давлатӣ ҳамчун суиқасд ба қони сарвари давлати худ унвон намуданд. Баъди сар задани ин воқеаҳо сохторҳои қудратӣ ва хадамоти амниятии Ўзбекистон аъзои ҲИҶ-ро таъқиб намуда, имкониятҳои онҳоро хеле маҳдуд карданд. Дар чунин шароит аъзову фаъолони ҲИҶ ба воситаи Тоҷикистон, ки ҳанӯз ҳам вазъияти сиёсиаш ба эътидол наомада буди назорати сарҳади давлатӣ пурра таъмин нагардида буд, ба Афғонистон рафтанд. Тобистони соли 1999 бештар аз 1 ҳазор ҷангиёни ҲИҶ ба воситаи минтақаҳои шарқии Тоҷикистон, ки ҳанӯз ҳам зери назорати пурраи ҳукумат надаромада буданд, бо нияти ҳаракат намудан ба водии Фарғона ба вилояти Ботканди Қирғизистон ворид гардида, ба ҷанги мусаллаҳона оғоз намуданд.

Дар ҳайати онҳо ўзбекҳо, аъзои аз созишномаи истикрори сулҳ норозии муҳолифини тоҷик, афғонҳо, уйғурҳо ва дигар халқиятҳо шомил буданд. Дар натиҷаи хушунат ва зӯроварии онҳо бештар аз 30 нафар аҳолии осоишта, кормандони сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ ба ҳалокат расида, нафарони зиёд ҷароҳатҳои гуногун бардоштанд [178]. Ҷангиёни ҲИҶ зери фишори нерӯҳои ҳавоии Ўзбекистон ва артиши Қирғизистон тоб наоварда, ақибнишинӣ намуда, ба минтақаҳои кӯҳии ноҳияҳои Ҷиргатол ва Тавилдара паноҳ бурданд. Баъди як сол, моҳҳои август ва сентябри соли 2000 радикалистон ба ҳудуди ҷанубии Қирғистон дубора ҳуҷум оварданд. Ин навбат дар баробари кӯшунҳои низомии Ўзбекистон ва Қирғизистон, инчунин низомиён ва сарҳадбонони Тоҷикистон дар мубориза бар зидди радикалистони ҲИҶ иштироки фаъол доштанд. Ҳатто дар шаҳри Хучанд ситоди фармондеҳони низомии се кишвар барои мувофиқа намудани амалиётҳои зиддитеррористӣ таъсис дода шуд. Аз рӯйи маълумоти Вазорати муҳофизаи Қирғизистон дар ин набарад 30 нафар хизматчиёни ҳарбӣ ва зиёда аз 120 аъзои ҲИҶ кушта шуданд [147].

Дар маҷмӯъ, воқеаву ҳодисаҳои охири асри XX ва ибтидои асри XXI аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки таҳдиди терроризм ва радикализм дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон хеле зиёд хатарзо мебошад. Радикалистону ифротгароён зери шиорҳои динӣ муттаҳид гардида, тамомияти марзиву ҳудудӣ ва сохтори конститутсионии давлатҳои минтақаро зери ҳавфу хатар қарор додаанд. Таҳлили чунин воқеаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки радикализми исломӣ аллакай хусусияти фаромиллӣ касб намудааст. Зеро дар сафи радикалистону террористон намояндагони миллатҳои гуногун шомил буда, лагерҳо, идеяология ва пуштибонони онҳо дар кишварҳои гуногуни Шарқи Наздик ва Миёна паҳн шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар охири соли 2000 ва ибтидои 2001 нерӯҳои асосии Ҳаракати исломии Ўзбекистон ба ҳудуди Афғонистон паноҳ бурда, бо ҳаракати Толибон пайвастанд. Ҳаракати Толибон бошад дар он давра қисми зиёди ҳудуди Афғонистон, аз ҷумла шаҳри калонтарини дар шимоли ин

кишвар ҷойгирбуда – Мазори Шарифро зери назорати худ нигоҳ медошт. Тибқи сарчашмаҳои иттилоотӣ, дар Афғонистон шумораи неруҳои Ҳаракати исломии Ёзбекистон бештар аз 10 ҳазор нафарро ташкил медод ва барои ҳуҷум намудан ба Осиёи Марказӣ омодагӣ медиданд. Дар чунин шароит баъди рух додани амалҳои террористӣ дар ИМА эътилофи байналмилалӣ ғаъолияти зиддитеррористии ҳудро дар ҳудуди Афғонистон зери унвони «Озодии шикастнопазир» оғоз намуд. Амалиёти зиддитеррористии кишварҳои Ғарб тавозуни қуввахоро дар Афғонистон пурра тағйир дод. Ташкилотҳои террористию экстремистие, ки аз ҷониби шаҳрвандони давлатҳои Осиёи Марказӣ ташкил гардида буданд, ба минтақаҳои душворгузари қухӣ ва сарҳади Афғонистону Покистон пеш карда шуда, имконияти ба Осиёи Марказӣ ҳуҷум намудани ҳудро пурра аз даст доданд. Дар натиҷаи чунин амалиётҳо ҲИЎ талафоти зиёд дода, роҳбарони он Тохир Юлдошев ва Ҷума Намангонӣ ба ҳалокат расиданд. Ғайр аз ин, робитаи онҳо бо радикалистони дар Тоҷикистон ва Ёзбекистон мавҷудбуда қанда шуд.

Яке аз омилҳои хатарзо барои давлатдорӣи навини Тоҷикистон, ин муносибатҳои оштинопазири радикалистони динию сиёсӣ мебошад. Чи тавре ки маълум аст, ҳам дар байни Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ва ҳам дар байни намояндагони ҳукумат шахсони норозӣ аз Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ мавҷуд буданд. Чунин нафарон минбаъд боиси ба амал омадани воқеаву ҳодисаҳои гуногун шуданд. Имрӯз ҳам, мутаассифона, чунин нафарон мавҷуданд, пеш аз ҳама, ғаъолону саркардагони ташкилоти террористию экстремистии Ҳизби наҳзати исломӣ. Ғайр аз ин, ҳастанд боз нафароне, ки аз сохтори конститутсионии давлат, сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат низ норозианд. Таҳдиду хатари ин тамоюлот дар он аст, ки чунин шахсон роҳу усулҳои зӯрварона ва ғайриосоиштаро ҳамчун воситаи муборизаҳои ҳуд ва роҳи асосии расидан ба мақсадҳои сиёсӣ интиҳоб намудаанд.

Дар тули ду даҳсолаи охир дар Тоҷикистон зери таъсири ин гуна тамоюлот воқеаву ҳодисаҳои даҳшатнок зиёд рух доданд. Чи тавре ки

маълум аст, кумандони сахрой Маҳмуд Худойбердиев соли 1996 шаҳри Қўрғонтеппа ва соли 1997 шаҳри Турсунзодаро бо роҳи зўроварӣ ва ҳучумҳои мусаллаҳона ғасб намуда буд. Бо кӯшишу талошҳои роҳбарияти сиёсии кишвар ва қувваҳои ҳарбии давлат бедодгарҳои М.Худойбердиев бартараф карда шуда, ҳуди ӯ бо пайравонаш ба ҳудуди Ёзбекистон фирор карданд. Моҳи ноябри соли 1998 бошад, М.Худойбердиев бо гурӯҳи силоҳбадастон ба вилояти Суғд ҳучум намуда, дар шаҳрҳои Хучанд ва Чкалов объектҳои гуногуни стратегиро зерӣ назорати худ даровард. Аз ҷумла, фурудгоҳ, биноҳои маъмурию низомӣ ва ғ. Ҳатто ағбаи Шаҳристон, ки дар шохроҳи Душанбе-Хучанд ҷойгир аст, пойтахтро бо вилояти Суғд мепайвандад, ба дасти гурӯҳҳои ҷиноятпешаи М.Худойбердиев гузашт. Барои безарар гардонидани ин гурӯҳи ҷиноятпеша дар баробари неруҳои ҳарбии ҳукумати инчунин неруҳои ҳарбии Иттиҳоди муҳолифини тоҷик низ иштирок намуданд. Аз рӯйи маълумоти ВАО, дар ин задухӯрд бештар аз 100 нафар ба ҳалокат расиданд. Ҳуди М.Худойбердиев бошад дубора фирор кард.

Тафтишоти ин воқеа муайян кард, ки дар ҳудуди кишвар М.Худойбердиев ҳаммаслакони зиёд дорад ва онҳо метавонанд боз ин гуна воқеахоро такрор намоянд. Бинобар ин, бештар аз 100 нафар пайравони ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудаанд [149]. Дар солҳои минбаъда пайравони фирории ӯ ба кишварҳои гуногуни пасошуравӣ паноҳ бурда, ба таври пинҳонӣ фаъолият менамоянд.

Дар байни Иттиҳоди муҳолифини тоҷик низ ҷунин ашхос зиёд ба назар мерасид. Қисме аз онҳо дар рафти анҷом додани вазифаҳои Комиссияи оштии миллӣ ба сабаби розӣ нашудан ба фаъолияти мулкӣ ва саркашӣ намудан аз супоридани яроқу аслиҳа ба воситаи неруҳои ҳарбии давлат безарар гардонидани шудаанд. Аммо баъзеи онҳо тавонистаанд, ки паноҳ бурда, минбаъд бо роҳи усулҳои дигар муборизаи худро идома диҳанд. Яке аз ҷунин нафарон Амриддин Табаров мебошад, ки бо лақаби Домулло Амриддин машҳур буд. Ҳатто ўро соли 2015 хабаргузори «Азия-плюс» террористи №1-и Тоҷикистон номида буд [159]. А.Табаров ташкилкунанда ва

роҳбари ташкилоти террористии «Ҷамоати ансоруллоҳ» дар ҳудуди Тоҷикистон мебошад. Моҳи сентябри соли 2010 бо иштироки аъзои ин ташкилоти террористӣ дар назди Раёсати мубориза бо ҷиноятҳои муташаккили вилояти Суғд амали террористӣ анҷом дода шуд. Террористи худкуш мошини бомбагузоштаро тарконида, дар натиҷа ду нафар ҳалок ва 25 нафар захм бадоштанд. Масъулияти ин амали террористиро «Ҷамоати ансоруллоҳ» ба дӯш гирифта буд. Соли 2011 бошад дар доманакӯҳҳои ноҳияи Рашт дар мавзее, ки лагери ҳарбии Мулло Абдулло торумор карда шуда буд, парчами ин ташкилоти террористиро пайдо намуданд. Баъди чунин воқеаҳо ва ошкор шудани фаъолияти ин ташкилоти террористӣ соли 2012 бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти «Ҷамоати ансоруллоҳ» дар ҳудуди Тоҷикистон мамнуъ эълон гардида, ҳуди он ташкилоти террористӣ доништа шуд. Баъди ин фаълони «Ҷамоати ансоруллоҳ» фаъолияти ҳудро тариқи шабакаи интернет пурзӯр намуда, ба тарғибу ташвиқӣ ғояҳои ифротгарӣ ва тундгарӣ машғул шуданд. Мубаллиғони ин ташкилоти террористӣ бештар аз ҳама ба назарфиребӣ ва мағзшӯйии қишрҳои осебпазири ҷомеа машғул гардида, онҳоро барои ҷангидан ба Сурия мефиристоданд. Моҳи ноябри соли 2014 дар шаҳрҳои Конибодом ва Истаравшан 12 нафарро бо гуноҳи аъзо будан дар ин ташкилоти террористӣ дастгир намуда, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашиданд. Онҳо аз Федератсияи Россия баргашта, нақшаи сафар ба Сурияро кашида буданд [159].

А.Табаров солҳои 90-ум дар Ҷумҳурии Арабии Миср маълумоти динӣ гирифта, соли 1993 ба Афғонистон сафар менамояд ва ба сафи радикалистони Ҳизби наҳзати исломӣ мепайвандад. Аз қабули Созишномаи истиқрори сулҳ розӣ нагардида, ҳамроҳи оилаи худ ба Покистон сафар мекунад. Дар ин давра ӯ на танҳо ба Ҳаракати исломии Ёзбекистон ҳамкорӣ мекунад, балки соли 2007 ташкилоти террористии «Ҷамоати ансоруллоҳ»-ро созмон медиҳад. Солҳои минбаъда писарони ӯ аз ҷониби мақомоти қудратии кишвар дастгир ва ба ҷавобгарӣ кашида шуданд. Айни замон ин ташкилоти

террористӣ аз ҷониби баъзе давлатҳои исломӣ маблағгузорӣ шуда, дар худуди Афғонистон мавҷудияти худро нигоҳ медорад.

Дар солҳои 2015-2019 вазъият дар Шимоли Афғонистон хеле душвор гардида буд. Афзоиш ёфтани шумораи шахрвандони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар сафи ҳаракати Толибон ва омодагии онҳо барои ҳуҷум намудан ба минтақаи мазкур хеле ташвишовар унвон шудааст. Ин гуна вазъиятро соли 2018 дар яке аз нишастҳои Шурои сарҳадбонии ИДМ таҳлилу баррасӣ намуда, 2,5 баробар (аз 3,2 ҳазор то 8,5 ҳазор) зиёд шудани ҷангиёни Толибон дар Шимоли Афғонистон ва 6 маротиба (аз 500 то 3,5 ҳазор) афзоиш ёфтани муҷоҳидони зархарид дар ин кишвар хабар дода буданд [150]. Аммо вазъият баъди шитобкорона берун овардани неруҳои ҳарбии эътилофи байналмилалӣ аз хоки Афғонистон моҳи августи соли 2021 хеле бад гардид. Ҳаракати Толибон дар чунин шароит на танҳо ҳудудҳои Афғонистонро дар як муддати кӯтоҳ зери назорати худ қарор дод, балки яроқу аслиҳаи Қувваҳои мусаллаҳи Афғонистон ва лавозимоти ҷангии аз эътилофи байналмилалӣ боқимондари, ки арзиши онҳо 76 млрд доллари амрикоӣ гуфта шудааст, дар ихтиёри худ даровард. Акнун на танҳо Ҳаракати исломии Ёзбекистон ва Ҷамоати ансоруллоҳ, ки солҳои пеш бо Толибон ҳамкорӣ доштанд, метавонанд дар худуди Афғонистон озодона фаъолият намуда, барои анҷом додани амалҳои террористӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ омодагӣ гиранд, балки ҳуди ҳаракати Толибон, ки аз берун маблағгузорӣ ва идора карда мешавад, метавонад чунин мақсадро дар назди худ гузорад. Яъне, хавфи аз ҷониби субъектҳои геосиёсӣ ҳамчун омили нооромкунандаи минтақаи Осиёи Марказӣ истифода шудани Толибон мавҷуд аст.

Чи тавре ки дар боло қайд гардид, аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият то ба имрӯз яке аз омилҳои афзоиш ёфтани радикализми динию сиёсӣ дар Тоҷикистон фаъолияти сиёсии Ҳизби наҳзати исломӣ ба шумор меравад. Дар ин қисми таҳқиқот таҳдиду хатари ТЭТ ҲНИ-ро дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ милли ба назар гирифтани хеле зарур аст. Зеро фаъолияти радикалисту экстремистии фаъолон ва пайравони ин ташкилоти

террористӣ шакли муборизаҳои худро тағйир дода, айнаи замон дар шабакаи интернет хеле фаъол гардидаанд. Дар чунин шароит мо бо падидаи терроризми иттилоотӣ рӯ ба рӯ мешавем, ки он ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои иттилоотӣ анҷом дода мешавад.

Чунонки маълум аст, ТЭТ ҲНИ дар аввали моҳи сентябри соли 2015, замоне ки дар шаҳри Душанбе, пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишасти сарони давлатҳои узви СПАД баргузор мегардид, ба воситаи муовини вазири мудофия, генерал А.Назарзода ва гурӯҳҳои ҷинойтпешаи аз ҷониби ӯ ташкилгардида дар наздикии фурудгоҳи шаҳри Душанбе ва ШВКД шаҳри Вахдат ҳуҷумҳои мусаллаҳона анҷом доданд. Мақсади аслии онҳо ташкил намудани табaddулотӣ давлатӣ буд. Аммо дар назди фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе оғоз намудани амалиёти ҷангӣ маънои онро дошт, ки субҳи 4 сентябр барои иштирок дар нишасти СПАД бояд аз хориҷи кишвар меҳмонони зиёд меомаданд. Радикалистон дар аввал мақсад доштанд, ки меҳмонони хориҷиро гаравгон гиранд. Дар муқобили чунин амали ҷинойтӣ қўшунҳои зудамал ва неруҳои таъиноти махсуси ВКД, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ ва вазорати мудофия сафарбар гардида, ин гурӯҳи ҷинойтпешаро дар як муддати кӯтоҳ дар дараи Ромит, ки ба он ҷо паноҳ бурда буданд, безарар гардониданд.

Бояд гуфт, ки генерал-майор Абдуҳалим Назарзода дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ узви фаъоли Ҳизби наҳзати исломӣ ва намояндаи Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ба шумор мерафт. Дар натиҷаи пешниҳод намудани 30% мансабҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ӯ дар ин вазифа қору фаъолият менамуд. Тибқи иттилои Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал А.Назарзода аз соли 2010 то моҳи августи соли 2015 зери роҳбарии раиси Ҳизби наҳзати исломӣ М.Кабирӣ ва бо мақсади ташкил намудани гурӯҳи ҷинойтӣ аз ҳисоби радикалистони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик аз сарчашмаҳои номаълум маблағ дастрас намуда, ба аъзои ин ячeyка пайваста тақсим менамуданд. А.Назарзода бо дастуру супоришҳои М.Кабирӣ дар тули панҷ сол 20 гурӯҳи

чиноятиеро, ки ҳар кадоми онҳо на камтар аз 30 нафар собиқ радикалистони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик иборат буданд, ташкил намуд. Дар муддати 12 рӯз (аз 4-ум то 16-уми сентябри соли 2015) дар натиҷаи гузаронидани амалиёти зиддитеррористӣ 27 нафар аъзои силоҳбадасти ин дастаҳои чиноятӣ безарар гардонид шуда, 139 нафари дигар дастгир карда шуданд. Дар робита ба ин қазия бештар аз 100 парвандаи чиноятӣ боз гардид. Дар натиҷаи гузаронидани амалиёти зиддитеррористӣ дар муқобили дастаҳои чиноятпешаи генерал А.Назарзода ва ҲНИ 14 нафар хизматчиёни ҳарбӣ ба ҳалокат расида, 10 нафари дигар захмӣ гардиданд [154].

Чунин воқеахоро ба назар гирифта, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 29 сентябри соли 2015 дар ҳудуди Тоҷикистон фаъолияти Ҳизби наҳзати исломиро манъ намуда, онро ташкилоти террористию экстремистӣ эълон кард. 29 январи соли 2016 бо қарори Шурои минтақавии зиддитеррористии СҲШ Ҳизби наҳзати исломӣ дар феҳристи ташкилотҳои террористию экстремистии ин созмон шомил карда шуд [169]. Ин ҳизб 8 июни соли 2016 дар чаласаи Кумитаи котиботи шурои амнияти СПАД дар феҳристи ташкилотҳои террористию экстремистии давлатҳои узви ин созмон ворид гардид [164].

Бояд гуфт, ки пеш аз сар задани воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015 раиси ТЭТ ҲНИ М.Кабирӣ бо ҳамроҳии як гурӯҳ ҳаммаслакони худ бо баҳонаи анҷом додани сафари хориҷӣ ба кишварҳои аврупоӣ паноҳ бурданд. Баъд аз он ки кӯшиши ташкил намудани табaddулотӣ давлатии онҳо бенатиҷа анҷом ёфт, онҳо дар кишварҳои аврупоӣ фаъолияти радикалистии худро идома дода, аввал бо ташаббуси М.Кабирӣ ташкилоти террористию экстремистии Паймони миллии Тоҷикистонро созмон доданд ва сипас муттаҳид намудани пайравони ҲНИ бо ташкилоти экстремистии «Гурӯҳи 24» оғоз ёфт. Тули се чор соли охир ташкилотҳои террористии мазкур фаъолияти радикалистию экстремистии худро тариқи шабакаи интернет тақвият дода, барои ташкил намудани инқилоби ранга дар Тоҷикистон кӯшиш намуда истодаанд. Онҳо дар шабақаҳои иҷтимоии «Facebook»,

«Insragram» ва «YouTube» дахҳо саҳифаҳои интернетӣ кушода, ба тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгаро ва ифротгаро машғул ҳастанд. Барои мисол, онҳо дар шабакаи иҷтимоии «YouTube» ҳамарӯза дахҳо видеоролики дорои характери экстремистию радикалистро пахш намуда, шахрвандони Тоҷикистонро меҳоянд дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат равона созанд. Айни замон яке аз усулҳои муборизаи онҳоро ташкил намудани пахши мустақими барномаҳои интернетӣ дар шабакаи «YouTube» ташкил медиҳад, ки ин гуна барномаҳо дар байни муҳоҷирони меҳнатӣ бештар ҷонибдор пайдо менамоянд. Таҳлилу таҳлили чунин равандро нишон медиҳад, ки ғайрону пайравони ашадии ТЭТ ҲНИ на танҳо дар муқобили давлату ҳукумати Тоҷикистон мубориза бурда истодаанд, балки дар муқобили он нафароне, ки ғояҳои онҳоро ҷонибдорӣ намеkunанд, низ муносибати оштинопазир ва таҳдидомез доранд. Аз суҳбату баромадҳои онҳо ба осонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки шиори «касе бо мо нест, душмани мост» принсипи асосии ғайолияти онҳо интихоб шудааст. Аз рӯйи чунин хусусият ғайолияти онҳо бо ғайолияти ташкилоти террористии «ДОИШ» ва ҳаракати Толибон хеле зиёд шабоҳат дорад. Зеро онҳо низ аз рӯйи шиори дар боло ёдшуда ғайолият менамоянд. Бо назардошти чунин вазъ бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки дар шароити кунунӣ ғайолияти радикалистии ТЭТ ҲНИ, Паймони миллии Тоҷикистон, Гурӯҳи 24 ва ғайрону ҳаммаслакони онҳо раванди радикализатсияи ҷомеаро тавсеа медиҳанд. Дар ин раванд ҷавобгӯро наврасон, муҳоҷирони меҳнатӣ, бекорон ва камбизоатон ҳамчун қишрҳои осебпазирӣ ҷомеа метавонанд аз ҷониби онҳо мағзшӯӣ гарданд ва ҳаффи ба сафи онҳо пайвастан ва ё ҷонибдорӣ намудан аз ғояҳои онҳоро ба вучуд оваранд.

Бояд қайд намуд, ки соли 1998 ғайолияти ТЭТ ҲНИ ҳамчун заминаи расидан ба сулҳу созиш бо роҳи гузашт намудан ба таври истисно иҷозат дода шуда буд. Чунин ҳолат бевосита бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифт. Зеро лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ», ки аз ҷониби Комиссияи оштии миллии барои баррасӣ

ва тасдиқ ба Парлумони кишвар моҳи октябри соли 1998 пешниҳод гардида буд, ба сабаби дар он иҷозат додани фаъолияти ҳизби сиёсии дорои характери динӣ рад карда шуд. Моҳи ноябри соли 1998 бо супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни мазкур такроран ба парлумони кишвар пешниҳод гардид, ки ниҳоят он ба тасдиқ расид. Моҳи августи соли 1999 Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти Ҳизби наҳзати исломиро, ки аз соли 1993 манъ гардида буд, расман иҷозат дод. 26 сентябри соли 1999 райъпурсии умумихалқӣ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он низ таъсис ва фаъолияти ҳизби сиёсии дорои характери динӣ иҷозат дода шуд [1]. Сарфи назар аз он ки моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо моддаи 27 он муҳолифат дошт, ин ҳолатро ҳамчун қарори истисноии ҳалли низоъҳои сиёсӣ ва расидан ба сулҳу субот қабул намуданд. Аммо амалияи сиёсӣ нишон дод, ки дар давлати дунявӣ фаъолияти ҳизби сиёсии дорои характери динӣ ниҳоят ба радикализм ва терроризму экстремизм оварда мерасонад. Воқеаҳои моҳи сентябри соли 2015, бевосита бо иштирок ва роҳбарии ТЭТ ҲНИ сурат гирифта буд, ин воқеиятро бори дигар собит намуд. Моҳи марти соли 2016 дар кишвар райъпурсии умумихалқӣ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд. Ин навбат фаъолияти радикалистии ТЭТ ҲНИ ва дигар ҳизбу ҳаракатҳои экстремистиро террористиро ба назар гирифта, дар моддаи 8 Конститутсия «дар Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, таъсиси ҳизбҳои хусусияти миллӣ ва динидошта, инчунин маблағгузории ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ» манъ гардид [2].

Моҳҳои апрел ва майи соли 2018 рӯзномаи «Вечёрка» дар мавзӯи «Масъалаҳои радикализатсияи ҷомеа дар Тоҷикистон: сабабҳо ва роҳҳои имконпазири ҳалли онҳо» дар байни аҳолии кишвар назарпурсӣ анҷом дод. Пурсидашудагон ба саволи «радикализм чист?» посухҳои гуногун доданд. Аз ҷумла, 35 % пурсидашудагон радикализмро бо терроризм як шумориданд, 40

% онҳо ба савол ҷавоби дуруст дода, онро ҳамчун усули ғайримуқаррарӣ ва ғайриқонунии ҳалли масъалаҳо номиданд, 22 % дар баробари посухи дуруст инчунин андешаҳои худро иловатан баён сохтанд, 3 % одамон эътироф карданд, ки дар бораи радикализм чизе наметонанд. Ғайр аз ин, 70% пурсидашудагон қайд намуданд, ки масъалаи радикализмро бо наздикону дӯстони худ баррасӣ намуданд, 34% онҳо эътироф карданд, ки дар байни дӯстон ва наздикони онҳо нафароне ҳастанд, ки ғояҳои радикализиро ҷонибдорӣ менамоянд [171].

Радикализатсияи ҷомеа хавфу хатарҳои навбатиро ба вуҷуд меоварад. Тули даҳ соли сипаригардида барои Тоҷикистон яке аз мушкилиҳои ҷиддӣ гаравидани ҷавонон ба сафи ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ байналмилалӣ мебошад. Зеро дар илмҳои сиёсӣ исбот гардидааст, ки радикализатсия метавонад руҳияи оппозитсионӣ ҷомеаро тағйир дода, онҳоро барои рӯ овардан ба роҳи усулҳои зӯрварӣ ва хушунат водор намояд. Дар чунин шароит мавҷи шомилшавии одамон ба ташкилотҳои террористӣ меафзояд. Ин равандро дар мисоли шомилшавии шаҳрвандони Тоҷикистон ба сафи террористони «Давлати исломӣ» нишон додан мумкин аст. Тибқи иттилооти расмӣ бештар аз 2 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон ба Сурия сафар намуда, дар сафи террористони Давлати исломӣ ҷангидаанд. Тибқи маълумоти Прокуратураи генералии Тоҷикистон, 85% шаҳрвандони кишвар, ки дар хориҷи мамлакат дар сафи ташкилотҳои террористӣ меҷанганд, собиқ муҳҷирони меҳнатӣ мебошанд [155].

Як қатор олимони муҳҷирони меҳнатиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: якум, пайравони мазҳаби ҳанафӣ ва ҷараёни муътадили исломӣ, ки бо ҷараёни салафӣ, ваҳҳобӣ, «Ҳизб-ут-таҳрир» ва дигар ҳаракатҳои ғайрианъанавӣ муносибати оштинопазир доранд; дуюм, пайравони ҷараёнҳои нави исломи глобалӣ ва ҷиҳодӣ. Чунин вазъро муҳаққиқон бо сатҳи пасти саводнокии динии муҳҷирон алоқаманд менамоянд. Зеро таҳқиқотҳои сотсиологӣ нишон додаанд, ки муҳҷирони меҳнатӣ дар бораи тафовутҳои мазҳабӣ маълумоти камтар доранд. Натиҷаҳои яке аз чунин

назарсанчиҳо муайян намудааст, ки 41% пурсидашудагон натавонистаанд, ки худро ба ягон мазҳаб ва ё мактаби динӣ мансуб донанд; 18,5 % аз посух додан ба ин савол худдорӣ намудаанд [112]. Чунин вазъият бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки муҳоҷирони меҳнатӣ яке аз қишрҳои осебпазири ҷомеа ба шумор рафта, метавонанд ба осонӣ мағзшӯӣ гарданд. Айни замон низ яке аз заминаҳои муваффақияти ТЭТ ҲНИ дар самти радикализатсияи муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳамин вазъ вобастааст.

Ғайр аз ин, дар байни хизматчиёни давлатӣ ва кормандони сохторҳои қудратӣ низ баъзан радикалистони ашадӣ метавонанд мавҷуд бошанд. Яке аз воқеаҳои пур сару садо моҳи майи соли 2015 ба сафи ташкилоти террористии «Давлати исломӣ» пайвастанӣ Гулмурод Ҳалимов – собиқ фармондеҳи Дастаи таъиноти махсуси ВКД мебошад. Таҳлилҳои мақомоти қудратӣ ва ҳифзи ҳуқуқи кишвар муайян намуданд, ки аксари тоҷикистонӣҳо, ки ба Шарқи Наздик барои иштирок дар ҷиҳод сафар намуданд, дар аввал ба ҷараёни радикалистии салафия ҷалб гардида буданд [112, с.161]. Г.Ҳалимов низ аввал ба ҷараёни салафия пайваст гардида, сипас мавқеи динию сиёсии худро иваз намудааст. Агар пеши роҳи паҳншавии ғояҳои ифротгарой ва тавсеаи фаъолияти салафия гирифта нашавад, метавонад дар оянда низ чунин ҳодисаҳоро ба вуҷуд оварад.

Ҷараёни радикалистии салафия дар Тоҷикистон дар миёнаҳои солҳои 2000-ум пайдо гардид. Онро хатмкунандагони мактабҳои динию исломии Арабистони Саудӣ, Яман ва Покистон дар кишвар паҳн намуданд. Ин шахсҳо аз ҷониби ташкилотҳо ва фондҳои ҷамъиятии кишварҳои арабӣ маблағгузорӣ мешуданд. Дар байни салафӣҳо одамони саводнок ва ҳатто мансабдорони давлатӣ низ ба назар мерасанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи пайравони салафия сол то сол бештар мегардид ва тибқи баъзе сарчашмаҳои дар соли 2008 аллакай 20 ҳазор пайрав дошт. Дар Тоҷикистон соли 2009 фаъолияти ҷараёни радикалии салафия ғайриқонунӣ дониста шуда, соли 2014 бо қарори Суди Олии Тоҷикистон ташкилоти экстремистӣ эълон гардид. Чунин вазъиятро ба назар гирифта, моҳи ноябри соли 2015 Шурои уламои

Маркази исломии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар яке аз фатвоҳои худ аз ҳамаи мусулмонони кишвар даъват намуд, ки бар зидди салафия муборизаи беамон баранд. Зеро маҳз ин ҷараёни динӣ боис гардидааст, ки шаҳрвандони Тоҷикистон ба Сурия ва Ироқ барои ҷангидан сафар намоянд [172]. Баъд аз он ки робитаи салафия бо ваҳҳобия ва ДОИШ муайян гардид, муборизаи мақомоти қудратӣ ва ҳифзи ҳукуқи Тоҷикистон бо ин ҷараёни экстремистию радикалистӣ бештар шуд.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Қ. Нурулхақов, «инкор ва аз байн бурдани низоми давлати дунявиро мо дар барномаҳои ҳамаи ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ – “Ҳизб-ут-таҳрир”, “ал-Қоида”, “Толибон”, “Ихвон-ул-муслимин”, ТЭТ ҲНИ, “Давлати исломӣ”, “Ҷамоати таблиғ” ва ғ. мушоҳида менамоем. Аммо ин масъала дар ақида ва амалияи ҳаракати салафияи ифротӣ дар шакли хеле мудҳиштар зоҳир мегардад. Мувофиқи ақидаи салафияи тақфирӣ на танҳо давлатҳои воқеан демократӣ ва дунявии замони муосир низоми куфр мебошанд, ҳатто он низоми давлатҳои мусулмоние, ки қонунгузориҳои онҳо бештар дар асоси меъёрҳои исломӣ эҷод шудаанду вале баъзе меъёрҳои дунявӣ низ истифода мегарданд, низ «куфр» ба ҳисоб мераванд» [33, с.77]. Воқеан ҳам ҳаракати салафия барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун таҳдиди ҷиддии радикализми исломӣ хавфу хатари зиёд дорад. Яқум, ин ки Тоҷикистон давлати дунявӣ мебошад ва ин ҳолат бо идеологияи салафия созгор нест ва дуҷум, ин ки мусулмонони Тоҷикистон ғолибан пайрави мазҳаби ҳанафия ҳастанд, ки ин ҳолат низ бо ғояҳои ваҳҳобии салафия наметавонад мувофиқат кунад.

Дар баробари салафия дар фазои динию сиёсии Тоҷикистон таҳдиду хатари ташкилоти террористии «Ҳизб-ут-таҳрир» низ хеле зиёд аст. Ин ташкилоти террористӣ бештар аз ҳама дар шимоли Тоҷикистон ғайб буда, бо радикалистони водии Фарғона робитаи наздик дорад. Ин ташкилоти террористӣ дар маҳбасхонаҳо низ таблиғоти экстремистию радикалистӣ анҷом медиҳад. Дар муқоиса бо салафия хавфу хатари «Ҳизб-ут-таҳрир» каме пештар ошкор гардида, дар аввали солҳои 2000 ба феҳристи

ташкilotҳои террористӣ ворид шудааст. Дар он солҳо нафарони зиёдро барои робита доштан бо ин ташкилоти террористӣ дастгир ва ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашида буданд. Солҳои 2010-2011 бошад, мавҷи дуҷуми дастгир намудани таҳририҳо оғоз гардида, роҳбари ячейкаи тоҷикистониини ин ташкилоти террористӣ Ш.Якубов дастгир карда шуд. Тафтиш ва таҳқиқи фаъолияти онҳо муайян намуд, ки пайравон ва фаъолони ин ташкилоти террористӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ба паҳн намудани варақаҳои таблиғотӣ машғул гардида, мақсади онҳо сарнагун намудани сохтори конститутсионӣ ва ташкил кардани хилофати исломӣ мебошад [177].

Айни замон на танҳо робитаи ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ бо Давлати исломӣ хавфу хатар ба вучуд овардааст, балки дар ҳудуди Афғонистон ҷойгир гардидани шахрвандони давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки пештар дар Сурия ва Ироқ ҷангидаанд, таҳдиди воқеии радикализми исломӣ мебошад. Ҳанӯз моҳи апрели соли 2016, замоне ки ҳаракати Толибон ба сари қудрат наомада буд, намояндаи Президенти Федератсияи Россия оид ба масъалаҳои Афғонистон Замир Кобулов таъкид карда буд, ки шумораи ячейкаи афғонистониини ДОИШ то 12 ҳазор нафар мерасад ва дар лагерҳои террористиини дар ҳудуди Афғонистон мавҷудбуда барои ҳучум намудан ба кишварҳои Осиёи Марказӣ омодагӣ мебинанд [152].

Ба ҳамаи ин ҳодисаву воқеаҳо ва фаъолиятҳои оштинопазиру таҳрибии ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ нигоҳ накарда, сохторҳои қудратиини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм ҳамаи мушкилиҳоро паси сар намуда, фаъолияти назаррас ва муваффақона анҷом медиҳанд. Чунончи, моҳи июли соли 2015 ҳадамоти матбуотиини Вазорати корҳои дохилиини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз пешгирӣ намудани 12 амали террористӣ хабар дода буд [162]. Дар рафти амалиёт ду нафар шахрванди Тоҷикистон – Раҷабов Б. ва Ҷабборов С. дастгир гардид, ки онҳо тибқи супориши «Давлати исломӣ» бояд моддаи тарканда омода карда, дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон дар моҳи шарифи Рамазон таркиш ба амал меоварданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷиҳати пешгирии тавсеаи зуҳуроти радикализм ва экстремизми динӣ чораҳои гуногун меандешад. Пеш аз ҳама, давлату ҳукумат кӯшиш менамоянд, ки фаъолияти ташкилотҳои динӣ ва иҷрои маросими диниро танзим намоянд. Бо ин мақсад соли 2007 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Тоҷикистон» қабул гардид. Ба қонуни мазкур соли 2017 бо назардошти дархосту пешниҳоди ҷомеаи шаҳрвандӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Мақсад аз қабули қонуни мазкур, пеш аз ҳама, гирифтани пеши роҳи воридшавии ҳама гуна фарҳанги бегона ва таъмин намудани амнияти динию маънавии ҷомеа ба шумор меравад. Воқеан ҳам қонуни мазкур тавонист, ки сарҳади байни мусулмонони анъанавӣ ва муътадилро аз радикалистони исломӣ ҷудо созад.

«То охири соли 2016 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 4 ҳазор иттиҳодияҳои динӣ ба қайд гирифта шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон дар муқоиса бо кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ шумораи иттиҳодияҳои динӣ бештар аст. Масалан, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон 2276 иттиҳодия, дар Ҷумҳурии Қирғизистон зиёда аз 3 ҳазор иттиҳодия, дар Қазоқистон 3679 иттиҳодияи динӣ ба қайд гирифта шудаанд» [6]. Бинобар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми танзими давлатии муносибатҳои динӣ ва фаъолияти динӣ дар сатҳи баланд ба роҳ монда мешавад. Соли 2009 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа Нуъмон ибни Собит» барои 1,5 ҳазор донишҷӯ таъсис дода шуд [6]. Назорати фаъолияти таълимию тарбиявии донишкадаи мазкур бар уҳдаи Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон воғузор карда шудааст. Барои муттаҳид намудани мусулмонони кишвар, ки пайрави мазҳаби ҳанафӣ ҳастанд, дар кишвар Маркази исломӣ ташкил шудааст. Дар назди Маркази исломӣ Шурои уламо низ таъсис дода шудааст, ки дар ҳаёати он руҳониёни шинохтаи мамлакат ва намояндагони масҷидҳои ҷомеъ шомиланд. Маркази исломӣ барои мусулмонони кишвар вобаста ба иҷрои

маросими динӣ фатво содир менамояд. Ғайр аз ин, бо назардошти афзоиши бемайлоии таҳдиду хатари радикализми динӣ Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсис гардидааст. Дар ин марказ олимону донишмандони соҳаи диншиносӣ ҷалб гардидаанд, ки онҳо ҳамарӯза ба таҳлилу ташҳиси вазъияти динии дохилию хориҷӣ, ташҳиси фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои радикалистӣ машғул мебошанд.

Бояд гуфт, ки моҳи март соли 2009 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» дар таҳрири нав қабул гардид. Қонуни мазкур бо таъя ба хавфу хатари радикализми динӣ фаъолияти динӣ ва муносибатҳои динии ҷомеаҳо дар шароити нави баамаломата танзим менамояд. Аз ҷумла, расмиёти нави ба қайд гирифтани иттиҳодияҳои динӣ, номумкин будани ҷалби ноҳолигон дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ аз ин қабил меъёрҳо ба шумор меравад. Аз соли 2010 сар карда, баргардонидани ҷавонон аз кишварҳои, ки дар он ҷойҳо таҳсилоти динӣ мегирифтанд, анҷом дода мешавад. Аз соли 2014 бошад, ба имомхатибони масҷидҳои ҷомеа тибқи шартнома бо Маркази исломӣ маош таъин карда шудааст.

Моҳи январ соли 2016 дар Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ба Прокуратураи генералӣ супориш дода шуд, ки «дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти дахлдори давлатӣ «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020»-ро таҳия ва пешниҳод намояд» [165]. Президенти мамлакат таъкид намуданд, ки «дар доираи тақвияти мубориза бо терроризм ва экстремизм бояд номгӯи субъектҳои бо онҳо муборизабаранда васеъ ва дақиқ гардонида, дар баробари ин ҷавобгарӣ ва ҷазо барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили сохти конституционӣ ва амнияти давлат, ҷиноятҳои хусусияти террористиву экстремистидошта ва хиёнат ба Ватан, шарикӣ дар чунин ҷиноятҳо, аз ҷумла нисбат ба ташкилкунандагон ва шахсон ба онҳо мусоидаткунанда пурзӯр карда шавад» [165]. Моҳи январ соли 2021 бошад, дар Паёми наватии Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Прокуратураи генералӣ вазифадор карда шуд, ки лоиҳаи нави «Стратегияи

миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2021-2025»-ро таҳия ва ба баррасии Ҳукумат пешниҳод намояд [168]. Ҳамзамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» ва Қонун «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» низ амал менамоянд. Ҳамаи ин ташаббусҳо – аз қонунгузорӣ сар карда, то фаъолияти мақомоти қудратӣ ва қарорҳои ҳукуматӣ бо мақсади таъмини амнияти миллий ва ҳифзи суботи сиёсӣ анҷом дода мешаванд.

Дар баробари ҳамаи ин ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм низ назаррас мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъоли СПАД ва СҲШ мебошад, ки дар доираи ин созмонҳо фаъолиятҳои зиддитеррористӣ ва зиддиэкстремистӣ яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои байнидавлатии аъзои ин созмонҳоро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки дар тури ду даҳсолаи охир бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо радикализми динию сиёсӣ корҳои назаррас анҷом дода шудаанд. Бо шарофати чунин ташаббусҳо Тоҷикистон дар байни кишварҳои олам яке аз давлатҳои пешсаф дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм дониста мешавад. Инчунин, бо заҳмату талошҳои шабонарӯзии сохторҳои қудратӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар дар ҳудуди мамлакат сулҳу субот ва оромӣ ҳукмфармо аст. Бо вучуди ҳамаи ин пешравиҳо ва муваффақиятҳо, хавфу хатари радикализми исломӣ ва таъсири манфии ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ дар кишвар эҳсос мегардад. Бинобар ин, замоне фаро расидааст, ки дар атрофи таҳдидҳои нави ҷаҳони муосир, махсусан, дар бораи радикализми сиёсии замони имрӯза таҳлилу баррасиҳо анҷом дода шуда, роҳу усулҳои нави мубориза бояд дарёфт карда шаванд.

Таҳлилу омӯзиши хавфу хатари радикализми исломии минтақавӣ нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро, ки зери шиорҳои динӣ фаъолият намудаанд, дар раванди давлатдорӣ миллий ба таври ҷиддӣ монеа эҷод

кардаанд. Ҳатто дар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 низ яке аз ҷонибҳои даргирро радикалистони динӣ ташкил медоданд. Айни замон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти радикалистии ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24», «Ҳаракати исломии Ёзбекистон», «Ҳизб-ут-тахрир», ҳаракати «Толибон», «Давлати исломӣ», «Ҷамоати ансоруллоҳ», ҷараёнҳои салафия ва ваҳҳобия хавфу хатари зиёдро эҷод менамоянд. Фаъолияти пурсамари сохторҳои кудратии кишвар ҳузури онҳоро дар ҳудуди кишвар зери фишор қарор дода, имкониятҳои онҳоро дар дохили кишвар ҳеле маҳдуд намудааст. Аммо муҳочирати меҳнатӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои мазкур имкониятҳои навро фароҳам оварда, дар амал татбиқ намудани стратегияи радикализатсияи ҷомеаро барои онҳо имконпазир мегардонад. Дар чунин шароит ҷиҳати пешгирии радикализатсияи ҷомеа, гирифтани пеши роҳи паҳншавии ғояҳои тундгаро ва ифротгаро, мағзшӯйии ҷавонон ва ғ. ҷораҳои нав андешидан лозим меояд.

ХУЛОСА

Раванди ташаккулёбии радикализми сиёсӣ ва таъсири он ба равандҳои сиёсии ҷомеа дар шароити имрӯза хавфу хатари тавсеа ёфтани экстремизм ва терроризмро бештар месозад. Бинобар ин, пешгирии паҳншавии ғояҳои тундгароӣ ва идеологияи радикалӣ яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини амнияти миллӣ ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият то ба имрӯз бо зухуроти тундгароӣ ва ифротгароӣ рӯ ба рӯ гардидааст ва бо онҳо мубориза мебарад. Яке аз сабабҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сар задани ҷанги шаҳрвандӣ низ бо паҳншавии ғояҳои тундгароӣ алоқаманд буд. Бо вучуди он ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо «Дар бораи амният», «Дар бораи мубориза бо экстремизм», «Дар бораи терроризм», стратегияҳои муқовимат бо экстремизм ва терроризм қабул гардидаанд, ҳанӯз ҳам таъсири манфии идеологияи радикалӣ, бахусус радикализми динӣ-сиёсӣ ва радикализми исломӣ ба мушоҳида мерасанд. Рушди технологияҳои иттилоотӣ ба радикалистон ва ташкилотҳои террористӣю экстремистӣ имкон додаанд, ки онҳо дар фазои маҷозии интернет озодона ба тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароӣ машғул гарданд. Бинобар ин, таъсири ғояҳои тундгароӣ ба афкори ҷамъиятӣ ва бештар гардидани руҳияи радикалии ҷомеа яке аз паёмадҳои манфии ин зухурот мебошад. Аз омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни ин масъала маълум гардид, ки радикализми сиёсӣ зухуроти хеле мураккаб буда, на танҳо дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад, балки бо истифода аз дастовардҳои илму техника, доимо худро бо воқеияти даври замон мутобик мегардонад. Аз ин рӯ, паҳншавии унсурҳои радикалӣ ва таблиғи идеологияи тундгароӣ яке аз хусусиятҳои муборизаи сиёсии замони муосирро ташкил медиҳанд.

Таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои гуногуни ташаккулёбии радикализми сиёсӣ ва омӯзиши паҳншавии идеологияи радикалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон доданд, ки як қатор хулосаҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ пешниҳод карда шаванд.

Пайдоиши радикализми сиёсӣ таърихи қадима дорад. Аммо дар шакли мукамал ташаккул ёфтани дар амалияи сиёсӣ чамбиятӣ истифода шудани он баъди пайдоиши идеологияҳои сиёсӣ ба амал меояд. Ҳанӯз аз охири асри XVIII сар карда, то ба имрӯз, радикализм хусусияти сиёсӣ пайдо намудааст ва мураккабии сиёсат низ ба ин падида таъсиргузор аст. Дар бисёре аз сарчашмаҳо радикализм қарори қатъӣ ва бе созиши сиёсӣ амалӣ намудани мақсадҳо, маҷмуи ғояҳо ва амалҳои иҷтимоӣ сиёсӣ мебошад, ки барои ташкил намудани тағйироти амиқи ниҳодҳои сиёсӣ ва ё системаи сиёсӣ чомеа нигаронида шудааст. Ҳамаи хусусиятҳои бевоситаи ин зухурот дар заминаи методҳои илмӣ назариявии сиёсатшиносӣ метавонанд ошкор карда шаванд. Бо ёрии методи институтсионалӣ ва назарияҳои дар ин замина ташаккулёфта муайян намудани марҳилаҳои ташаккулёбии радикализми сиёсӣ, раванди пайдоиш ва рушди инкишофи ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ радикалӣ, аз ҳама муҳимтар сабабҳои пайдоиши онҳо имконпазир аст. Институтсионализм фаъолияти сохторҳои радикалии дохили системаи сиёсӣ ва ё муҳити берунаи онро ба инобат гирифта, таъсири сохторҳои мазкурро ба равандҳои сиёсӣ чомеа ва умуман ба тағйирпазирии чомеа нишон медиҳад. Таҳлили функционалӣ тақозои онро менамояд, ки ба муҳимият ва зарурати вазифаҳое, ки ниҳодҳои дохили системаи сиёсӣ иҷро мекунанд, махсусан ба масъалаи нақши онҳо дар фаъолгардони иштироки сиёсӣ одамон диққати бештар дода шавад. Дар раванди таҳлили функционалии падидаҳои гуногуни чамбияти сиёсӣ бояд давраҳои гуногуни таърихӣ ва таҳаввулоти падидаи мавриди назар ба инобат гирифта шавад. Зеро бо гузашти вақти муайян ва марҳилаҳои таърихӣ вазифаҳои падидаҳои чамбиятӣ низ тағйир меёбанд. Дар маҷмӯъ, дар раванди таҳқиқи омӯзиши паҳлуҳои гуногуни радикализми сиёсӣ ба инобат гирифтани истифода намудани иқтидори методологии илмҳои сиёсӣ хеле зарур мебошад. Дар ин самт методҳои институтсионалӣ, функционалӣ, меёрии ҳуқуқӣ, модернистӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ хеле муҳим ба назар мерасанд. Ҷанбаҳои назариявӣ методологии радикализми сиёсӣ бори дигар мураккаби ин зухуротро инъикос

намуда, бо назардошти масъалаҳои гуногун ба таври мухталиф шарҳу тавзеҳ ёфтани онро тасдиқ мекунанд. Ҳамин тариқ, омӯзиш ва баррасии ин масъала имкон дод, ки дар чунин маъноҳо ифода намудани радикализми сиёсиро муайян намоем:

- маънои решашиносии радикализми сиёсӣ, ки он аз калимаи лотинии «radix» (реша) пайдо шуда, ба таври қатъӣ ва бунёдӣ тағйир додани сохтори ҷамъиятӣ ғояи марказии он ба шумор меравад;

- фаҳмиши идеологии радикализми сиёсӣ, ки онро аз мавқеи субъектҳои гуногун баҳогузорӣ менамоянд. Дар чунин ҳолат пайравону ғаёлони ҳар як идеология барои ҳамдигар радикалист ва дорои ғояҳои радикалӣ дониста мешаванд;

- фаҳмиши инструменталии радикализми сиёсӣ, ки мувофиқи он ғояҳои тундгарой барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода мешавад. [2 - М]

Таҳқиқи радикализми сиёсӣ нишон дод, ки мураккабии ин зухурот инчунин ба воситаи шаклҳои зоҳиршавии он асоснок карда мешавад. Аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ то ба имрӯз ин зухурот дар шакли радикализми рост ва чап зоҳир гардидааст. Ҳар кадоми он дар навбати худ боз ба самту нафҳои дигар тақсим мешаванд. Масалан, ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ, фашистӣ, ташкилотҳои динӣ, бахусус ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ таҷассуми радикализми рост мебошанд. Зеро онҳо барои аз байн бурдани сохтори мавҷуда ба ҷойи он эҳё намудани сохтори анъанавии дар замони гузашта мавҷудбударо ташкил кардан мехоҳанд. Яъне, радикалистони рост барои барқарор намудани арзишҳои замони гузашта кӯшиш менамоянд. Радикалистони чап бошанд, баръакс, ҷонибдори модернизатсияи прогрессивӣ, ба вучудоварандаи арзишҳои нав, ба марҳилаи навбатии рушду инкишоф ворид намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. [4 - М]

Дар шароити имрӯза яке аз шаклҳои паҳнгардидаи радикализми сиёсиро радикализми динӣ-сиёсӣ ташкил медиҳад. Он низ дар заминаи идеологияи радикалӣ пайдо гардида, мақсад дорад давлати теократӣ таъсис

диҳад. Тули ду даҳсолаи охир идеологияи динии радикалистӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористию экстремистӣ бештар истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, ташкилотҳои террористию экстремистии «Ал-Қоида», «Давлати исломӣ», «Ихвон-ул-муслимин», ҳаракати “Толибон”, ТЭТ ҲНИ, Ҳаракати исломии Ёзбекистон, “Ҳизб-ут-тахрир” ва ғ. паҳнкунандагони ғояҳои тундгароии исломӣ мебошанд. Ин аст, ки дар адабиёти илмӣ ва гуфторҳои сиёсӣ ибораҳои «радикализми исломӣ», «радикализми экстремистӣ», «тундгароии хушунатомез» ва ғ. истифода мешаванд. Таҳқиқи ин масъала муайян намуд, ки экстремизм ва терроризм дар заминаи ғояҳои тундгароӣ пайдо мешаванд ва ташаккул меёбанд. Инҳо низ дар фаъолияти худ ба паҳн намудани ғояҳои тундгароӣ фаъолонa машғул мешаванд. [1 - М]

Радикализми сиёсӣ аз ҳама бештар дар доираи муборишаҳои идеологӣ ташаккули пурраи худро пайдо намудааст. Чунин тамоюлро дар раванди ташаккулёбӣ ва тавсеаи идеологияҳои либералӣ, коммунистӣ, фашистӣ, миллатгароӣ ва дингароӣ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Дар навбати худ, аз сабаби он, ки ҳама гуна идеологияи сиёсӣ арзишҳои худро ҳифз кардан меҳаҳад, хусусияти консервативӣ касб менамояд. Аммо ба хотири мустаҳкам намудани мавқеи худ ва маҳдуд сохтани имкониятҳои рақибони идеологии хеш татбиқи ғояҳои радикалистиро пайгирӣ мекунад. Аз ин рӯ, консерватизм ва радикализм аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ то ба имрӯз унсури муҳимтарини равандҳои сиёсии дохилидавлатӣ ва равандҳои сиёсии байналмилалиро ташкил медиҳанд. Зимни таҳқиқи ин масъала муайян гардид, ки дар амал татбиқ намудани ғояҳои радикалистиро берун аз муборишаҳои сиёсӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Маҳз тавассути муборишаҳои сиёсӣ дар амал татбиқ намудани ғояҳои мазкур боиси он мегардад, ки дар заминаи радикализм зухуроти экстремистӣ ва ҳатто терроризм ташаккул ёбад. Бинобар ин, радикализатсияи ҷомеа, тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгароию тундгароӣ, бештар намудани руҳияи эътирозӣ ва инқилобӣ равандҳое мебошанд, ки аз ҷониби ташкилотҳои экстремистӣ роҳандозӣ карда мешаванд. [4 - М]

Чанги дуёми ҷаҳонӣ, бахусус анҷомёбии чанги сард ва пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба тавсеаи радикализми сиёсӣ-динӣ боис гардид. Тағйирёбии тартиботи ҷаҳонӣ ва ба вучуд омадани вазъияти нави геосиёсӣ ба равандҳои сиёсии минтақавию ҷаҳонӣ таъсири амиқ расонида, дар назди давлатҳои гуногуни олам масъалаҳои зиёди ҷалталабро пеш меоваранд. Инчунин равандҳои геосиёсӣ ва манфиатҳои геосиёсии абарқудратҳо низ зери таъсири чунин дигаргуниҳо хеле тағйир ёфта, боиси ба вучуд омадани падидаҳо ва омилҳои оштинопазир мегарданд. Бахусус бархӯрди манфиатҳои геосиёсии абарқудратҳо ин равандро метезонанд. Маҳз дар зери таъсири чунин равандҳои оштинопазир дар ибтидои асри XXI радикализми исломӣ пайдо гардид, ки пурра хусусияти сиёсӣ дорад ва айни замон яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир ва равандҳои оштинопазирӣ сиёсати ҷаҳониро ташкил медиҳад.

Таҳлилу баррасии радикализм дар доираи муборизаҳои сиёсӣ нишон дод, ки ҳамаи нишонаҳои радикализми асрҳои гузашта (радикализми классикӣ) хоси радикализми замони муосир низ мебошанд. Масалан, така намудан ба қишрҳои осебпазир, норозиён, бекорон, камбизоатон ва ғ. дар радикализми даврҳои қаблӣ низ мавҷуд буд. Қобили қабул надонистани сохтори сиёсӣ чамъиятии ҷомеа, ки имрӯз дар таълимоти радикалистони исломӣ дида мешавад, хоси радикализми асрҳои гузашта низ буд. Ташкил намудани гурӯҳҳои эътирозӣ, роҳбарӣ намудани онҳо ва бо ин роҳ дар амал татбиқ сохтани мақсадҳои сиёсӣ низ дар даврҳои дигар хоси радикализм буд ва имрӯз ин хусусиятро радикализми муосир дар худ нигоҳ медорад. Дар баробари ҳамаи ин дар раванди муборизаҳои сиёсии замони муосир радикалистон дастовардҳои навини илму техникаро ба таври васеъ истифода менамоянд. Бинобар ин, масъалаҳои гуногуни марбут ба паҳншавии ғояҳои тундгароӣ ва барои фаъолияти радикалистӣ мусоидаткунанда бояд ба таври доимӣ таҳлилу таҳқиқ гарданд. Натиҷаҳои чунин таҳқиқот имкон медиҳанд, ки чиҳати пешгирии ҳама гуна зухуроти радикализм тавсияҳои амалӣ ва маълумоти зарурӣ пешниҳод карда шаванд. [З - М]

Масъалаи паҳншавии радикализми сиёсӣ дар маҷмӯъ ва радикализми динӣ-сиёсӣ дар алоҳидагӣ на танҳо барои давлатҳои аҳолиашон мусулмон, балки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва низоми муносибатҳои байналмилалӣ хеле мубрам мебошад. Зеро ин падида сарчашмаи пайдоиши экстремизм ва терроризм ба шумор меравад. Васеъ гардидани миқёси фаъолиятҳои ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ, бештар шудани воқеаву ҳодисаҳои алоқаманд бо терроризму экстремизм, бо мақсади зиёд намудани руҳияи радикалистии ҷомеа афзоиш додани тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгароӣ ва тундгароӣ ва дар ҷангҳои иттилоотӣ равоии замони муосир истифода намудани идеологияи динӣ таҳдиду ҳатарҳое мебошанд, ки ба амнияти миллӣ ва суботи сиёсӣ мустақиман таъсири манфӣ мерасонанд. Бинобар ин, масъалаҳои гуногуни марбут ба паҳншавии ғояҳои тундгароӣ ва барои фаъолияти радикалистӣ мусоидаткунанда бояд ба таври доимӣ таҳлилу таҳқиқ гарданд. Натиҷаҳои чунин таҳқиқот имкон медиҳанд, ки ҷиҳати пешгирии ҳама гуна зухуроти радикализм тавсияҳои амалӣ ва маълумоти зарурӣ пешниҳод карда шаванд.

Таҳқику омӯзиши заминаҳои пайдоиш ва ташаккулёбии радикализми исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки тавсеаи он дар қишрҳои гуногуни ҷомеа зерин таъсири омилҳои гуногун ба амал меояд. Яке аз чунин омилҳоро давраи гузариш ташкил медиҳад. Дар шароите, ки ҷомеа аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар мегузарад, дар баробари буҳронҳои соҳаҳои дигар, инчунин буҳрони идеологӣ низ ба амал меояд. Дар ин раванд нерӯҳои сиёсӣ, ки идеологияи радикалӣ доранд, дар фазои иттилоотӣ идеологии ҷомеа ғояҳои тундгароӣ ва ифротгароиро паҳн менамоянд, пайравон ва ҷонибдорони худро бештар месозанд. Чунин ҳолат дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омада буд.

Ғайр аз ин, паҳншавии радикализми исломӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ заминаҳои таърихӣ худро дорад. Бунёдгариҳои динӣ ва радикализми исломӣ ҳанӯз дар давраи мавҷудияти хонигарии Хива, Бухоро

ва Қўқанд пурра ташаккул ёфта буд. Онҳо дар аввал бар зидди русҳо ва баъдан бар зидди шуравҳо қиём намуда буданд. Айни замон бошад дар муқобили арзишҳои дунявӣ ва демократӣ мубориза мебаранд.

Яке аз сарчашмаҳои дигари паҳншавии радикализми динӣ-сиёсӣ муҳочирати меҳнатӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки аксари нафароне, ки ба сафи ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ пайвастаанд, аввал ба муҳочирати меҳнатӣ сафар намуда будаанд. Дар муҳити муҳочирони меҳнатӣ ячейкаҳои ташкилотҳои экстремистӣ ва террористӣ амал намуда, онҳоро мағзшӯӣ менамоянд.

Дар баробари ҳамаи ин, инчунин вазъияти нохуби иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ метавонад боиси афзоиш ёфтани радикализми динӣ гардад. Ҳама вақт радикалистон кӯшиш менамоянд, ки қишрҳои осебпазирро ба ҷониби худ ҷалб созанд. Чунонки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ натавонист, ки бӯҳронҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар сатҳи зарурӣ бартараф намояд. Дар баробари ин, барқарор намудани ҳисороти баъдичангӣ, ба роҳ мондани барномаҳои рушди соҳавӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва монанди инҳо таъсири омилҳои дохилӣ бештар менамуд. Аз чунин вазъият истифода намуда, тундгароёни исломӣ ба таври ғайриқонунона худро дар байни мардум тарғибу ташвиқ менамуданд.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи илмӣ инчунин муайян карда шуд, ки давраи бозсозӣ ва раванди демократикунонӣ низ барои тавсеаи ғайриқонунонаи радикалистӣ шароит фароҳам овардаанд. Қонун «Дар бораи озодии виҷдон ва ташкилотҳои динӣ», ки 1 октябри соли 1990 аз ҷониби Шурои Олии ИҶШС қабул гардида буд, барои наҳзати ислом ва паҳншавии идеологияи радикалистӣ заминаи меёрии ҳуқуқӣ ба вуҷуд овард. Аз ин давра сар карда якбора шумораи масҷидҳо, мактабҳои динӣ ва дигар ташкилоту иттиҳодияҳои динӣ рӯ ба афзоиш ниҳод. Дар ин давра ба давлатҳои исломӣ фиришодани ҷавонон ва аз кишварҳои мазкур ба дохили мамлакат ворид намудани адабиёти динӣ низ хеле зиёд гардид.

Дар шароити имрӯза бошад паҳншавии ғояҳои тундгарой ва ифротгарой тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ ба амал омада истодаанд. Ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар фазои маҷозии интернет шабакаҳои зиёди иҷтимоӣ ташкил намуда, ҳамарӯза ба тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарой машғуланд. Айни замон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти радикалистии ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24», «Ҳаракати исломии Ёзбекистон», «Ҳизб-ут-таҳрир», ҳаракати «Толибон», «Давлати исломӣ», «Ҷамоати ансоруллоҳ», чараёнҳои салафия ва ваҳҳобия хавфу хатари зиёдро эҷод намуда истодаанд. [2 - М]

Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Радикализми сиёсӣ ҳама вақт бо фаъолияти идеологии нерухи иҷтимоию сиёсӣ алоқаманд мебошад. Тарғибу ташвиқ ва паҳн намудани ғояҳои радикалистӣ боиси ба амал омадани радикализатсияи қишрҳои гуногуни ҷомеа мегардад. Бинобар ин, пешгирии таъсири манфии идеологияи радикалистӣ яке аз самтҳои муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ мебошад. Аммо дар раванди мубориза бояд хусусияти идеологӣ доштани радикализм ба инобат гирифта шавад. Дар чунин шароит бо мақсади пешгирии гаравидани ҷавонон ва дигар қишри ҷомеа ба ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар самти амалӣ намудани корҳои таблиғотию тарғиботӣ дар байни аҳоли нақши муассир мебозад. Инчунин, зиёиён ва омӯзгорони мактабҳои олӣ, олимону муҳаққиқон ва рӯзноманигорони ватанӣ низ метавонанд дар ин самт корҳои хеле назаррасро анҷом диҳанд. Фақат бояд ба инобат гирифт, ки мазмун ва мундариҷаи таблиғот ва ташвиқот чи гуна бошад. Ҳамаи он нафароне, ки дар бораи фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои тундгаро суҳбат менамоянд, бояд бо ҳар роҳу восита ва бо истифодаи факту далелҳои мавҷуда ин гуна рафторро манфӣ муаррифӣ карда, маҳкум намоянд. Инчунин, ҳангоми баррасии радикализми сиёсӣ бояд ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар мадди аввал гузошта шавад.

2. Коҳиш додани таъсири манфии ғояҳои тундгарой ва ифротгарой «дерадикализатсия» номида мешавад. Дар ин раванд тарғибу ташвиқи сохтори конститутсионии давлат, пешниҳод намудани маълумоти муфасссал дар бораи арзишҳои он, шарҳу тавзеҳи дурнамои рушди давлатдорӣ дар заминаи сохтори ҷамъиятии мазкур хеле муҳим мебошад. Бахусус дар шароити бештар шудани тарғибу ташвиқи радикализми исломӣ баланд бардоштани сатҳи маданияти дунявии шаҳрвандон хеле зарур аст.

3. Барои дарёфти роҳу усулҳои пешгирии радикализм ва муборизаи муваффақ зидди он ба инобат гирифтани раванди радикализатсия, роҳу усулҳо ва шаклҳои амалишавии он хеле зарур аст. Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ раванди радикализатсия дар самтҳо ва шаклҳои нав амалӣ гардида, ифротгаро шудани ҷавононро метезонад. Аз ин рӯ, дар самти мубориза бо радикализм аҳамияти аввалиндараҷа бояд ба раванди радикализатсия – яъне, раванди паҳн намудани идеологияи экстремистӣ ва боварҳои ифротгарой ҳамчун заминаҳои ташаккулёбии терроризм дода шавад. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки агар дар муқобили ҳаракатҳои идеологии душман муқовимати муташаккил созмон дода шавад ва бо чунин роҳ таъсири идеологии вай коҳиш ёбад, натиҷаи дилхоҳ ба даст меояд.

4. Дар баробари омилҳои беруна дар раванди радикализатсияи ҷомеа омилҳои дохилӣ, махсусан мушкилоти ҳалталаби ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ мерасонанд. Мушкилиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ-маънавии дар ҷомеа ҷойдошта аз ҷониби радикалонии динӣ бо мақсади гунаҳкор намудани давлату ҳукумат моҳирона истифода мешаванд. Инчунин мавҷудияти чунин масъалаҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки ҷонибдорон ва пайравони худро бештар созанд. Чунин ҳолат бори дигар моро водор менамояд, ки вобаста ба тағйирпазирии ҷомеа он масъалаҳоеро, ки метавонанд боиси паҳншавии ғояҳои радикалӣ шаванд, ба инобат гирем ва дар самти мубориза бо ғайриқонунии ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ бо мақсади коҳиш додани осебпазирии ҷомеа онҳоро низ ҳаллу ҷалб намоем. Дар маҷмӯъ,

гуфтан мумкин аст, ки зимни ба амал баровардани мубориза бо радикализми
исломӣ омилҳои бавучудоварандаи он бояд ба инобат гирифта шаванд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Доклад Генерального Секретаря о положении в Таджикистане S/1999/1127 от 4 ноября 1999 г.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. Моддаи 8.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.12.15 с., № 1266
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» // Бо қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 ноябри соли 2019, № 1516 қабул карда шуда аст.
5. Общее соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, Москва, 27 июня 1997 года [Электронный ресурс]. URL: <https://www.un.org/ru/events/missions/past/unmotagr.htm> (дата обращения: 12.11.2021 г.)
6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 апреля 2009 года №281 "О Государственном образовательном учреждении "Таджикский исламский институт имени Имоми Аъзам Абуханифа Нуъмон ибни Собит"
7. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020 // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12.11.2016, №776 тасдиқ гардидааст.
8. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.06.2021, №187 тасдиқ гардидааст.

Монографияҳо

9. Авцинова, Г.И. Политический радикализм в России. Социокультурный аспект [Текст] / Г.И.Авцинова. – Киев, 1995. – 157 с.
10. Арчаков, М.К. Политический экстремизм: сущность, проявления, меры противодействия [Текст] / М.К. Арчаков. – Екатеринбург: УФУ, 2013. – 296 с.
11. Вызовы безопасности в Центральной Азии / рук. проекта: А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2013. – 150 с.
12. Добаев, И.П. Исламский радикализм: социально-философский анализ [Текст] / И.П. Добаев. Отв. ред. А.В. Малащенко. – Ростов н/Д: Изд-во СКНЦ ВШ, 2002. – 120 с.
13. Добаев, И.П. Ислам и исламизм в современном мире [Текст] / И.П. Добаев. –Ростов-на-Дону: Фонд науки и образования, 2021. –184 с.
14. Зейферд, А.К. Гражданское противодействие религиозному радикализму в Центральной Азии – с чего начинать? / Отв. ред. В. А. Кузнецов; Институт востоковедения РАН. – М.: ИВ РАН, 2020. – 69 с.
15. Зокиров, Г.Н. Истиклолияти сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 158 с.
16. Зокиров, Г.Н. Терроризм [матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2004. – 52 с.
17. Зокиров, Г.Н. Геополитика [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эчод, 2009. – 324 с.
18. Игнатенко, А.А. Ислам и политика: сборник статей [Текст] / А.А. Игнатенко. – М.: Институт религии и политики, 2004. – 256 с.
19. Ислам и исламский терроризм [Текст]. Авторский коллектив Центра стратегической безопасности. – М., 2003. –528 с.
20. Исламский экстремизм и фундаментализм как угроза национальной безопасности России: Научный отчет Российского института стратегических исследований. Под ред. Е.М. Кожокина. – М., 1995. – 228 с.
21. Куделев, В.В. Аль-Каида: структуры, союзники и покровители [Текст] / В.В. Куделев. – М.: ИБВ, 2008. – 460 с.

22. Ланда, Р.Г. Политический ислам: предварительные итоги [Текст] / Р.Г. Ланда. – М.: ИБВ, 2005. – 286 с.
23. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Том 17 [Текст] / В.И. Ленин. – М.: Изд-во Политической литературы, 1968. – 560 с.
24. Лопушанский, И.Н. Радикализм: теория и практика [Текст] / И.Н. Лопушанский. – СПб., 2009. – 48 с.
25. Лопушанский, И.Н. Радикализм: теория и практика [Текст] / И.Н. Лопушанский. 2-е изд. – СПб., 2016. – 98 с.
26. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т.1. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955. – 698 с.
27. Маҳмадов А.Н. Амният ҳамчун падидаи системан иҷтимоӣ [Матн] / А.Н. Маҳмадов, Ш.А. Рачабов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 104 с.
28. Маҳмадов, А.Н. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ [Матн] / А.Н. Маҳмадов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 264 с.
29. Маҳмадов, А.Н. Амнияти миллӣ [Матн] / А.Н. Маҳмадов, Х.Қ. Сафарализода. – Душанбе: Империл-груп, 2018. – 224 с.
30. Мельвиль, А.Ю. Категории политической науки [Текст] / А.Ю. Мельвил. – М.: РОССПЭН, 2002. – 656 с.
31. Наумкин, В.В. Ислам и мусульмане: культура и политика [Текст] / В.В. Наумкин. – М.: ИД Медина, 2009. – 768 с.
32. Нуриддинов, Р.Ш. Формирование левых демократических движений в Афганистане. Монография [текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: Ватанпарвар, 2003. – 204 с.
33. Нурулҳақов Қ. Салафиягароии ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он. – Душанбе, 2018. – 94 с.
34. Пластун, В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока [Текст] / В.Н. Пластун. – Новосибирск, 2002. – 711 с.
35. Примаков, Е.М. Мир после 11 сентября [Текст] / Е.М. Примаков. – М.: Мысль, 2002. – 192 с.

36. Рахшмир, П.Ю. Консерватизм в прошлом и настоящем: монография, история, политология, философия, империализм [Текст] / П.Ю. Рахшмир, А.А. Галкин – М.: Книга по Требованию, 2021. – 194 с.
37. Решетняк А.В. Опасные сети: как бороться с онлайн радикализацией в Казахстане. – Алматы, 2018. – 33 с.
38. Середенко, С.В. Правый радикализм в партийно-политических системах современных европейских государств [Текст] / С.В. Середенко, Н.В. Еремина. – М.: Алетейя, 2016. –302 с.
39. Современное политическое сознание в США [Текст] / под ред. Э.Я. Баталова и Ю.В. Замошкина. – М., 1980. – 446 с.
40. Современный консерватизм [Текст] / Под ред. К.С. Гаджиев, С.П. Перегудов, В.А. Скороходов и др. – М.: Наука, 1992. –264 с.
41. Тодуа, З. Экспансия исламистов на Кавказе и в Центральной Азии [Текст] / З. Тодуа. – М.: Ин-Октаво, 2005. –272 с.
42. Шацкий, Е. Утопия и традиция. Монография [Текст] / Е. Шацкий – М.: Прогресс, 1990. – 455 с.
43. Шегаев, И.С. Ислам в политическом дискурсе: концепты, стереотипы, радикализм. Монография [Текст] / И.С. Шегаев. – Казань: Изд-во «Бук», 2017. – 136 с.
44. Шутов, А.Ю. Политический процесс [Текст] / А.Ю. Шутов. –М.: Изд-во Московского Университета, 1994. – 80 с.
45. Хасан, М. Источник террора: идеология ваххабизма-салафизма [Текст] / М. Хасан. –М.: ЦСПИ, 2005. – 157 с.
46. Хобсбаум, Э.Х. Век революции. Европа 1789-1848 [Текст] / Э.Х. Хобсбаум. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 480 с.
47. Юсупов, Р.М. Наука и национальная безопасность. -2-е издание, переработанное и дополненное [Текст] / Р.М. Юсупов. –СПб.: Наука, 2011. – 368 с.

48. Авцинова, Г.И. Политический радикализм в России: социокультурный аспект проблемы [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Г.И. Авцинова. – М., 1996. – 43 с.
49. Баглиев, М.А. Политические аспекты современного исламского экстремизма (на примере Египта) [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / М.А. Баглиев. – М., 2002. – 171 с.
50. Волков, В.В. Политический радикализм в исламе и национальная безопасность России [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / В.В. Волков. – М., 2002. – 198 с.
51. Воронина, Е.Ю. Политический радикализм как объект политологического анализа [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01 / Е.Ю. Воронина. – М., 2013. – 183 с.
52. Добаев, И.П. Исламский радикализм: сущность, идеология, политическая практика [Текст]: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / И.П. Добаев. – Ростов-на-Дону, 2003. – 360 с.
53. Козлов, М.В. Религиозный фактор в политическом радикализме на Ближнем Востоке [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. – М., 2013. – 182 с.
54. Маҳмадизода, Н.Д. Зоҳиршавии ифротгароии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он: таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ [Матн]: дис. ... докт. илм. фалсафа: 09.00.11. – Душанбе, 2020. – 320 с.
55. Морозов, И.Л. Левый радикализм как политический феномен второй половины XX - начала XXI веков [Текст]: эволюция стратегии и тактики: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.01 / И.Л. Морозов. – Саратов, 2010. – 42 с.
56. Муминов, А.И. Религиозный экстремизм в контексте социальных изменений: дис. ... д-ра филос. наук [текст] / А.И. Муминов. – Душанбе, 2017. – 294 с.

57. Назиров, Н.Д. Проблемы политического ислама и конфликты в государствах Центральной Азии [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Н.Д. Назиров. – Душанбе, 2017. –156 с.
58. Петрухина, А.А. Исламский радикализм как фактор дестабилизации мировой политической ситуации [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / А.А. Петрухина. – М., 2012. – 170 с.
59. Пономарев, К.Н. Политическая оппозиция как атрибут демократии [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / К.Н. Пономарев. –Казань, 2001. – 137 с.
60. Рахматова З.Д. Религиозный радикализм среди молодежи Таджикистана: предпосылки возникновения, специфика и пути его предотвращения [Текст]: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.14 / З.Д. Рахматова. – Душанбе, 2020. – 155 с.
61. Семенов, С.Б. Ранний английский радикализм: политическая практика и идейная доктрина (1763-1785) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03 / С.Б. Семенов. – М., 1997. – 32 с.
62. Ҳусайнзода, А.Б. Таъсири омилҳои динӣ ба равандҳои сиёсӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: дис. ... ном. илм. сиёсӣ: 23.00.02. –Душанбе, 2020. –184 с.

Мақолаҳои илмӣ

63. Авцинова, Г.И. Парадигмальные основы анализа политического радикализма [Текст] / Г.И. Авцинова, Е.Ю. Воронина // Сборники конференций НИЦ социосфера. – 2015. – №10. – С.9-13.
64. Авцинова, Г.И. Радикализм и экстремизм: опыт сравнительного анализа [Текст] / Г.И. Авцинова // Радикализм как социально-философское явление. Сборник научных статей. Под ред. Е.В. Сальникова. – Орел, 2008. – С.78-86.

65. Авцинова, Г.И. Радикализм политический. Экстремизм политический [Текст] / Г.И. Авцинова // Политическая энциклопедия в 2-х томах. Т.1. М., 1999. – С.125-132.
66. Авцинова, Г.И. Революционер и радикал: понятие и типология (российский аспект) [Текст] / Г.И. Авцинова // Великая Русская революция в контексте геополитики и политической персоналистики: материалы международной научно-практической конференции (Сочи, 01-30 апреля 2017 г.). – М.: Перо, 2017. – С.72-76.
67. Андреев, А.А. Взлёт и падение партии исламского возрождения в Таджикистане [Текст] / А.А. Андреев // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2016. – Т.10. – № 2. – С. 98-113.
68. Андреева, Г. М. Социальная психология: векторы новой парадигмы / Г. М. Андреева // Психологические исследования. – 2009. – № 1(3). – С. 1.
69. Антошин, А. В. Политический радикализм в деятельности НТС в Республике Корея в 1950-1960-е гг.: основные исторические источники / А. В. Антошин, В. А. Антошин // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2021. – № 9-2. – С. 6-9.
70. Арчаков, М.К. Политический радикализм: проблема концептуального осмысления [Текст] / М.К. Арчаков // Вестник Амурского государственного университета. Серия: гуманитарные науки. – 2010. – №50. – С.71-76.
71. Бельков, О.А. Терроризм – вызов национальной и международной безопасности [Текст] / О.А. Бельков // Безопасность Евразии. – 2001. – №4. – С.225-234.
72. Беляев, В. А. Эволюция терроризма и экстремизма в Республике Татарстан / В. А. Беляев // Научный результат. Социология и управление. – 2018. – Т. 4, № 2. – С. 3-12.

73. Бобохонов, Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992–1997). Причины, ход, последствия и уроки [Текст] / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. – № 4. – С. 80–81.
74. Бовина И.Б. Радикализация: социально-психологический взгляд (Часть II) [Текст] / И.Б. Бовина, Б.Г. Бовин, А.Д. Тихонова // Психология и право. – 2020. – Т.10. – № 4. – С. 214-230.
75. Бовина, И.Б. Радикализация: социльно-психологический взгляд (Часть I) [Текст] / И.Б. Бовина, Б.Г. Бовин, А.Д. Тихонова // Психология и право. – 2020. – Том 10. – № 3. – С.120-142.
76. Бороздин, А.Н. Радикализм как социально-политический феномен [Текст] / А.Н. Бороздин // Вестник экономической безопасности. – 2015. – №6. –С.12-17.
77. Волгушев, Г.В. Факторы роста религиозно-политического радикализма [Текст] / Г.В. Волгушев // Современная наука и инновации. – 2015. – №4 (12). – С.156-160.
78. Волков, В.В. Политический радикализм: попытка концептуального анализа [Текст] / В.В. Волков // Вестник МГУ. Серия «Политические науки». – 2002. – №4. – С.61-72.
79. Волков, Ю.Г. Креативный класс и политический радикализм [Текст] / Ю.Г. Волков // Человек. Общество. Инклюзия. – 2015. – №2 (22). – С.47-60.
80. Воронина, Е.Ю. Типология политического радикализма [Текст] / Е.Ю. Воронина // Ученые записки Российского государственного социального университета. – 2009. – №4. – С.86-89.
81. Горбатова, В.В. Исламский экстремизм и терроризм как категории политического анализа [Текст] / В.В. Горбатова // Вестник Московского университета. Серия 12: Политические науки. – 2012. – № 4. – С. 113-116.

82. Гринин, Л.Е. Революции XX века: теоретический и количественный анализ [Текст] / Л.Е. Гринин, А.Л. Гринин // Полис. Политические исследования. – 2020. – №5. – С.130-147.
83. Зими́на, Е. В. Профилактика экстремистских настроений среди молодежи как фактор социально-экономического развития региона [Текст] / Е. В. Зими́на // Baikal Research Journal. – 2016. – Т. 7, № 6. – С. 15.
84. Зими́на, Е. В. Проблемы и перспективы развития социальной поддержки безработных граждан на основе содействия их самозанятости (на примере г. Иркутска) [Текст] / Е. В. Зими́на // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2018. – Т. 10, № 3-1. – С. 150-154.
85. Зими́на, Е. В. Статистический анализ фактов проявления социального иждивенчества и паразитизма [Текст] / Е. В. Зими́на, Е. И. Нефедьева // Baikal Research Journal. – 2020. – Т. 11, № 1. – С. 1.
86. Зубок, Ю. А. Доверие в саморегуляции молодежного экстремизма / Ю. А. Зубок // Знание. Понимание. Умение. – 2015. – № 4. – С. 63-77.
87. Ива́нко, Н. А. Модель государственного управления в социальной сфере жизни современного российского общества / Н. А. Ива́нко, В. П. Торукало // Политика и общество. – 2013. – № 7(103). – С. 806-816.
88. Иши́геев, В.С. Исламский экстремизм в местах лишения свободы как объект исследования и противодействия [Текст] / В.С. Иши́геев // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. – 2018. – № 1 (84). – С.178-181.
89. Ка́диева, А.М. К вопросу о сущности религиозного экстремизма [Текст] / А.М. Ка́диева // Религиоведения. – 2007. – №4. – С.127-137.
90. Ка́нинская, Г.Н. Истоки французского радикализма [Текст] / Г.Н. Ка́нинская // Новая и новейшая история. – 2001. – №6. – С.40-49.
91. Коро́лева, Л.А. Ислам в СССР: некоторые аспекты государственно-религиозной политики [Текст] / Л.А. Коро́лева, А.А. Коро́лев //

- Альманах современной науки и образования. – 2008. – № 6 (13). – С.108-119.
92. Кочетков, А. П. "Цифровой транзит" публично-властных отношений: общие и элитарные характеристики / А. П. Кочетков, А. Ю. Мамычев, А. Ю. Мордовцев // Азиатско-тихоокеанский регион: экономика, политика, право. – 2022. – Т. 24, № 1. – С. 109-134.
 93. Кузнецов, И. И. Влияние демонстрационных эффектов на становление политических институтов / И. И. Кузнецов // Международные отношения. – 2015. – № 4. – С. 412-425.
 94. Кулешова, Н.С. Исламский радикализм как фактор дестабилизации мировой политической ситуации [Текст] / Н.С. Кулешова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки. – 2018. – №3. – С.153-160.
 95. Курбонов, С.А. Роль и место сельского хозяйства в экономическом развитии Таджикистана [Текст] / С.А. Курбонов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2011. – № 3 (47). – С. 50–58.
 96. Кутузова, Н.А. Религиозный радикализм и альтернативные социальные проекты [Текст] / Н.А. Кутузова // Религия и общество. Актуальные проблемы современного религиоведения. – Могилев, 2008. – С. 164-167.
 97. Леденева, В. Ю. Межнациональные аспекты и проблемы противодействия экстремизму в современных условиях / В. Ю. Леденева // Национальная безопасность / nota bene. – 2014. – № 2(31). – С. 207-216.
 98. Лопушанский, И.Н. Радикализм и экстремизм как основания терроризма и террора [Текст] / И.Н. Лопушанский // Вестник Московского университета МВД России. – 2014. – №9. – С.47-50.
 99. Мазуров, В.А. Кибертерроризм: понятие, проблемы противодействия [Текст] / В.А. Мазуров // Доклады Томского государственного

- университета систем управления и радиоэлектроники. – 2010. – №1(21). – С.41-44.
100. Малышев, Д. Центральная Азия: угроза радикального исламизма. Ситуация в Таджикистане [Текст] / Д. Малышева // Россия и мусульманский мир. – 2017. – №4. – С.39-53.
 101. Манойло, А. В. Роль стратегий управляемого хаоса в формировании нового миропорядка / А. В. Манойло // Право и политика. – 2014. – № 5. – С. 638-651.
 102. Манойло, А. В. Роль цветных революций в демонтаже современных политических режимов / А. В. Манойло // Национальная безопасность / Nota Bene. – 2014. – № 3(32). – С. 406-414.
 103. Манойло, А.В. «Цветные революции» как угроза Российской нации [Текст] / А.В. Манойло // Вестник Российской нации. – 2014. – №3. – С.176-190.
 104. Маргулис, С.Б. К вопросу о радикализации ислама в центральной азии на примере ИДУ и ПИВТ [Текст] С.Б. Маргулис, С.В. Демиденко // Вестник Московского университета. Серия 12: Политические науки. – 2019. – №6. – С.44-63.
 105. Маргулис, С.Б. Факторы радикализации ислама в постсоветском Таджикистане [Текст] / С.Б. Маргулис // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». – 2020. – Т.7. – № 4 (28). – С. 121–130.
 106. Маслакова, Е.А. Кибертерроризм как новая форма терроризма [Текст] / Е.А. Маслакова // Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В.Лукиянова. – 2015. – №2(63). – С.79-81.
 107. Маслова, И.А. Политическое воспитание как инструмент противодействия радикализма в молодежной среде [Текст] / И.А. Маслова // Теории и проблемы политических исследований. – 2012. – №5/6. – С.89-103.

108. Мухаммад, А.Н. Киберпристутление как явление кибертерроризма: сущность и его современные особенности [Текст] / А.Н. Мухаммад // Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова АН РТ. –2017. – №3-1. – С.56-61.
109. Мухаммад, А.Н. Политический терроризм как результат религиозно-этнического экстремизма [Текст] / А.Н. Мухаммад // Евразийский юридический журнал. – 2021. – № 7 (158). – С. 444-447.
110. Нурдинова, К.Х. Радикализация ислама как угроза безопасности Центральной Азии [Текст] / К.Х. Нурдинова // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С.334-339.
111. Олимов, М.А. Таджикистан: национальное примирение и вооруженные формирования объединенной оппозиции [Текст] / М.А. Олимов, С. Олимова // Вестник Евразии. – 2000. – № 4. – С. 76-98.
112. Олимов, М.А. Трансформация идентичности в миграции: этничность и религия (на примере таджикской трудовой миграции в России) [Текст] / М.А. Олимов, С.К. Олимова // Вестник Томского государственного университета. История. –2019. – № 59. – С.158-166.
113. Петухов, А. Ю. Влияние психологических операций на политический процесс в России в условиях информационных войн / А. Ю. Петухов // Национальная безопасность / nota bene. – 2015. – № 5(40). – С. 648-655.
114. Поддубский, И.Л. Политический радикализм и экстремизм молодежи в контексте национальной безопасности Республики Беларусь [Текст] / И.Л. Поддубский // Проблемы управления (Минск). – 2009. – №2 (31). – С.120-125.
115. Попов, Д. Таджикистан перед лицом угрозы международного терроризма [Текст] / Д. Попов // Проблемы национальной стратегии. – 2016. – №5 (38). – С.126-147.
116. Пшенко, К.А. Кибертерроризм – угроза международной безопасности [Текст] / К.А. Пшенко, П.К. Анисимов // Национальная безопасность и стратегическое планирование. – 2015. – №3 (11). – С.94-97.

117. Ракитянский, Н. М. Рассмотрение исламского менталитета (политико-психологическое эссе) / Н. М. Ракитянский // Международные отношения. – 2014. – № 2. – С. 299-314.
118. Сакаев, В.Т. Понятие радикализации: обзор научных подходов в современной зарубежной литературе [Текст] / В.Т. Сакаев // Антиномии. – 2021. – Т.21. – №2. – С.45-72.
119. Самойлов, С.Ф. К проблеме разграничения понятий социального и политического радикализма [Текст] / С.Ф. Самойлов // Общество: политика, экономика, право. – 2008. – № 2. – С. 81-87.
120. Самойлов, С.Ф. К проблеме различения понятий социального и политического радикализма [Текст] / С.Ф. Самойлов, М.Н. Насиров // Общество: политика, экономика, право. – 2016. – №2. – С.13-17.
121. Самойлов, С.Ф. Концептуализация понятий социального и политического радикализма и экстремизма [Текст] // С.Ф. Самойлов, В.В. Плотников // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2015. – №4 (30). – С.258-260.
122. Семедов, С. Исламский радикализм в современном мире: сущность и причины возникновения [Текст] / С. Семедов // Россия и мусульманский мир. – 2010. – №4. – С.72-79.
123. Смертин, А.Н. Политический радикализм: некоторые аспекты определения понятия [Текст] / А.Н. Смертин // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: право. – 2007. – №9. – С.109-112.
124. Собиров, С. Радикализи исломӣ [Матн] / С. Собиров // Газетаи «Тоҷикистон». – 2018. – 17-уми январ. – №3 (1253). – С.5-6.
125. Султанмахмедова, З. Специфика исламского экстремизма / З. Султанмахмедова // Россия и мусульманский мир. – 2017. – № 11(305). – С. 85-107.
126. Федяй, И.В. Исламский радикализм как религиозно-политический феномен в современном научном дискурсе [Текст] / И.В. Федяй, А.А.

- Кузнецов // Общество: философия, история, культура. – 2017. – №3. – С.20-23.
127. Филиппов, В. Р. Буркина Фасо: политический кризис 2011 года / В. Р. Филиппов // Геополитический журнал. – 2014. – № 3. – С. 48-66.
 128. Финкельштейн, Э. Корни исламского фундаментализма [Текст] / Э. Финкельштейн // Новый век. – 2002. – №6. – С.72-86.
 129. Хидирзода, М.У. Роҳҳои пешгирӣ ва муқовимат ба равиҳои ифротӣ [матн] / М.У. Хидирзода // Терроризм ва ифротгароӣ – роҳҳои пешгирии он. – Душанбе: Маориф, 2015. – С.31-40.
 130. Целиковский, С.Б. О психологических и идеологических предпосылках радикализма, экстремизма и терроризма [Текст] / С.Б. Целиковский // Научные ведомости. – 2009. – № 14 (69). – С.123-129.
 131. Цуркан, А.А. Классификация политических моделей исламских стран с учетом фактора исламского радикализма [Текст] / А.А. Цуркан // Исламоведение. – 2013. – №2. – С.23-34.
 132. Чекмарев, Э.В. Особенности политической культуры молодежи и факторы проявления радикализма [Текст] / Э.В. Чекмарев // Власть. – 2012. – №3. – С.102-105.
 133. Чугров, С. В. Post-truth: трансформация политической реальности или саморазрушение либеральной демократии? / С. В. Чугров // Полис. Политические исследования. – 2017. – № 2. – С. 42-59.
 134. Шипицин, Ю.Б. Политический ислам в контексте межкультурных противоречий [Текст] / Ю.Б. Шипицин // Научный диалог. – 2017. – № 5. – С. 330-344.
 135. Яворский, М.А. Причины радикализации осужденных в местах лишения свободы в России и за рубежом // Национальная безопасность: стратегические приоритеты и система обеспечения. – Пермь, 2016. – С. 166-173.

136. Ятимов, С.С. Общественное сознание и общественная безопасность [текст] / С.С. Ятимов // Таджикистан и современный мир. – 2017. – №2 (57). – С.24-37.
137. Ятимов, С.С. Политический субъект и национальная безопасность [текст] / С.С. Ятимов // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – №5. – С.261-271.
138. Яхьяев, М.Я. Причины радикализации ислама в современном мире [Текст] / М.Я. Яхьяев // Исламоведение. – 2012. – № 2. – С. 4-14.

Луғатномаҳо

139. Большая советская энциклопедия [Текст] / Под ред. О.Ю. Шмидта. Т.48. – М., 1941. – С.31.
140. Новейший политологический словарь [Текст] / Авт. сост. Д.Е. Погорелый, В.Ю. Фесенко, К.В. Филиппов. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – 318 с.
141. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений [Текст]. 4-е изд. и доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
142. Политология. Энциклопедический словарь [Текст] / Общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М., 1993. – 431 с.
143. Словарь иностранных слов [Текст] / Под ред. Л.Н. Комарова. – М.: Русский язык, 1990. – 624 с.
144. Социологическая энциклопедия в 2 т. Т.2. [Текст] / Гл. ред. В.Н. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – 863 с.
145. Философский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеева и др. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
146. Философский энциклопедический словарь [Текст] / 2-е изд. Под ред. С.С. Аверинцева и др. – М., 1989. – 815 с.

Захираҳои электронӣ

147. Баткенские события лишили жизни многих людей [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gezitter.org/society/22875_batkenskie_sobyitiya_lishili_jizni_mnogih_lyudey/ (дата обращения: 27.09.2021 г.)
148. Басмаческое движение на юге Казахстана и в средней Азии [Электронный ресурс]. – URL: <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9229/> (дата обращения: 25.11.2021 г.)
149. В Таджикистане осудили сторонника опального полковника [Электронный ресурс]. – URL: <https://regnum.ru/news/polit/1343897.html> (дата обращения: 12.09.2021 г.)
150. В шесть раз возросло число иностранных наемников в рядах «Талибана» в Афганистане – СКПВ СНГ [Электронный ресурс]. – URL: <https://tajikta.tj/ru/news/v-shest-raz-voztroslo-chislo-inostrannykh-naemnikov-v-ryadakh-talibana-v-afganistane-skpvt-sng> (дата обращения: 12.11.2021 г.)
151. Взрывы 16 февраля 1999 года в Ташкенте [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/02/16/16-february-1999/> (дата обращения: 13.12.2021 г.)
152. Визит межоборонного уровня [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3006950> (дата обращения: 19.09.2021 г.)
153. Вся статистика интернета на 2020 год — цифры и тренды в мире и в России [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (дата обращения: 15.11.2021 г.)
154. ГП Таджикистана: Назарзода готовил мятеж в течение пяти лет [Электронный ресурс]. – URL: <https://ria.ru/20150926/1283111652.html> (дата обращения: 21.11.2021 г.)
155. Генпрокурор: основная часть воюющих в рядах ИГ граждан Таджикистана – салафиты [Электронный ресурс]. – URL:

- <https://nm.tj/society/38482-genprokuror-osnovnaya-chast-voyuyuschi-v-ryadah-ig-grazhdan-tadzhikistana-salafity.html> (дата обращения: 13.12.2021 г.)
156. Изҳорот барои ВАО дар робита ба конфронси дар Эрон баргузоршуда [Захираи электронӣ]. – URL: <http://mfa.tj/index.php?l=tj&cat=9&art=1315> (санаи мурочиат: 10.10.2017)
 157. Ислам должен влиять на политику, считает большинство его последователей в мире [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.gumer.info/News/1461113981.php> (дата обращения: 25.09.2017 г.)
 158. Иштирок дар Шӯрои роҳбарони мақомоти амният ва хадамоти махсуси кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, 09.11.2010 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/1623> (санаи мурочиат: 15.11.2020)
 159. Кто он, таджикский террорист №1? [Электронный ресурс]. – URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20150116/kto-tadzhikskii-terrorist-1> (дата обращения: 14.10.2021 г.)
 160. Лидер ПИВТ: Из осколков ИГ в Центральной Азии возникнет другая сила [Электронный ресурс]. – URL: https://kaktus.media/doc/354584_lider_pivt_iz_oskolkov_igil_v_centralnoy_azii_vozniknet_drygaia_sila.html (дата обращения: 06.12.2021)
 161. Малер А. Типы радикального политического сознания [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Tipy-radikal-nogo-politicheskogo-soznaniya> (дата обращения: 10.10.2017 г.)
 162. МВД Таджикистана предотвратило теракты исламистов [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.interfax.ru/world/455784> (дата обращения: 12.10.2021 г.)
 163. Мирский, Г. Исламская цивилизация, исламизм и терроризм [Электронный ресурс]. – URL: <https://polit.ru/article/2003/12/16/mirsky/> (дата обращения: 25.12.2021 г.)

164. ОДКБ официально объявила ПИВТ террористической организацией [Электронный ресурс]. – URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2017/09/06/odkb-oficialno-obyavila-pivt-terroristicheskoy-organizaciey> (дата обращения: 21.11.2021 г.)
165. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.01.2016 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/10585> (санаи мурочиат: 21.09.2021)
166. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/16771> (санаи мурочиат: 18.03.2020)
167. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат: 25.02.2022)
168. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи мурочиат: 15.10.2021)
169. ПИВТ внесли в перечень террористических организаций ПАТС ШОС [Электронный ресурс]. – URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2017/08/04/pivt-vnesli-v-perechen-terroristicheskikh-organizaciy-rats-shos> (дата обращения: 21.11.2021 г.)
170. Радикализм политический // Национальная политическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: <http://politike.ru/termin/radikalizm-politicheskii.html> (дата обращения: 15.12.2017 г.)
171. Результаты опроса на тему «Вопросы радикализма общества в Таджикистане: причины и возможные пути решения» [Электронный

- ресурс]. –URL: <https://vecherka.tj/archives/29826> (дата обращения: 10.12.2021 г.)
172. Совет улемов Таджикистана призвал к беспощадной борьбе с салафитами [Электронный ресурс]. –URL: <https://ria.ru/20151126/1328779246.html> (дата обращения: 14.12.2021 г.)
173. Сомневающийся консерватор: надежды и разочарования Ф.Р. Шатобриана [Электронный ресурс]. –URL: <https://politconservatism.ru/thinking/somnevayushhijsya-konservator-nadezhdy-i-razocharovaniya-f-r-shatobriana> (дата обращения: 25.11.2020 г.)
174. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи “Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез”, 04.05.2018 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/17564> (санаи мурочиат: 15.11.2020)
175. Суханронӣ дар маҷлиси васеи Ҳукумати Тоҷикистон доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат дар соли 2015 ва вазифаҳои барои соли 2016, 21.01.2016 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/10603> (санаи мурочиат: 26.11.2021)
176. Технологии «цветных» революций Made in ... [Электронный ресурс]. –URL: <http://bogdanclub.info/archive/index.php/t-2622.html> (дата обращения: 15.12.2017 г.)
177. Уйдет ли «Хизб-ут-Тахрир» из Таджикистана? [Электронный ресурс]. –URL: <https://nm.tj/society/162-uydet-li-hizb-ut-tahrir-iz-tadzhikistana.html> (дата обращения: 18.09.2021 г.)
178. Хроника Баткенских событий 1999 года [Электронный ресурс]. –URL: <http://www.ctaj.elcat.kg/tolstyj/c/c010.htm> (дата обращения: 17.10.2021 г.)

179. Borum R. Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research // Journal of Strategic Security. – 2012. –Vol.4. –No.4. –P. 37-62.
180. Foran J. Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 410 p.
181. Hoffman B. Inside Terrorism. – N.Y.: Columbiya University Press, 1998. – 174 p.
182. Kleiner G. Systemic reconstruction of russia's socioeconomic space // Economic Revival of Russia. – 2020. –Vol.2. –No.64. –P.59-69.
183. Neumann, M. What's Left? Radical politics and the radical psyche. – N.Y., 1988. – 230 p.
184. Schmid, A.P. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review, ICCT Research Paper, The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2013. –91 p.
185. Sergeyev, V. M. The Policy of "Mainstream" and Its Alternatives in the Modern Western World: on the Way from the World Economic Crisis to "Impossible Politics?" / V. M. Sergeyev, A. A. Kazantzev, K. E. Petrov // Polis. Political Studies. – 2017. – No. 3. – P. 8-29.
186. Sperber H., Trittshuh T. American political terms. An historical dictionary. – Detroit: Wayne State University Press 1962. – 516 p.
187. The Terrorism Reader. Ed by David Wittaker. N.Y.: Routlege, 2001. – 228 p.

Рӯйхати интишороти илмӣ довталаби дараҷаи илмӣ

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

- [1-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Радикализми сиёсӣ ҳамчун воситаи муборизаи сиёсӣ [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – № 2/7. – С.314-318. ISSN 2413-5151
- [2-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Мафҳум ва моҳияти радикализми сиёсӣ [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – № 1. – С.246-252. ISSN 2413-5151
- [3-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Ҷанбаҳои таърихӣ сиёсии зоҳиршавии шаклҳои гуногуни радикализми сиёсӣ [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 285-294. ISSN 2413-5151
- [4-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Радикализм ва хусусиятҳои назариявӣ амалии он дар раванди тағйирпазирии ҷомеа [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода, Муҳаммад А.Н. // Ахбори Институту фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – 2026. – № 2. – С. 109-115. ISSN 0235-005X.

II. Маърӯзаҳои илмӣ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои дигар

- [5-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Радикализми сиёсӣ ва таъсири он ба ҳаёти сиёсии ҷомеа [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода // Материалы Международной научно-практической конференции «XII Ломоносовские чтения», посвященной Дню таджикской науки и 30-летию установления дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и

Российской Федерацией (г.Душанбе, 29-30 апреля 2022 г.). Часть II. Общественные и гуманитарные науки. – Душанбе, 2022. – С.82-88.

[6-М]. Раҳмонзода, Ф.А. Ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон ва мубориза ба радикализми исломӣ дар минтақа [Матн] / Ф.А. Раҳмонзода // Таҷрибаи сулҳи тоҷикон ва аҳамияти байналмилалӣ он: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 17-уми июни соли 2025). – Душанбе: ИФСҲ АМИТ, 2025. – С. 118-126.